

ACHTEROM 36-44, DEN HAAG *DEFINITIEF ONDERZOEK*

Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer

Rapport 0708

Administratieve gegevens

Projectcode: KET00o, KET02o, KET03o
Gemeente: Den Haag
Toponiem: Achterom
Coördinaten: 81.049/454.738, 81.052/454.739,
81.056/454.730, 81.054/454.728
OM-nummer: 17323 (KET00o), 17322 (KET02o), 17321 (KET03o)
Opdrachtgever: Gemeente Den Haag
Uitvoerder: Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer,
Gemeente Den Haag
Bevoegd gezag: Gemeente Den Haag
Datum veldwerk: 11-10 t/m 22-11-2000, 17-9 t/m 23-9-2002,
14-5 t/m 17-6-2003
Datum rapportage: 28-02-2007
Autorisatie rapport: C.B. Bakker
Beheer en plaats documentatie: Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer,
Gemeente Den Haag, Spui 70, Den Haag

colofon:

Onderzoek: Definitief Onderzoek Achterom 36-44, Den Haag
Auteur: E. Jacobs met een bijdrage van D.C. Nieweg
Uitgave: Afdeling Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag
Rapportnummer: 0708

Den Haag, mei 2007

ISBN 978-90-75073-33-1

Inhoudsopgave:

1. Inleiding	4
2. Geologie en bewoningsgeschiedenis	6
3. Resultaten	9
3.1 Opbouw van de ondergrond	11
3.2 Fasering van de sporen	12
3.3 Vondstmateriaal	33
3.4 Archeozoologisch onderzoek door D.C. Nieweg	51
4. Conclusies	61
Literatuur	63
Bijlage 1: Catalogus van aardewerk en glas	66
Bijlage 2: Tabellen behorend bij paragraaf 3.2	86
Bijlage 3: Afbeeldingenlijst	94

1. Inleiding

Naar aanleiding van de sloop van bestaande bebouwing en de daaropvolgende nieuwbouw is door de Afdeling Archeologie van de Dienst Stadsbeheer van de gemeente Den Haag archeologisch onderzoek uitgevoerd aan het Achterom te Den Haag. Op basis van de bekende historische en archeologische gegevens mocht er van uitgegaan worden dat het terrein, gelegen in het centrum van Den Haag, al in de loop van de 14de eeuw bebouwd was. De archeologische waarde van dit terrein is hoog. Daarom dienden de voorgenomen grondversturende werkzaamheden voorafgegaan te worden door een archeologisch onderzoek om de archeologische waarden veilig te stellen.

Het onderzoek is niet in één keer uitgevoerd, maar in fasen. Dit vanwege het feit dat de mogelijkheden voor onderzoek voornamelijk bepaald werden door de voortgang en de fasering in de sloop en nieuwbouwwerkzaamheden. Uiteindelijk zijn drie campagnes uitgevoerd. De eerste campagne, van 11 oktober tot en met 22 november 2000 betrof de locatie van de huidige percelen aan het Achterom 36 tot en met 42. Het perceel Achterom 38 kon in eerste instantie vanwege de op dat moment geldende technische beperkingen slechts tot op een geringe diepte onderzocht worden. In de periode van 17 tot 23 september 2002 kon hier echter alsnog onderzoek tot op een dieper niveau plaatsvinden. In de periode van 14 mei tot en met 17 juni 2003 is verder ook op de achtererven van de percelen 42 en 44 onderzoek uitgevoerd worden.

De verschillende fasen in het veldonderzoek stonden onder leiding van M.M.A. van Veen (projectleider). Verder zijn bijdragen geleverd door E. Jacobs (veldwerkleider), C. Kraan, A. Pavlović, T. van Rooij (veldtechnici), P. Ilson, Y. Schrieke, W. Suijkerbuijk, H. de Ruiters (veldwerkers) en F. Simonis (vrijwilliger).

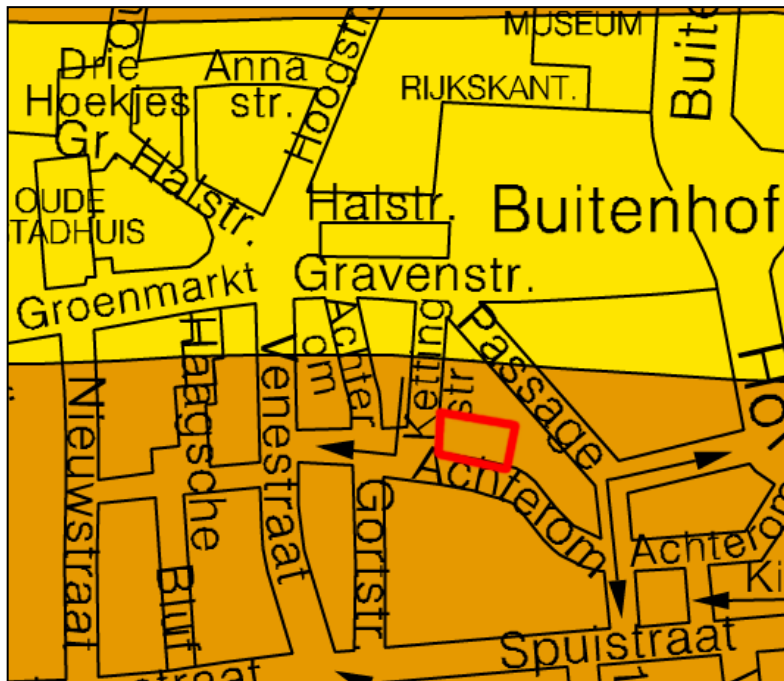
Bij de uitwerking van de gegevens zijn bijdragen geleverd door M.M.A. van Veen, T. van Rooij, S.Y. Comis en C. Vermeeren. Determinatie van het vondstmateriaal is verricht door E. Jacobs en D.R. Stiller. Analyse van de sporen is voor het overgrote deel uitgevoerd door P. Ilson en de analyse van het archeozoologisch materiaal door D.C. Nieweg.

H. Clevis, J.R.A.M. Thijssen en P. Bitter worden bedankt voor hun bijdrage aan de catalogus van aardewerk en glasvondsten. Verder worden C.H. Maliepaard (UvA) en B. Beerenhout (ArcheoZoo) bedankt voor hun adviezen en de mogelijkheid om gebruik te maken van de archeozoologische referentiecollectie van het Amsterdams Archeologisch Centrum (AAC) van de Universiteit van Amsterdam.

In dit rapport zal eerst worden ingegaan op de geologie en de bekende historische en archeologische gegevens met betrekking tot de onderzoekslocatie. Vervolgens worden de opgegraven sporen en de daarbij behorende vondsten beschreven en conclusies daarover getrokken. Een deel van de vondsten is in de als bijlage 2 opgenomen catalogus beschreven volgens het classificatiesysteem voor laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas.¹

---

¹ Bitter 2006.

Afb.1. Archeologisch-geologische kaart van Den Haag, detail Achterom e.o.
 Legenda: geel = Oude Duinen, bruin = strandvlakte, Hollandveen, rood = onderzoeklocatie.

Afb. 2. Schilderij van Den Haag 1570 door C. Elandts, 1663. Detail onderzoeklocatie.

2. Geologie en bewoningsgeschiedenis

De locatie is gelegen in de strandvlakte, direct ten zuiden van de Oude Duinenrug waarop de Grote Kerk ligt (afb. 1). Het betreft een veengebied dat in de loop van de Late-Middeleeuwen is opgehoogd met veenbagger en zand.

Aan de noordzijde wordt de locatie begrensd door de loop van de voormalige Beek. Dit betrof een, vermoedelijk in de 14de eeuw, gegraven verbinding tussen een veenstroom in de Segbroekpolder en de Hofvijver.²

Het Achterom, die de locatie aan de zuidzijde begrenst, vormde oorspronkelijk een pad dat, achter langs de Beek om, van de Groenmarkt naar het Spui leidde. Als zodanig vormt het één van de oudste straten van Den Haag. In het oudste bewaard gebleven hofboek uit 1458, waarin een opsomming van Haagse percelen en huizen wordt gegeven, wordt ook voor het Achterom een, niet nader te preciseren, aantal huizen genoemd. Of op de tot de onderzoekslocatie behorende percelen dan sprake is van huizen, kan uit de gegevens niet afgeleid worden. Bekend is wel dat het perceel Achterom 40 dan in het bezit is van Magtelt Lourisdr. Aan het begin van de 16de eeuw is dit perceel in handen van Anthonis de vleeshouder.³

Kaartmateriaal uit de tweede helft van de 16de eeuw en daarop volgende perioden beeldt een gesloten bebouwing langs de straat af (afb. 2 en 3). Verder geven de historische bronnen vanaf de 16de eeuw een indicatie voor de aard van de bewoning. Zo vermelden de bronnen voor het Achterom diverse looihuizen, die toebehoorden aan voornamelijk schoenmakers. Ook op het perceel Achterom 40 is in ieder geval vanaf 1561 een schoenmaker, Willem Willems, gevestigd. Op het perceel wordt dan de aanwezigheid van onder andere een woonhuis en een looihuis vermeld. In 1577, als het perceel verkocht is aan Jacob Barthelmees, eveneens schoenmaker van beroep, wordt alleen gesproken van een huis en erf. In 1595, als het perceel in handen is van Claes Willems van de Capelle, is echter sprake van twee huizen.⁴

De verklaring voor de aanwezigheid van het ambacht van leerlooier of schoenmaker aan het Achterom ligt in de aanwezigheid van de Beek. Deze leverde het water dat onmisbaar was bij het looien van het leer. Het gebruik van de Beek bij het uitoefenen van dit ambacht als ook het gebruik ervan voor het lozen van het bij de werkzaamheden vrijkomende afval leverde echter wel problemen op voor de bewoners. Al aan het eind van de 15de eeuw werd zowel door de bewoners als door de overheid geklaagd over de stank en rommel die dit met zich meebracht. Zo staat in een verordening uit 1498 te lezen dat 'bijsonder diegheene die woenende zijn up de voornoemde Beecke, dat zij van nu voortaan gheen leeren koehuyden ofte clederen en spoellen of en wasschen in de voorscreven Beecke ende desgelijks alle andere, wye sij zijn, ende omtrent deselve Beecke eenighe vuylnisse, assche ofte anders aldaer brenghen'.⁵

Uit bovenstaand citaat zal duidelijk zijn dat niet alleen de ambachtslieden bijdroegen aan de vervuiling van de Beek. Ook andere bewoners langs het watertje gebruikten het als stortplaats.

---

² Van Doorn en Mennema 1992, p. 11.

³ Stal 2000.

⁴ Idem.

⁵ Van Doorn en Mennema, p. 57.

Vanwege de stankoverlast die de uitoefening van hun beroep met zich mee bracht, moesten de looiers gaan uitkijken naar een nieuwe vestigingsplaats. Rond het eind van de 16de en het begin van de 17de eeuw vertrokken de meesten naar elders.

Op het perceel van Achterom 40 was aan het eind van de 16de tot in de eerste helft van de 17de eeuw in ieder geval nog wel sprake van de aanwezigheid van een leerbewerker. In 1598 kocht Jacob Dircxs. Swart, schede- of custodiemaker van beroep, namelijk één van de twee huizen op het perceel van Claes Willems van de Capelle. Vanaf die tijd wordt dit huis aangeduid als ‘de Vergulde Taeffelcoker’ en vormt het de basis van het perceel Achterom 40, zoals wij dat kennen.

Ook zijn zoon, Dirck Jacobs. Swart, die in 1632 het pand van zijn vader koopt, oefent het beroep van custodiemaker uit.⁶ Het feit dat Dirck zelfs voor de Prins van Oranje werkt geeft aan dat hij niet slechts een simpele ambachtsman is. Mogelijk geeft deze belangrijke connectie van Dirck ook een verklaring voor het feit dat hij zijn ambacht aan het Achterom kon blijven uitoefenen in een periode dat de meeste van zijn vakgenoten al verdreven waren.

Naarmate de bebouwing langs de straatzijde in omvang toenam, strekte deze zich ook verder naar achter toe uit, waarbij vaak een deel van de Beek overbouwd werd. Het overbouwen van de Beek leverde de bewoners twee voordelen op. Zo konden zij hun huizen vergroten en tegelijkertijd hun latrines direct en onzichtbaar op de Beek lozen.

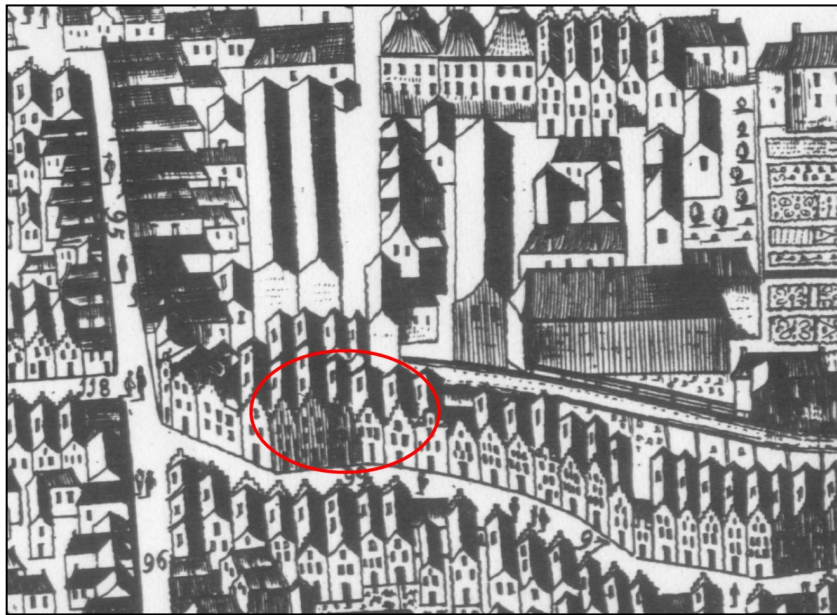
Ook de bewoners van het perceel Achterom 40 vroegen in 1667 vergunning aan om de Beek, die langs hun achtererf liep, te mogen overwelfen.

Middels het overwelfen en deels overbouwen van de Beek verdween deze vanaf de 17de eeuw letterlijk en figuurlijk uit het zicht.

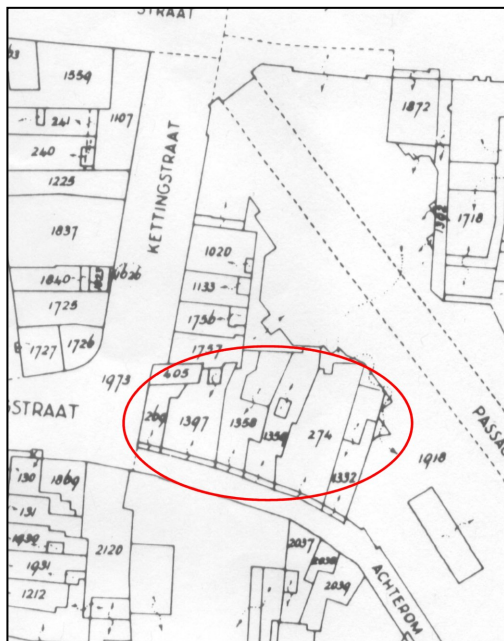
De huidige Kettingstraat, die de onderzoekslocatie aan de westzijde begrenst, dateert pas uit 1869. Om de rijtuigen meer ruimte te geven voor keren werd toen een doorgang gecreëerd tussen het Achterom en de Groenmarkt. Als zodanig betreft zij dus een betrekkelijk recente ingreep in het stratenpatroon van Den Haag (afb. 4).

---

⁶ Stal 2000.

Afb. 3. Kaart van Den Haag, 1665, C. Elandts, herdruk 1681.
Detail Achterrom, onderzoekslocatie in rood aangegeven.

Afb. 4. Kadasterkaart van Den Haag, 1912.
Onderzoekslocatie Achterrom in rood aangegeven. Haags Gemeentearchief

3. Resultaten

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn onderdelen van verschillende panden, zoals delen van voorgevels en zijmuren, vloerfragmenten, en bij de panden behorende structuren, zoals waterputten en rioolsystemen blootgelegd. Tevens kon een deel van de voormalige loop van de Beek, inclusief bijbehorende structuren, zoals beschoeiingen en de latere bakstenen overkluizing ervan, onderzocht worden.

Als gevolg van de fasering in het onderzoek is geen sprake geweest van een aaneengesloten onderzoeksvlak, maar van twee aparte onderzoekslocaties. De eerste onderzoekslocatie, met een omvang van circa 23 bij 16 m, betreft de huidige percelen Achterom 36 tot en met 40. Perceel 36 omvat daarbij aan de westzijde ook een deel van het voormalige perceel 34 dat bij de aanleg van de Kettingstraat is opgeheven. Aan de noordzijde van perceel 38 en 40 strekt de locatie zich uit achter het perceel Kettingstraat 13-15. Hier kon een deel van de loop van de voormalige Beek onderzocht worden. Gezien het feit dat vanuit veiligheidsoverwegingen een circa 2 m brede strook langs het Achterom vrij gehouden diende te worden, konden slechts in beperkte mate de voorgevels van de panden onderzocht worden. Voor zover vastgesteld kon worden bevonden deze zich min of meer op de huidige rooilijn langs het Achterom (afb. 5).

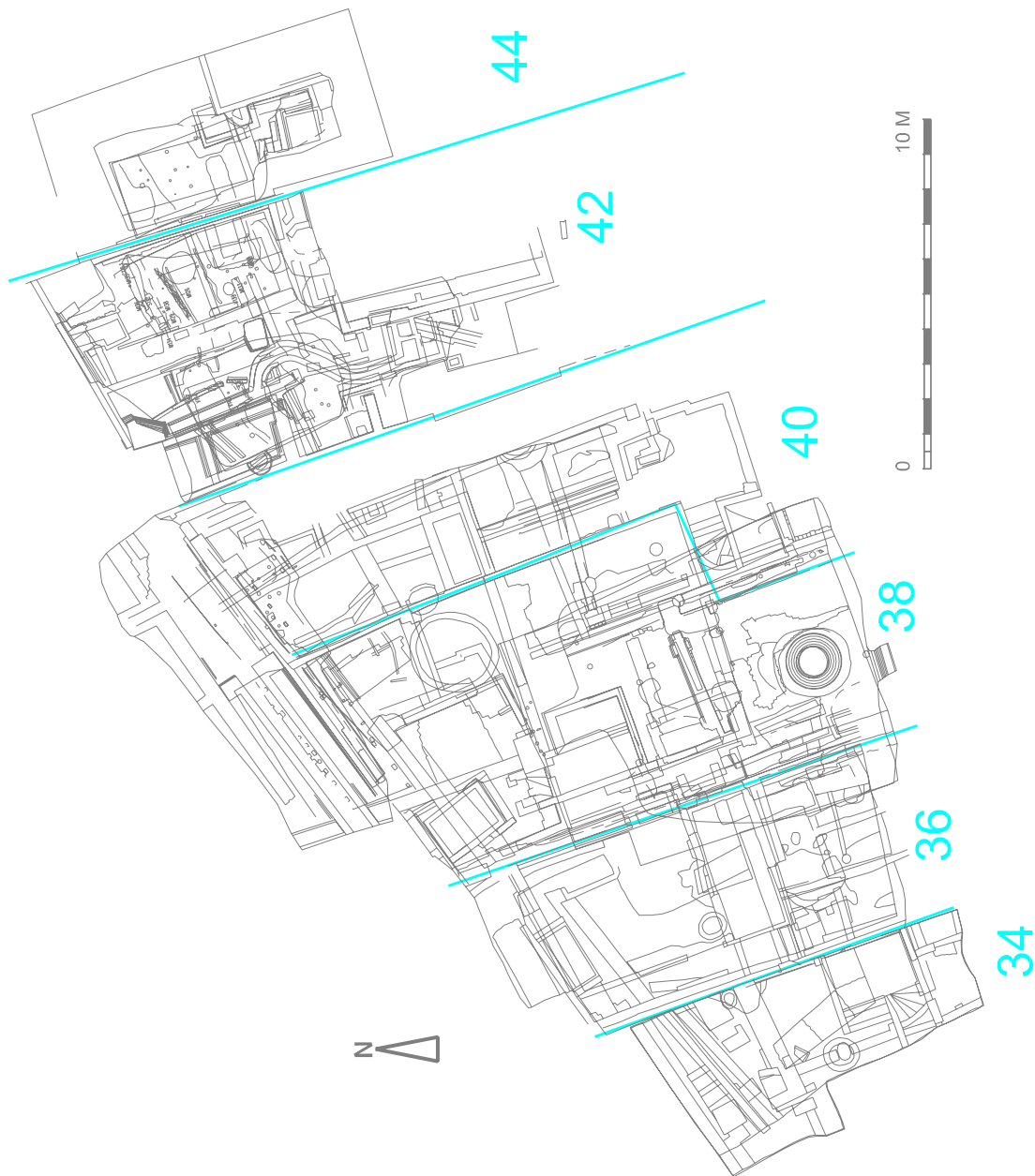
De tweede onderzoekslocatie bevond zich aan de achterzijde van de huidige percelen Achterom 42 en 44. De omvang hiervan betrof circa 10 bij 9 m. Gezien de ligging van de put, aan de achterzijde van de percelen, zijn hier, naast sporen behorend tot de voormalige loop van de Beek, voornamelijk restanten van de laat 16de-eeuwse en daaropvolgende uitbreidingen van de panden langs het Achterom aangetroffen (afb. 5).

Met betrekking tot de uitvoering van het onderzoek dient opgemerkt worden dat dit in het bijzonder bij het in 2000 uitgevoerde deel bemoeilijkt werd door de hoge grondwaterstand, die het onderzoek van de dieper gelegen sporen sterk beperkte. Hevige regenval tijdens de onderzoeksperiode verergerde de wateroverlast verder. Het gegeven dat de onderzoekslocatie centraal gelegen was in een zone van bouwactiviteiten, waarbij de onderzoekslocatie onder andere gebruikt werd als opslagterrein van bouwmaterialen, evenals het feit dat slechts beperkt tijd beschikbaar was leidde er verder toe dat de documentatie van de sporen niet in alle gevallen de gewenste detaillering kende.

In het navolgende zullen de tijdens het onderzoek aangetroffen sporen en vondsten nader besproken worden. In paragraaf 3.1 wordt daarbij eerst aandacht besteed aan de opbouw van de bodem op de onderzoekslocatie, waarna vervolgens in paragraaf 3.2 de sporen aan bod komen en in paragraaf 3.3 het bijbehorende vondstmateriaal. In paragraaf 3.4 wordt het archeozoologisch materiaal besproken. Hoofdstuk 4 bevat de conclusie en aanbevelingen van het onderzoek. Bijlage 1 omvat een catalogus van een deel van het verzamelde aardewerk en de glasvondsten.⁷ Bijlage 2 geeft in tabelvorm aanvullende informatie over alle relevante sporen.

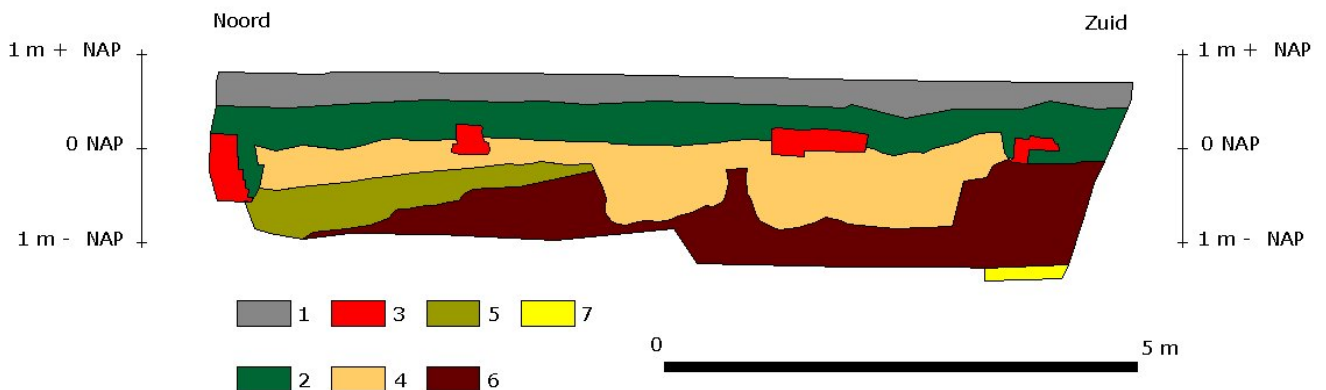
⁷ Bijna alle min of meer complete voorwerpen van aardewerk en glas zijn opgenomen in de catalogus.

Afb. 5. Onderzoekslocatie met de aangetroffen sporen. De blauwe lijnen geven schematisch de scheiding tussen de percelen aan. De perceelnummers zijn eveneens in blauw aangegeven.

3.1 Opbouw van de ondergrond

Tijdens het onderzoek is zowel vanwege de fasering van het onderzoek, als de geldende technische beperkingen slechts een beperkt inzicht verkregen in de stratigrafische opbouw van de locatie (afb. 6). Op basis van de bekende geologische gegevens was bekend dat de locatie zich direct ten zuiden van de Oude Duinrug bevindt waarop de Grote Kerk gelegen is. Tijdens het onderzoek kon vastgesteld worden dat de top van het Oud Duin zich ter plaatse op een diepte van ongeveer 1,50 m – NAP bevindt. Hierbovenop ligt een compact donkerbruin veenpakket waarvan de top zich tussen de 0,20 en 0,40 m – NAP bevindt. Aangenomen mag worden dat dit niet de oorspronkelijke top betreft omdat deze in de late middeleeuwen sterk ver- en afgegraven is. Vanaf de late middeleeuwen zijn in de loop van de tijd op het veen verschillende ophogingspakketten aangebracht. De oudste ophogingspakketten zijn voornamelijk samengesteld uit veenbrokken vermengd met zand en wat puin. De in deze lagen aangetroffen vondsten dateren het aanbrengen van de eerste ophogingen vanaf het midden van de 14de eeuw. In de daarop volgende eeuwen is vervolgens nog meerdere malen sprake geweest van verdere ophoging, waarbij in de loop van de tijd de ophogingen steeds meer bijmenging van zand en bouwpuin bevatten. De meest recente ophogingen, evenals de voormalige bouwvoor, waren in het kader van de sloop van de bestaande bebouwing al voorafgaand aan de start van het onderzoek verwijderd.

Afb. 6. Oostprofiel Achterom 42. Legenda: 1: verrommelde bovengrond, 2: ophoging, zand, puin en venig zand, 3: muurwerk, 4: veenbagger, 5: oever Beek, 6: veen, 7: Oud Duin.

3.2 Fasering van de sporen

Binnen de sporen kan op basis van stratigrafie, baksteenformaten, historische gegevens en bijbehorend vondstmateriaal een fasering worden aangebracht, namelijk:

Fase 0: periode 1350-1450

Fase 1: periode 1450-1500

Fase 2: periode 1500-1600

Fase 3: periode 1600-1750

Fase 4: periode 1750-2000

De meeste van de aangetroffen sporen kunnen aan fase 3 toegeschreven worden. De reden hiervoor is dat in deze fase relatief veel grote verbouwingen aan de panden zijn uitgevoerd. Waarschijnlijk zijn bij deze verbouwingen veel sporen uit voorafgaande fasen opgeruimd. Het feit dat slechts een beperkt aantal sporen aan de oudste fasen kan worden toegeschreven, betekent dan ook niet zondermeer dat in deze periode slechts beperkt sprake was van bouwactiviteiten.

In het navolgende worden de aangetroffen sporen besproken. Ten behoeve van de duidelijkheid is gekozen voor een behandeling per perceel en daarbinnen per fase. Het vandaag de dag niet meer bestaande perceel 34 is daarbij vanwege de gedeelde bewoningsgeschiedenis samengevoegd met perceel 36.

Het spreekt voor zich dat de gehanteerde fasering niet meer is dan een kunstmatig hulpmiddel bij het beschrijven van de resultaten. In werkelijkheid is geen sprake geweest van duidelijk begrensde fasen, maar van een continue ontwikkeling.

Perceel 34/36

De oudste sporen betreffen restanten van ophogingen, evenals delen van een bakstenen pand. Omstreeks het midden van de 15de eeuw werd, na sloop van het pand, het terrein in twee aparte percelen gesplitst, Achterom 34 en 36, waarna op beide percelen een bakstenen pand werd aangelegd. Beide panden werden in de daaropvolgende eeuwen meerdere malen verbouwd en uitgebreid. Het pand op Achterom 34 werd bij de aanleg van de Kettingstraat in 1869 afgebroken. Sloop van de bebouwing aan het Achterom 36 vond pas direct voorafgaand aan het onderzoek plaats.

Fase 0: periode 1350-1450 (afb. 7)

De oudste en met zekerheid te dateren sporen betreffen restanten van ophogingen op het terreindeel tussen de Beek en het Achterom. De lagen bestonden uit stadsafval vermengd met grond. Bij het ophogen van de locatie is ook de oever van de Beek in noordelijke richting verlegd. De oorspronkelijke loop van de Beek, evenals de wijze waarop deze was uitgevoerd kon hier niet vastgesteld worden.

Op basis van het in de lagen aangetroffen aardewerk kan de ophoging hier omstreeks het laatste kwart van de 14de en de eerste helft van de 15de eeuw gedateerd worden. Het vondstmateriaal bestaat voornamelijk uit fragmenten roodbakkend aardewerk en ongeglazuurd steengoed uit het Duitse Rijnland.

Midden op het terrein zijn de restanten van de fundering van een bakstenen pand aangetroffen. Van het pand, dat een breedte van circa 6 m had, zijn alleen een deel van de oostelijke zijmuur (S127) en de

uitbraaksleuf van de westelijke zijmuur en een deel van de voorgevel aangetroffen. Diepte van het pand kon vanwege het ontbreken van een achtergevel niet vastgesteld worden. Het feit dat de voorgevel zich op een afstand van circa 5 m vanaf de straat bevond geeft aan dat in deze fase nog geen sprake was van een vaststaande rooilijn langs het Achterom (zie ook perceel 38 en 40). Voorzover vastgesteld kon worden op basis van het aangetroffen muurfragment was de fundering van het pand relatief breed, 4-steens, en diep ingegraven, circa 0,66 tot 0,83 m – NAP. Het toegepaste baksteenformaat bedroeg 23/22x10/8x3.5/4 cm. De datering van de aanleg van het pand is niet zeker. Vondstmateriaal dat met zekerheid met het tijdstip van aanleg geassocieerd kan worden, is niet aangetroffen. Op basis van het toegepaste baksteenformaat is een datering mogelijk vanaf de late 14de eeuw tot in de 15de eeuw (Orsel 2007). Gezien de datering van de ophogingslagen waarin de funderingen (vermoedelijk) waren ingegraven, dateert de aanleg echter niet van voor het begin van de 15de eeuw. Een datering in de loop van de eerste helft van de 15de eeuw sluit ook aan bij het gegeven dat het gebruikte formaat baksteen vrijwel gelijk is aan die van de stenen verwerkt in de buitenmuur van de eetzaal van het Dominicanerklooster aan het Lange Voorhout. Op basis van bouwhistorisch onderzoek wordt deze muur omstreeks het midden van de 15de eeuw gedateerd (Jacobs & Van Veen 1996).

Fase 1: periode 1450-1500 (afb. 8)

In de loop van de tweede helft van de 15de eeuw is het pand uit fase 0 afgebroken, waarna het terrein werd opgehoogd (S95, 96, 97). Wanneer de sloop exact heeft plaatsgevonden kan niet met zekerheid bepaald worden. Ook de vraag of het terrein direct daarna is opgehoogd of dat het nog enige tijd heeft braak gelegen, kan niet beantwoord worden. Gezien de ontwikkelingen op de overige percelen wordt er vooralsnog van uitgegaan dat de afbraak van het pand uit fase 0 waarschijnlijk aan het begin van de tweede helft van de 15de eeuw geplaatst moet worden.

Vaststaat wel dat na het aanbrengen van de ophoging het terrein gesplitst is, waarna op elk deel een bakstenen pand werd aangelegd.

De panden delen een gemeenschappelijke zijgevel, een zogenaamde ‘gemene muur’ (S89). De muur is opgemetseld met een baksteenformaat van 20x9x5 cm en kan op basis hiervan aan het eind van de 15de of het begin van de 16de eeuw gedateerd worden (Orsel 2007).⁸

Van het op Achterom 34 gelegen pand is verder ook een restant van de westelijke zijmuur (S156) aangetroffen. De muur was opgemetseld met een vergelijkbaar baksteenformaat van 20x9x4 cm.

Van het pand op Achterom 36 zijn verscheidende restanten van de oostelijke zijmuur aangetroffen. In de muur, die gevlijd was op een dun zandbed (S244), waren bakstenen verwerkt met een formaat van 20/20,5x9/10x4/4,5 (S88, 235). Aan de voorzijde was in de muur sprake van een schouw (S204).

Gezien het daarin toegepaste baksteenformaat, 19x19x5 cm, gaat het daarbij om een latere toevoeging, die waarschijnlijk tot fase 2 gerekend moet worden. De bijbehorende hardplaats werd in ieder geval afgedekt door 17de-eeuwse vloerniveau's.

Aan de achterzijde van Achterom 34 is verder een oost-west georiënteerde muur aangetroffen. De muur (S154), die was opgemetseld met een baksteenformaat van 20x10x4,5 cm, was waarschijnlijk onderdeel van een eerste stenen kade langs de Beek. Deze interpretatie is voornamelijk gebaseerd op het feit dat de onderzijde dusdanig diep gelegen was, dat deze tijdens het onderzoek niet bereikt kon worden.

---

⁸ Orsel 2007, p. 127.

Vergelijkbare diepten zijn alleen vastgesteld bij structuren, die in verband gebracht konden worden met de Beek. Niet uitgesloten kan worden dat de kademuur tevens als achtergevel van een pand aan het Achterom fungeerde.

Fase 2: periode 1500-1600 (afb. 9)

In deze fase lijkt weinig te veranderen aan de opzet van de panden. Alleen bij Achterom 34 kunnen enkele fragmenten van een tegelvloer (S157 t/m S161) aan deze fase worden toegeschreven.

Aan de achterzijde van Achterom 36 is verder een muurfragment (S129) aangetroffen, dat op basis van het baksteenformaat, 20x10x5 cm uit deze of zelfs al de voorafgaande fase dateert. De functie van het muurfragment kan niet bepaald worden. Opvallend is de afwijkende oriëntatie ten opzichte van de overige structuren.

Aan de achterzijde van zowel Achterom 34 als 36 zijn verder restanten van de uit deze fase daterende kademuur langs de Beek aangetroffen (S131, 153). De muur, die is opgemetseld met stenen met een baksteenformaat van 18x10/9/7,5x5/4 cm, bevindt zich direct ten noorden van de kademuur uit fase 1. Op basis van het toegepaste baksteenformaat zal de aanleg ervan uit het eind van deze of het begin van de volgende fase dateren.

Fase 3: periode 1600-1750 (afb. 10a)

In deze fase wordt de 'gemene muur' (S89) tussen Achterom 34 en 36 naar achteren toe verlengd tot op de tot deze fase behorende bekading van de Beek.

Bij Achterom 34 wordt verder een kelder aangelegd. Hiervan zijn zowel delen van de vloer (S176), bestaand uit tegels met een formaat van 23x23x2,5 cm, als de muren (S177, S182) aangetroffen.

Op een gegeven moment is de kelder vernieuwd, onder andere door het aanbrengen van een klampmuur aan de oostzijde (S184) en het vernieuwen van de westmuur (S180). Niet lang daarna is de westmuur opnieuw vernieuwd (S181) waarbij in de zuidwesthoek van de kelder tevens een trap (S179, S178) is aangebracht. Bovenstaande fasering is echter niet zeker en alleen gebaseerd op het in de muren toegepaste baksteenformaat, dat varieert van 20/19x9/8,5x4/4,5 cm voor de oudste muren tot 17x7,5x3,5 cm voor de jongste.

Aan de noordzijde van de kelder zijn nog enkele andere muurfragmenten (S166 t/m 168 en S171 t/m 175) aangetroffen, die een verdere onderverdeling van het pand aangeven (S173 en S174 niet afgebeeld). Op basis van het in de muren toegepaste baksteenformaat is sprake van verschillende fasen, die helaas niet exact achterhaalt en gedateerd kunnen worden.

Aan zowel de west- als noordzijde van het pand zijn verder twee waterputten aangetroffen. De putten (S169 en S170) hebben een diameter van respectievelijk 0,45 m en 0,38 m en zijn voorzien van een koepel. Waarschijnlijk behoort de waterput aan de noordzijde (S169), gelegen naast de gemeenschappelijke zijgevel, niet tot Achterom 34, maar Achterom 36 en dateert zij uit een periode dat pand 34 zich nog niet zover noordelijk uitstrekte.

Achterom 36 kent in de periode 1600-1750 verschillende fasen van uitbreidingen en verbouwingen. Als gevolg van de verscheidende verbouwingen bereikt het huis uiteindelijk een lengte van circa 12,5 m en een breedte van 5,5 m. Bijlage 2, tabel 1 geeft een overzicht van de met deze fase van het pand geassocieerde sporen. In hoofdlijnen bestaat het pand uit een voorhuis dat door verschillende muren

verder onderverdeeld lijkt te worden in aparte ruimten. In de oostelijke zijmuur (S88), die gedeeld wordt met Achterom 38, bevindt zich iets ten zuiden van de schouw uit de voorafgaande fase opnieuw een schouw met haardplaats (S83). Bij de haardplaats bevond zich een ingegraven voorraadpot, die secundair als aspot was gebruikt (V83).

In het midden van het pand was verder sprake van een rechthoekige kelder (S80, 98, 99) Daarachter bevond zich een groot achterhuis (S102, 103), dat aan de westzijde voorzien was van een gang (S101, 128), die tot voorbij de kelder liep. Op een gegeven moment is de gang vervolgens ingekort middels het plaatsen van een tussenmuur (S100). Of de aanleg van de gang gelijktijdig met de aanleg van het achterhuis plaatsvond of dat dit een latere toevoeging betrof, kon niet worden vastgesteld.

In het achterhuis is een waterput (S122) aangetroffen, die uit twee op elkaar gestapelde tonnen bestond en waarvan de bovenste voorzien was van een bakstenen rand. Gezien het feit dat de put door de vloer van het achterhuis sneed, dateert de aanleg van de put daarna.

Aan de achterzijde van Achterom 34 (S162) en 36 (S132) zijn restanten van de kademuur langs de Beek aangetroffen. Om verzakken van de muur (S162) te voorkomen was deze bij het Achterom 34 via verbindingsmuren (S163, S164 en S165) bevestigd aan de kademuur uit de voorafgaande fase.

Fase 4: periode 1750-2000 (afb. 11a)

Alleen bij Achterom 36 zijn sporen aangetroffen, die tot deze fase gerekend kunnen worden. Het gaat daarbij om een restant van een vloer in het achterhuis (S130), bestaande uit tegels met een formaat van 23x23x3 cm, en twee rechthoekige kelders. Eén ervan bevond zich aan de oostzijde van het pand (S134). Op basis van de uitvoering en het formaat van de toegepaste baksteen, 19x8x4 cm, dateert de aanleg ervan uit de 19de eeuw. In een later stadium is de kelder gedeeltelijk weggehakt voor de aanleg van nieuw, niet nader te duiden muurwerk (S135). De tweede kelder is gelegen aan de voormalige achterzijde van het pand (S133). Ook de aanleg van deze kelder, die voorzien was van een plavuizen vloer en opgemetseld met een baksteenformaat van 18/16x8/6,5x4/3,5 cm, dateert uit de 19de eeuw.

Een direct ten noorden ervan gelegen muur (S136), opgemetseld met machinale baksteen, markeert de bekading van de Beek in deze periode.

Achterom 38

Op het perceel is een kuil aangetroffen, die aangeeft dat de eerste activiteiten al omstreeks het midden van de 14de eeuw plaatsvinden. De aanleg van de eerste bewoning, net als bij Achterom 34 en 36 voorafgegaan door het aanbrengen van een ophoging, dateert echter niet van voor het begin van de 15de eeuw. In de daarop volgende eeuwen wordt dit pand vervolgens in meerdere fasen vernieuwd en uitgebreid.

Fase 0: periode 1350-1450 (afb. 7)

Op het perceel is een grote rechthoekige kuil (S251) aangetroffen, die op basis van het erin aangetroffen vondstmateriaal in de periode 1325-1375 gedateerd moet worden. Op basis van zowel stratigrafische gegevens, als de datering van de inhoud gaat de aanleg van de kuil vooraf aan de eerste ophoging van de locatie. Op basis van het in de ophogingen (S244, 245, 247) aangetroffen materiaal dateert het aanbrengen daarvan uit het eind van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Zowel ten oosten (S253) als ten noorden van de kuil zijn verscheidende houten paaltjes aangetroffen, die tot deze fase gerekend moeten worden,

maar waarvan de functie niet duidelijk is. Vermoedelijk gaat het om verstevigingen van de ophogingslagen en/of aanplempingspakketten in de Beek (zie perceel 40).

Nadat het terrein was opgehoogd heeft het voorafgaand aan de aanleg van de eerste bebouwing vermoedelijk nog enige tijd braak gelegen. Dit gezien de aanwezigheid van een in de ophoging ingegraven paardenskelet (S250) op de locatie van de eerste steenbouw (zie paragraaf 3.4).

Van de eerste steenbouw zijn resten aangetroffen van de achtergevel (S220) en de westelijke zijmuur (S216). Het formaat van de bakstenen, 23,5/22,5/21,5x10x5/6 cm, komt overeen met dat van de bakstenen die verwerkt waren in het eerste pand op Achterom 34/36. Ook de aanleg van dit pand moet waarschijnlijk in de eerste helft van de 15de eeuw gedateerd worden.

Een halverwege het pand gelegen asplek (S239) markeert mogelijk de locatie van een haard. Het feit dat deze in het midden van het pand gelegen is, geeft aan dat het pand geen verdieping kende en dat de rook via een gat in het dak het pand verliet.

Mogelijk nog voor het einde van fase 0 verrees op het naastgelegen perceel Achterom 40 een pand, waarbij voor een deel gebruik gemaakt werd van de zijmuur (S216) van het pand op Achterom 38. Hoewel dit in het veld niet is vastgesteld wordt er vooralsnog van uitgegaan dat het pand op Achterom 38 dan opnieuw is opgezet en een eigen, nieuwe zijmuur kent (S215, zie fase 1).

Fase 1: periode 1450-1500 (afb. 8)

Vermoed wordt dat omstreeks 1450 wijzigingen in de opzet van Achterom 38 zijn aangebracht. Dit vanwege het feit dat dan op het naastgelegen perceel Achterom 40 een pand wordt aangelegd, dat voor een deel gebruik maakt van de uit fase 0 daterende zijmuur (S216) van Achterom 38. Hoewel dit in het veld niet is vastgesteld, wordt er vooralsnog van uitgegaan dat in dit geval geen sprake is van een zogenaamde 'gemene muur'. Funderingsresten, die met zekerheid aan deze fase kunnen worden toegeschreven zijn echter niet aangetroffen. Mogelijk geeft een uitbraakspoor aan de westzijde van het perceel (S242) de locatie van de westmuur uit deze fase aan en een rij noord-zuid georiënteerde palen (S237) de fundering van de oostelijke zijgevel.

Fase 2: periode 1500-1600 (afb. 9)

Aan deze fase kunnen op basis van het baksteenformaat, 19,5/19/18x9/8,5x4,5/4 cm, zowel delen van een oostelijke (S215) als een westelijke zijmuur (S205) worden toegeschreven, evenals tussenmuren (S222, S206), die het pand verder onderverdelen. Zo lijkt aan de voorzijde sprake te zijn van een voorhuis, dat aan de westzijde mogelijk begrensd wordt door een gang. In het voorhuis zijn restanten van een kleivloer aangetroffen, die op zijn beurt afgedekt wordt door een vloer van gebroken bakstenen en plavuizen. In de kleivloer zijn in de noordwesthoek twee ingegraven voorraadpotten aangetroffen, die secundair als aspot gebruikt waren (S207, 209). Onduidelijk is of zij bij de kleivloer behoren of dat zij ingegraven waren vanuit de bovenliggende plavuizenvloer. Een muurfragment (S238) aan de straatzijde geeft waarschijnlijk de locatie van de voorgevel aan.

Aan de achterzijde is verder een oost-west georiënteerd muurfragment aangetroffen, opgemetseld met een baksteenformaat van 20x9x4 cm, dat onderdeel van de bekading van de Beek in deze fase vormt.

Fase 3: periode 1600-1750 (afb. 10b)

In de periode 1600-1750 wordt Achterom 38 verschillende malen uitgebreid en verbouwd. Als gevolg van de verscheidende verbouwingen bereikt het huis uiteindelijk een lengte van circa 14 m en een breedte van ongeveer 5,5 m aan de voorzijde en 7,5 m aan de achterzijde. In de opzet is daarbij gedeeltelijk sprake van een zogenoemde ‘gemene muur’ met Achterom 40. Zo bevond zich halverwege het pand een kamer, die voorzien was van een haard, die gebruik maakte van de schoorsteen van Achterom 40. Bij de haard bevond zich een ingegraven aspot (S28, V28).

Aan de voorzijde van het pand bevond zich verder een met IJsselstenen opgemetselde waterput (S210). De put bevatte geen vondsten. Deze, alsook de overige op het terrein aangetroffen waterputten geven aan dat het water in de Beek in de loop van de 17de eeuw dusdanig vervuild en smerig was, dat het niet meer gebruikt kon worden als drinkwater.

Aan de achterzijde van het pand is een rechthoekige structuur (S142) aangetroffen, die mogelijk geïnterpreteerd moet worden als een beerkelder. Aangezien vondstmateriaal niet is aangetroffen en vanwege het feit dat bij latere wijzigingen de put grotendeels is vergraven, is de interpretatie als beerput niet zeker.

Bijlage 2, tabel 2 geeft een overzicht van de met deze fase van het pand geassocieerde sporen.

Gerealiseerd moet worden dat het pand in verschillende stadia tot stand is gekomen, waarbij niet altijd exact vastgesteld kan worden wel onderdeel bij welk stadium behoort.

Op het achtererf is aan de noordoostzijde van het perceel een eikenhouten kuip met een bakstenen opbouw aangetroffen (S90). De houten kuip was enigszins ovaal van doorsnede en had een diameter van 2.20 bij 2.00 m. De hoogte ervan bedroeg circa 21 cm. Op de rand bevond zich een bakstenen opbouw van 1-steen breed en een hoogte van circa 1,40 m. Aangezien delen van de bakstenen opbouw bij latere activiteiten op het terrein waren weggebroken zal de bovenkant ervan oorspronkelijk hoger hebben gelegen. Aan de noordwestzijde bevond zich verder een van hergebruikte bakstenen gemetseld riool, dat de kuip met de Beek verbond.

Op de bodem van de houten kuip bevond zich een kalksubstantie, die er op wijst dat het hier een kuip betreft voor het looien van leer. Voor het ontharen van huiden werd namelijk gebruik gemaakt van ongebluste kalk. Gezien het formaat van de in de opbouw gebruikte IJsselstenen, 16x7x4 cm, dateert de aanleg ervan uit het begin van de 17de eeuw. De enkele kleine fragmenten aardewerk, die in de grond waarmee de kuip was opgevuld zijn aangetroffen, geven aan dat het buiten gebruik stellen ervan in de 17de eeuw plaatsvond.

Hoewel de kuip gelegen is op het huidige perceel Achterom 38 moet hij op basis van de historische gegevens eerder tot het naastgelegen Achterom 40 gerekend worden. Vanaf 1598 is dat pand namelijk in van handen van Jacob Dirxcs. Swart, schede- of custodiemaker van beroep. Ook zijn zoon, Dirck Jacobs. Swart, die in 1632 het pand van zijn vader koopt, oefent het beroep van custodiemaker uit.⁹ De betrekkelijk specialistische aard van hun bedrijf en de daarmee samenhangende geringe productieomvang doet vermoeden dat zij bij tijd en wijle zelf kleine partijen leer looiden. Een enkele leerlooierskuip zal daarbij volstaan hebben.

De locatie van de kuip geeft aan dat de huidige percelering, waarbij Achterom 38 zich aan de achterzijde over de volle lengte achter Achterom 40 uitstrekt, van een latere datum dateert.

---

⁹ Stal 2000.

Aan de achterzijde van het pand zijn verder restanten van de tot deze fase behorende kademuur en overkluizing langs de Beek aangetroffen (S53, 24, 25).

Fase 4: periode 1750-2000 (afb. 11b)

In deze fase verandert de omvang van het pand niet of nauwelijks. Wel vinden er intern verschillende verbouwingen plaats, waarbij onder andere verschillende (water)kelders worden aangelegd. Bijlage 2, tabel 3 geeft een overzicht van de met deze verbouwingen geassocieerde sporen.

Achterom 40

De oudste op dit perceel aangetroffen sporen betreffen de voormalige bedding van de Beek en de daarbij behorende beschoeiingen. De op Achterom 34 tot en met 38 aangetroffen ophogingen van rond 1400 konden hier minder goed onderzocht worden vanwege de resten van de jongere bebouwing. De eerste bebouwing op de locatie betreft een rechthoekig pand dat vermoedelijk omstreeks het midden van de 15de eeuw is aangelegd en dat in de daarop volgende eeuwen in meerdere fasen verbouwd en uitgebreid wordt.

Fase 0: periode 1350-1450 (afb. 7)

Tot deze fase behorende sporen bestaan uit diverse houten planken en palen (S146, 147, 162), evenals aanplempingslagen, die de oorspronkelijke loop van de Beek aangeven. Aangenomen wordt dat de Beek in de loop van de 14de eeuw is aangelegd. Het oudste vondstmateriaal dat in de vulling van de Beek is aangetroffen (S119), dateert uit de tweede helft van de 14de eeuw. De planken en palen, evenals de bijbehorende aanplempingslagen, geven aan dat men al voor het eind van de 14de eeuw is begonnen met het in noordelijke richting verleggen van de oevers van de Beek.

Op het terrein tussen de Beek en het Achterom zijn verder geen kuilen of ophogingen aangetroffen, die voorafgaan aan de eerste steenbouw. De aanleg van laatstgenoemde dateert vermoedelijk van rond het midden van de 15de eeuw (zie fase 1).

Fase 1: periode 1450-1500 (afb. 8)

Rond 1450 wordt op het perceel de eerste steenbouw aangelegd. Het gaat om een rechthoekig gebouw van ongeveer 4,75 m breed en minimaal 5,5 m lang. Van het pand zijn delen van de achtergevel (S38, 229) en de oostelijke zijmuur aangetroffen (S39). Beide zijn opgemetseld met een baksteenformaat van 22x11x5 cm. Opvallend is dat voor de oostelijke zijgevel gebruik gemaakt lijkt te zijn van de zijmuur uit fase 0 van het pand op Achterom 38 (S216). Vooralnog wordt er vanuit gegaan dat geen sprake is van een zogenaemde 'gemene muur' tussen Achterom 38 en 40, maar dat de opzet van Achterom 38 dan is gewijzigd en het pand een eigen, nieuwe zijmuur kent.

Overige sporen, die met zekerheid aan fase 1 kunnen worden toegeschreven zijn, net als bij Achterom 38, niet aangetroffen. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het feit dat het pand in daarop volgende eeuwen, in het bijzonder de 17de eeuw, grondig verbouwd werd, waarbij sporen van oudere fasen grotendeels zijn opgeruimd.

Fase 2: periode 1500-1600 (afb. 9)

Ook aan deze fase kunnen, op basis van een toegepast baksteenformaat van 18x10/8/5/4 cm, slechts enkele sporen worden toegeschreven. Het gaat daarbij dan om een zij- of tussenmuur (S27) en een restant

van een vloer (S12). De lengte van de zij- of tussenmuur geeft aan dat het pand in deze fase naar achteren toe verlengd is.

Fase 3: periode 1600-1750 (afb. 10b)

In deze fase wordt het pand grondig verbouwd en uitgebreid. De aanvang van deze bouwphase moet waarschijnlijk al aan het eind van de vorige fase gedateerd worden. In 1598 werd het pand namelijk door Jacob Dirxcs. van Claes Willem van Cappele gekocht en vanaf dan staat het bekend als 'de Gulde Taeffelcoker'. Bijlage 2, tabel 4 geeft een overzicht van de met deze fase geassocieerde sporen.

In de eerste opzet heeft het pand een diepte van meer dan 10 m en is opgemetseld met een baksteenformaat van 18x8x5 cm. Aan de westzijde is verder sprake van een 'gemene muur' met Achterom 38. Halverwege deze gedeelde muur bevond zich een haardplaats (S3), die was opgebouwd met zogenaamde haardstenen. Haardstenen zijn bakstenen, die aan de voorzijde voorzien zijn van een reliëfversiering. De slechte conditie van de aangetroffen haardstenen maakt het onmogelijk de op deze exemplaren aangebrachte versiering te achterhalen.

Omstreeks het tweede kwart van de 17de eeuw werd aan de voorzijde een kelder aangelegd. De toegang tot de kelder, bestaande uit een stenen spiltrap, waarvan de wanden bekleed waren met faiencetegels, bevond zich op Achterom 38.

Gezien de datering van de verbouwing kan deze mogelijk in verband gebracht worden met de verkoop van het pand door Jacob aan zijn zoon Dirck in 1632.

Overige bouwactiviteiten betreffen de aanleg van een waterkelder aan de achterzijde van het pand tegen het eind van de 17de of het begin van de 18de eeuw. De aanleg daarvan hangt ongetwijfeld samen met het feit dat het water in de Beek in de loop van de 17de eeuw dusdanig vervuild en smerig was dat het niet meer gebruikt kon worden als drinkwater. Voor het verkrijgen van schoon drinkwater werden naast waterkelders ook waterputten aangelegd. Eén daarvan bevond zich onder de oostelijke zijmuur van het achterhuis (S35).

In de loop van de 18de eeuw werd het pand naar achteren toe uitgebreid met een achterhuis dat zich uitstreckte tot op de Beek. Ook werd in deze periode de oorspronkelijke 17de-eeuwse keldertoegang in het voorhuis dichtgezet en vervangen door een nieuwe trap aan de westzijde van de kelder. Bijlage 2, tabel 4 geeft een overzicht van de met deze fase geassocieerde sporen.

De overkluizing van de Beek dateert op basis van de historische bronnen al uit 1667. Tijdens het onderzoek zijn diverse restanten hiervan (S24, 25, S155, 159-161) aangetroffen. Aan weerszijden ervan zijn verder restanten van bakstenen riolen (S33, 151, 158) aangetroffen. Deze geven aan dat de bewoners ook na het overkluizen nog steeds hun afval op de Beek loosden.

Fase 4: periode 1750-2000 (afb. 11b)

Ook in deze periode vonden in het bijzonder in het achterhuis nog verschillende verbouwingen plaats. De daarvan aangetroffen restanten (S21, 22, 26) zijn echter te fragmentarisch om exact te duiden of te dateren. Aan de oostzijde van het pand is verder een mogelijke beerput (S40) aangetroffen. Helaas was de inhoud ervan al voorafgaand aan het onderzoek door derden verwijderd.

Achterom 42

De oudste sporen op dit perceel betreffen restanten van verschillende fasen van beschoeiing langs de Beek, evenals aanplempingspakketten in de bedding ervan.

Archeobotanisch onderzoek¹⁰ heeft uitgewezen dat in de beschoeiingen vooral eik, els en wilg verwerkt zijn. Voorzover op basis van de genomen monsters bepaald kan worden lijkt bij de oudste beschoeiingfasen voornamelijk gebruik gemaakt te zijn van vlechtwerk van wilg en els. Dit in tegenstelling tot de ten noorden hiervan gelegen beschoeiingsfase waar alleen gebruik gemaakt lijkt te zijn van eikenhout. Laatstgenoemde representeert gezien zijn positie een jongere fase in de beschoeiing. Het gebruik van eikenhout hierbij mag opvallend genoemd worden omdat dit in de 14de en 15de eeuw waarschijnlijk al van buiten de regio aangevoerd moest worden en dus relatief kostbaar was. Mogelijk speelde bij de keuze het duurzame en sterke karakter van het materiaal een belangrijke rol. Met het in de loop van de eerste helft van de 15de eeuw verschijnen van bebouwing zal namelijk de aanleg van een stevige beschoeiing langs de Beek noodzakelijk zijn geworden.

Een aanwijzing voor de aanwezigheid van bebouwing op het perceel Achterom 42 in de eerste helft van de 15de eeuw wordt, in samenhang met op Achterom 44 aangetroffen sporen, gevormd door de vondst van een aspot. De ontwikkeling van deze bebouwing in de daarop volgende eeuwen kon slechts beperkt gevolgd worden. Omdat de voorzijde van de panden Achterom 42 en 44 niet gesloopt werd, concentreerde het onderzoek zich aan de achterzijde van het perceel. Het overgrote deel van de hier aangetroffen steenbouw dateert van na 1600.

Fase 0: periode 1350-1450 (afb. 7)

De oudste sporen betreffen diverse houten palen en vlechtwerkfragmenten, die verschillende beschoeiingsfasen van de Beek betreffen. Hoewel op basis van de aangetroffen sporen geen exacte reconstructie van de oever mogelijk is, laten zij wel zien dat deze in de loop van de tijd in noordelijke richting werd verlegd. Zie bijlage 2, tabel 5 voor een overzicht van de met de beschoeiing van de Beek geassocieerde sporen.

Tegelijkertijd met het verleggen van de oever werd het perceel ook opgehoogd (S125, S20, V21).

Gezien de aanwezigheid van twee in de ophogingen en de voormalige oever van de Beek ingegraven kuilen (S117, 119) heeft het terrein alvorens de eerste bebouwing verscheen waarschijnlijk enige tijd braak gelegen. Het in beide kuilen aangetroffen materiaal bestaat, naast fragmenten bouw materiaal, uit roodbakend aardewerk en steengoed dat helaas niet nauwkeuriger gedateerd kan worden dan 14de-15de eeuw.

Ter plaatse van de kuilen is tevens een secundair als aspot gebruikte ingraven voorraadpot aangetroffen (S108). Iets ten oosten van de aspot is, gelegen op Achterom 44, een muurfragment aangetroffen (S23), dat gezien het in de muur verwerkte baksteenformaat, 23,5x11,5x5,5 cm, mogelijk de zijmuur van het bijbehorende pand aangeeft. Opvallend is wel dat dit pand op de voormalige oever van de Beek en relatief ver van het Achterom gelegen is.

---

¹⁰ Onderzoek verricht door C. Vermeeren, BIAXConsult.

Fase 1 en 2: periode 1450-1600 (afb. 8 en 9)

Sporen die aan de periode 1450-1600 kunnen worden toegeschreven zijn nauwelijks aangetroffen. Uitzondering vormen twee, in het verlengde van elkaar gelegen oost-west georiënteerde muurfragmenten, die mogelijk een achtergevel van een pand aangeven (S115, 116). Beide zijn opgemetseld met een baksteenformaat van 21x10x5 cm.

Fase 3: periode 1600-1750 (afb. 10c)

De sporen, die op basis van het baksteenformaat en stratigrafische gegevens tot deze fase gerekend kunnen worden, geven aan dat in deze fase het pand tot aan de achterzijde van het perceel verlengd wordt (zie bijlage 2, tabel 6).

Aan de voorzijde bevindt zich een grote rechthoekige kelder, terwijl aan de achterzijde in eerste instantie sprake lijkt te zijn van een rechthoekige ruimte (S85, 105, 110) met in de noordoosthoek ervan een haard of mogelijke oven (S107). Een interpretatie als oven wordt daarbij vooral ingegeven door het grote aantal (metaal)slakken die bij het vrijleggen ervan zijn waargenomen. Op een gegeven moment wordt de ruimte inclusief de mogelijke oven afgebroken en worden twee nieuwe, via een gang van elkaar gescheiden ruimten aangelegd. De ruimten strekken zich uit tot op de Beek en kunnen beide waarschijnlijk als keuken betiteld worden. In het ten westen van de gang gelegen keukendeel bevond zich een haardplaats (102/103). In de ruimte ten oosten van de gang bevond zich een rechthoekige beerput (S112). Die lag tegen de overkluizing van de Beek en stond daarmee waarschijnlijk in verbinding. In de put is een grote hoeveelheid vondstmateriaal aangetroffen, waaronder diverse faience borden. Voor een beschrijving van de inhoud wordt verwezen naar paragraaf 3.3 en bijlage 1.

Verder waren zowel aan de west- als achterzijde enkele bakstenen riolen (S101, 102, 172) aanwezig, waarvan er één in verband stond met een bezinkput (S145).

Fase 4: periode 1750-2000 (afb. 11c)

In deze fase vinden verschillende interne verbouwingen plaats waarbij onder andere het al in de vorige fase aanwezige riolenstelsel aan de westzijde van het perceel uitgebreid wordt. Tot dit riolenstelsel kan ook een halverwege het pand gelegen beerput (S55) gerekend worden (S55), waarop verscheidende riolen lijken uit te monden. Bijlage 2, tabel 7 geeft een overzicht van de verschillende met deze fase geassocieerde sporen. Opgemerkt kan worden dat enkele aan de noordwestzijde van het perceel aangetroffen muren (S94, 95, 97) mogelijk niet tot Achterom 42 behoren, maar eerder tot Achterom 40 gerekend moeten worden.

Achterom 44

Net als bij Achterom 42 betreffen de oudste sporen op dit perceel restanten van verschillende fasen van beschoeiing langs de Beek, evenals aanplempingspakketten in de bedding ervan. Zie bijlage 2, tabel 5. Een muurfragment geeft verder aan dat mogelijk al in de eerste helft van de 15de eeuw sprake was van bebouwing op het perceel. De ontwikkeling van deze bebouwing in de daarop volgende eeuwen kan echter slechts beperkt gevolgd worden. Dit vanwege het feit dat het onderzoek ook hier zich aan de achterzijde van het perceel concentreerde. Het overgrote deel van de hier aangetroffen steenbouw dateert van na 1750.

Fase 0: periode 1350-1450 (afb. 7)

De oudste sporen betreffen diverse houten palen en vlechtwerkfragmenten, die verschillende beschoeiingsfasen van de Beek betreffen. Bijlage 2, tabel 5 geeft, ook voor perceel 42, een overzicht van de met de beschoeiing van de Beek geassocieerde sporen.

Achterop het perceel is verder een noord-zuid georiënteerde muur aangetroffen, die mogelijk de zijmuur van een pand aangeeft (S23). De op Achterom 42 aangetroffen aspot geeft vermoedelijk de locatie van de haard binnen dit pand aan.

Fase 1, 2 en 3: periode 1450-1750 (afb. 8, 9 en 10c)

Sporen die aan de periode 1450-1750 kunnen worden toegeschreven, zijn niet aangetroffen.

Fase 4: periode 1750-2000 (afb. 11c)

Zoals blijkt uit de aangetroffen sporen strekt de bebouwing zich in deze fase, net als bij de overige percelen, uit tot op de inmiddels overkluisde Beek. Bijlage 2, tabel 8 geeft een overzicht van de verschillende met deze fase geassocieerde sporen.

Samenvatting

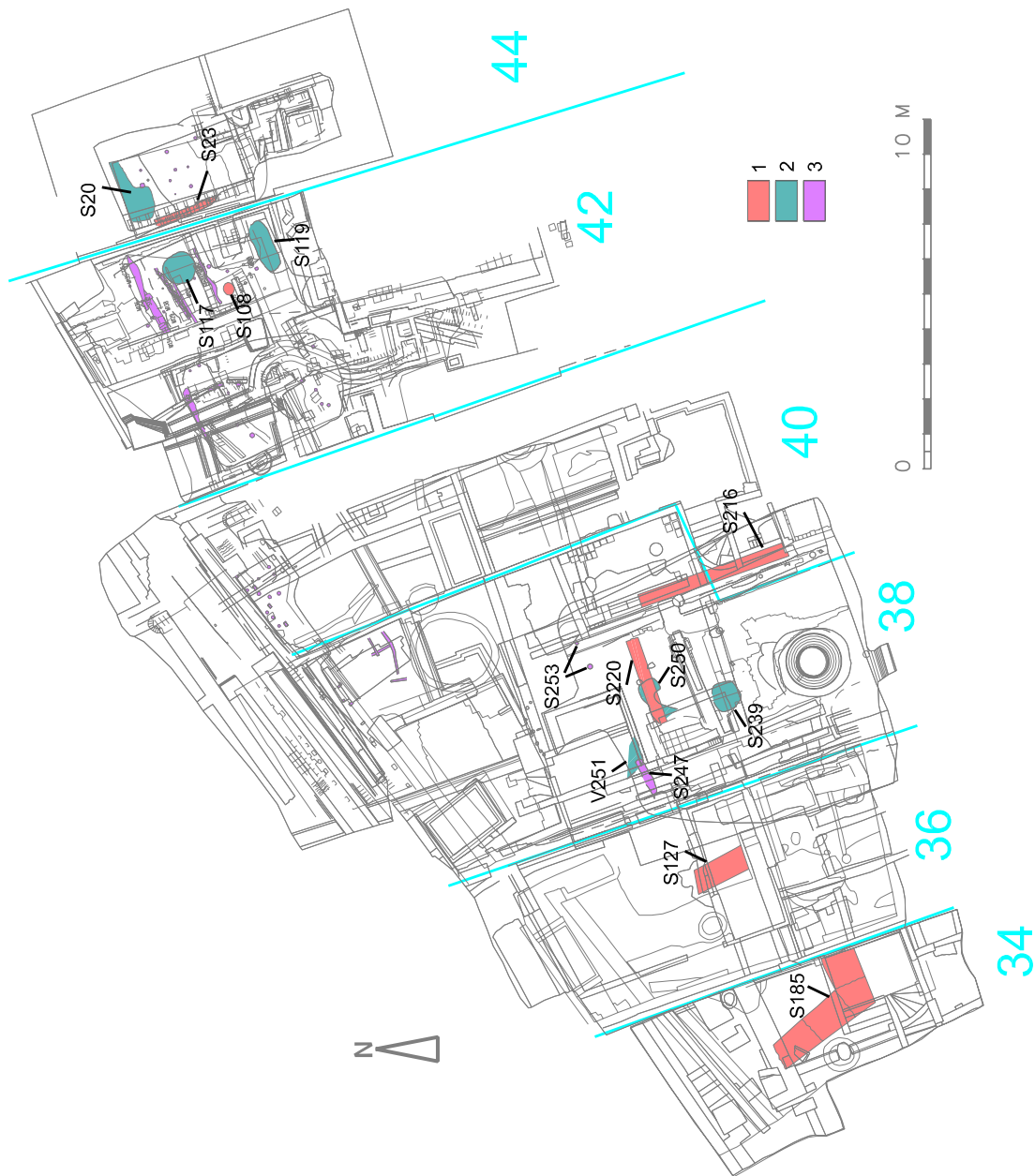
Op basis van de aangetroffen sporen kan gesteld worden dat de oudste activiteiten op de onderzoekslocatie van omstreeks het midden van de 14de eeuw dateren. Het gaat daarbij onder andere om een grote rechthoekige kuil op de locatie van Achterom 38. Verder zijn resten van diverse fasen van beschoeiing langs de Beek aangetroffen. De datering van de oudste fasen hiervan kon niet met zekerheid vastgesteld worden. Over het algemeen wordt er echter vanuit gegaan dat de Beek in de loop van de 14de eeuw is aangelegd.

Al in de 14de eeuw is vervolgens begonnen met het in noordelijke richting verleggen van de Beekoever en het ophogen van het terrein tussen de Beek en het Achterom. Enkele kuilen geven verder aan dat op of nabij de locatie verder wel sprake is van activiteiten, maar bebouwing lijkt nog niet aanwezig. Pas in de loop van de eerste helft van de 15de eeuw verschijnt de eerste bebouwing in de vorm van enkele bakstenen panden. Voor zover vastgesteld kon worden op basis van de enkele muurfragmenten gaat het daarbij om min of meer rechthoekige panden, die geen of nauwelijks een interne onderverdeling kenden. De ligging van de haardplaats in het midden van het pand, zoals vastgesteld bij Achterom 38, geeft aan dat de panden geen verdieping kenden en mogelijk nog deels in hout waren opgetrokken.

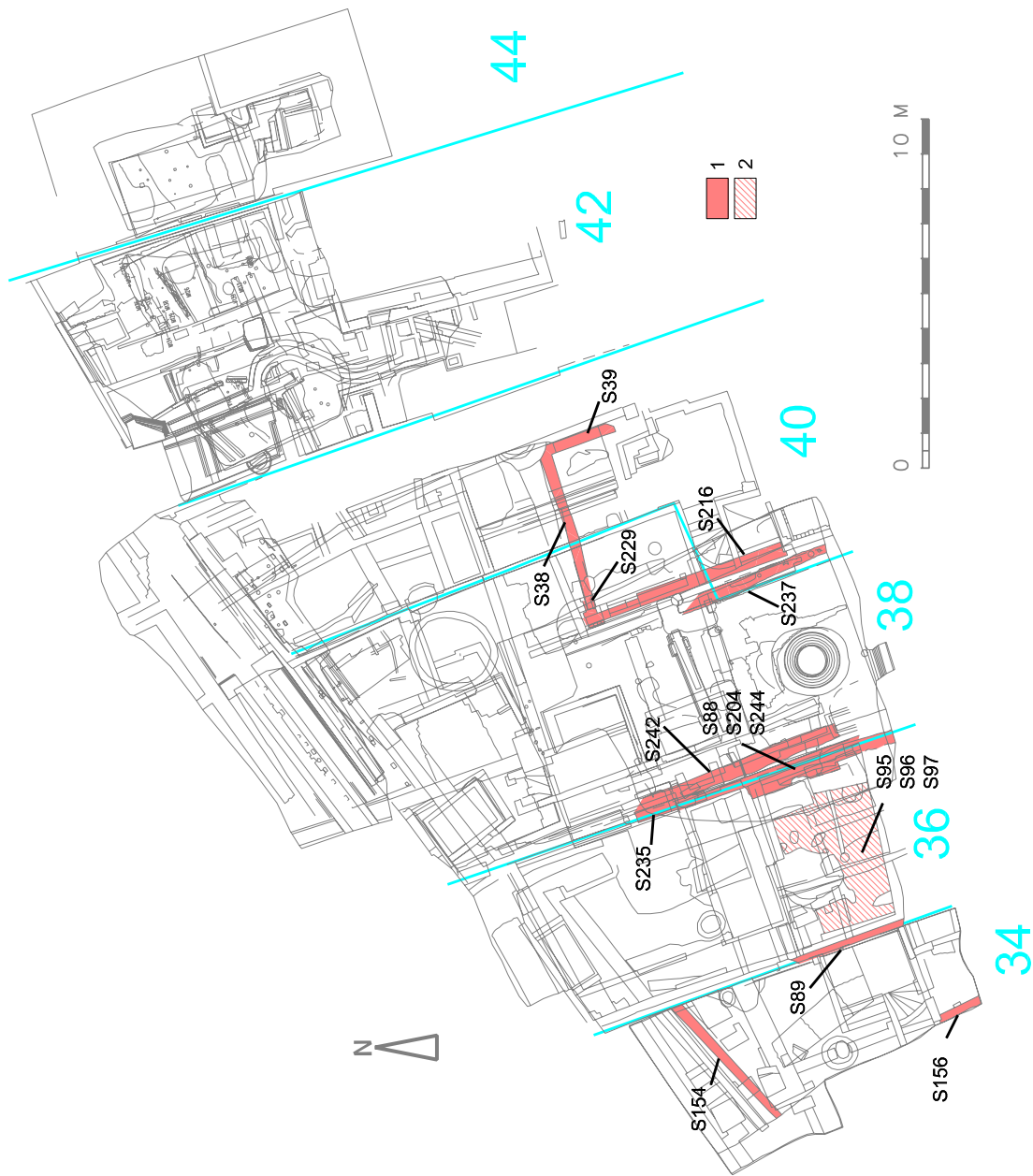
Opvallend is dat de oudste bebouwingssporen alle min of meer gelegen zijn op de begrenzing tussen twee percelen, namelijk tussen Achterom 34 en 36, Achterom 38 en 40 en Achterom 42 en 44. Op basis hiervan lijkt het aannemelijk dat in eerste instantie sprake was van grotere percelen, die pas in een later stadium werden opgesplitst in twee aparte percelen. Op basis van de aangetroffen sporen lijkt een datering van deze opsplitsing omstreeks het midden van de 15de tot in de tweede helft van de 15de eeuw het meest aannemelijk.

De ontwikkeling van de bebouwing in de tweede helft van de 15de en de 16de eeuw kan minder goed gevolgd worden. Dit vanwege het feit dat bij latere verbouwingen veel oudere sporen opgeruimd zijn. Gesteld lijkt te kunnen worden dat na opsplitsing in aparte percelen op elk perceel een pand verschijnt dat

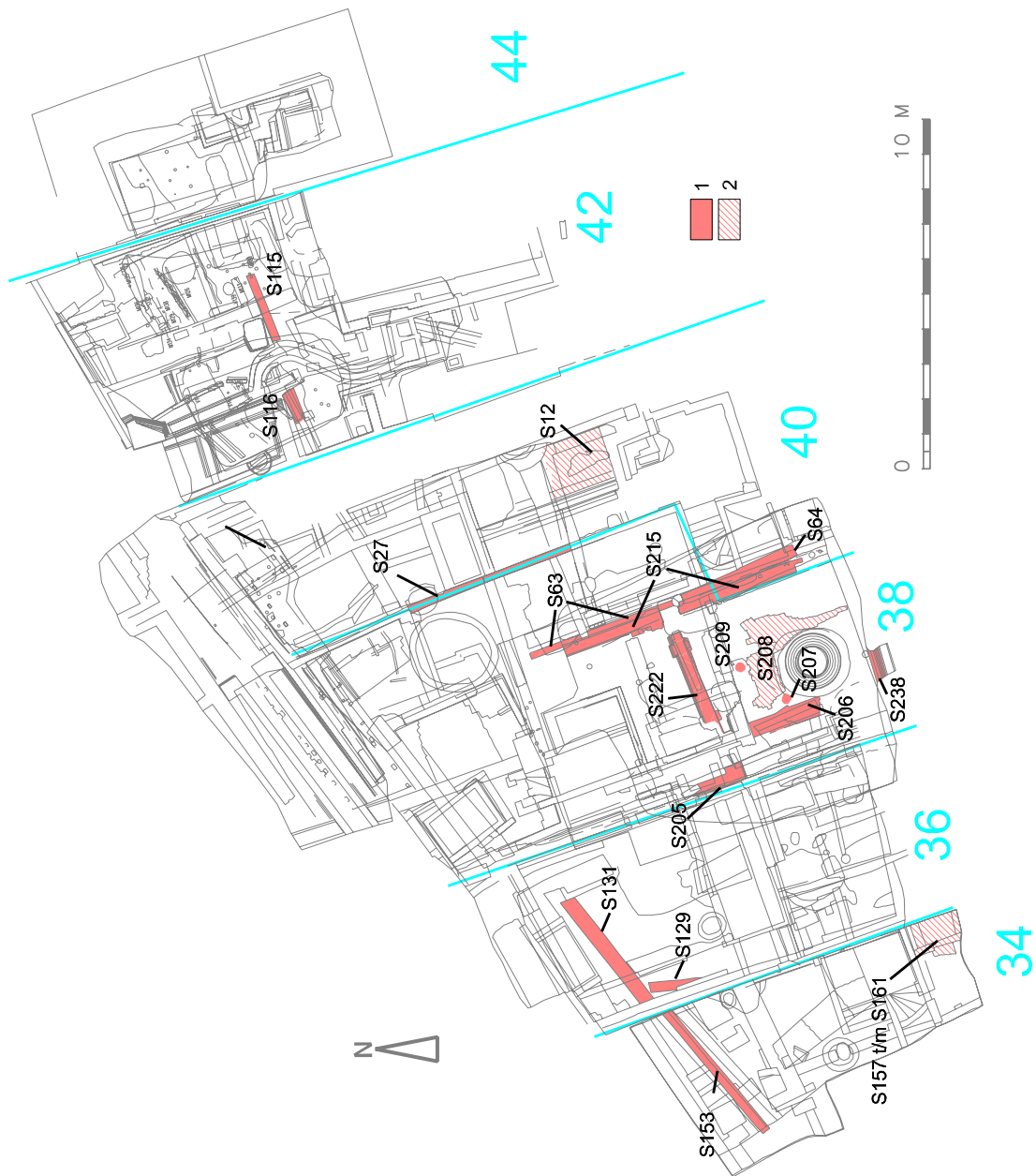
min of meer de volle breedte van het perceel beslaat en zich tot ongeveer halverwege het perceel uitstrekt. Tevens wordt vanaf de tweede helft van de 15de eeuw in ieder geval plaatselijk, onder andere bij Achterom 34, een begin gemaakt met de aanleg van een stenen bekading langs de Beek. Al in de loop van de 16de eeuw wordt de bebouwing vervolgens verder richting de Beek uitgebreid. Een ontwikkeling die ook in de 17de en daarop volgende eeuwen doorgaat. In deze periode wordt tevens de Beek overkluisd en bevinden de achtergevels zich op de kademuur van de Beek.

Afb. 7. Fase 0, periode 1350 – 1450. Kleurcode: 1 = muren, 2 = kuilen e.d., 3 = hout.

Afb. 8. Fase 1, periode 1450 – 1500. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

Afb. 9. Fase 2. periode 1500 – 1600. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

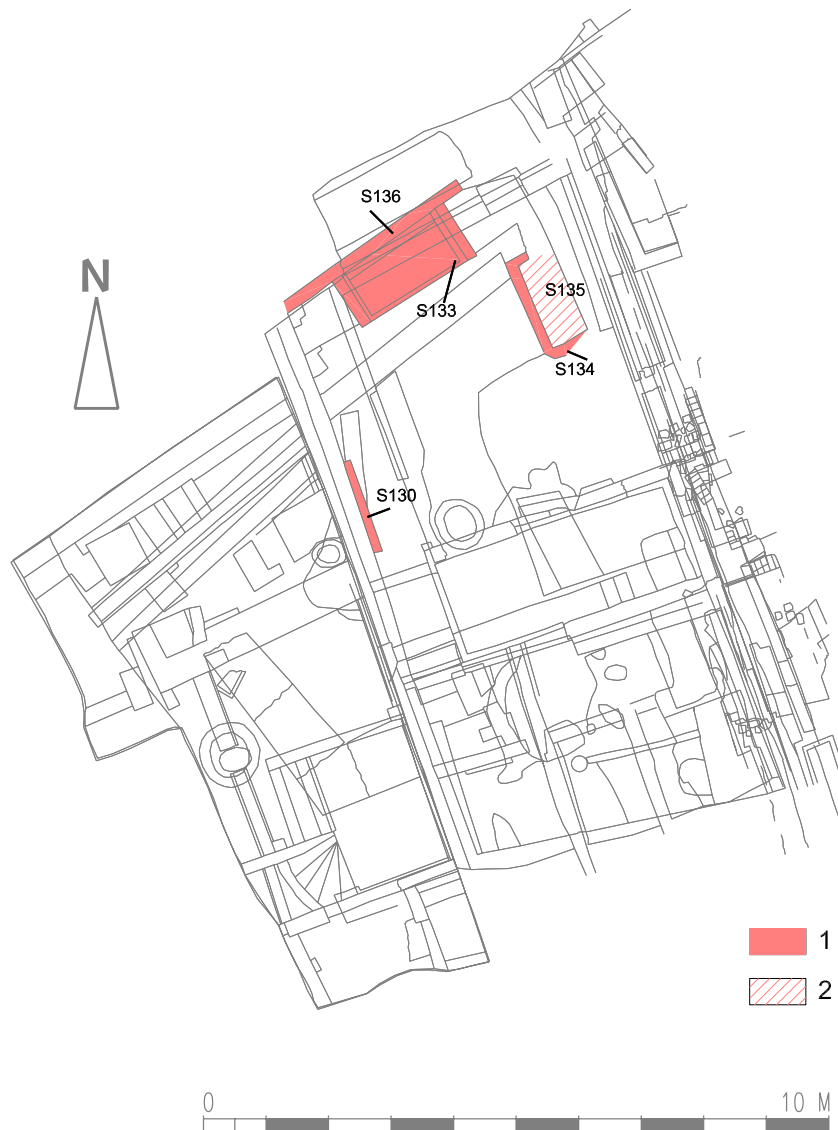
Afb. 10a. Fase 3, periode 1600 – 1750, Achterom 34 en 36. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

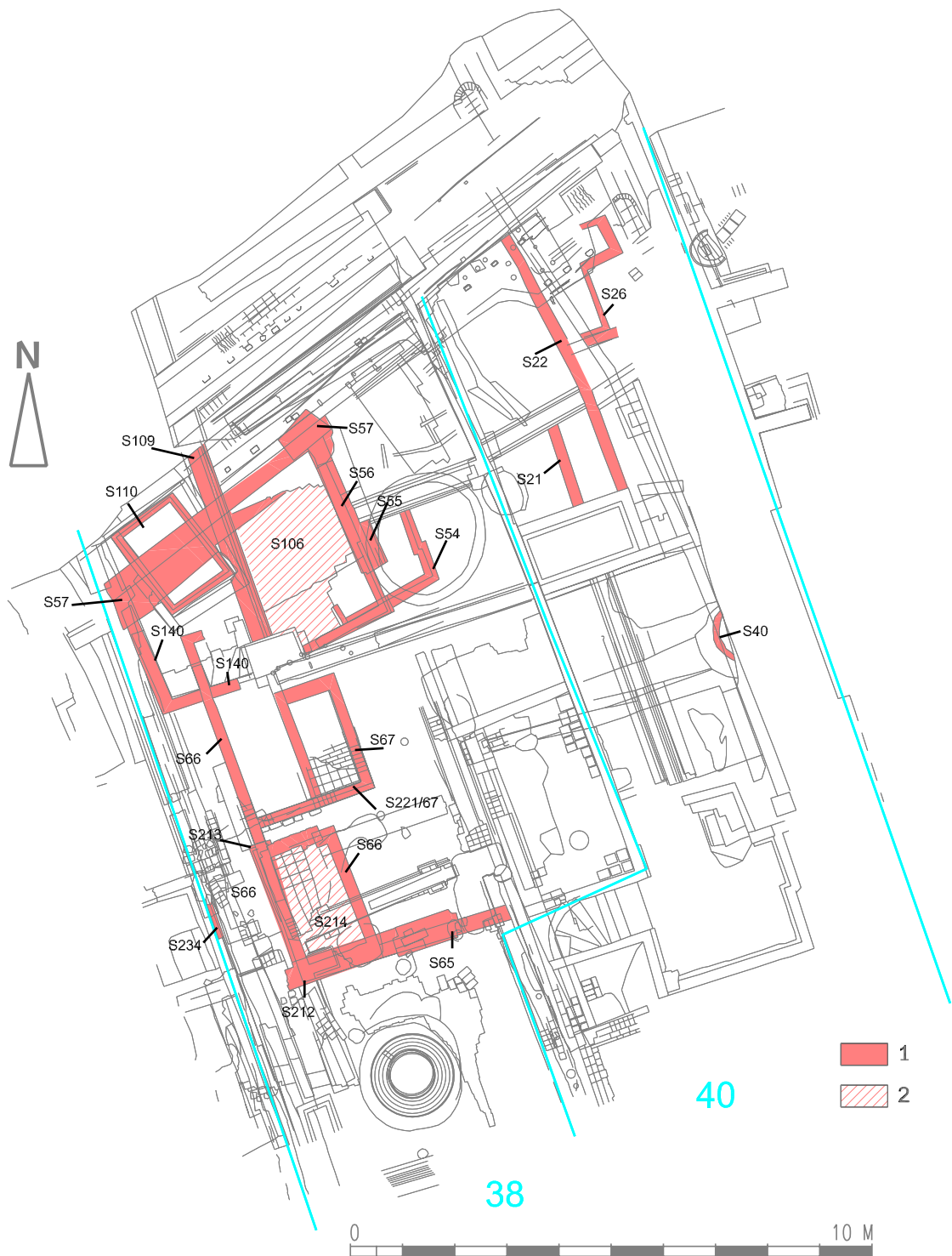
Afb. 10b. Fase 3, periode 1500 – 1600, Achterom 38 en 40. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

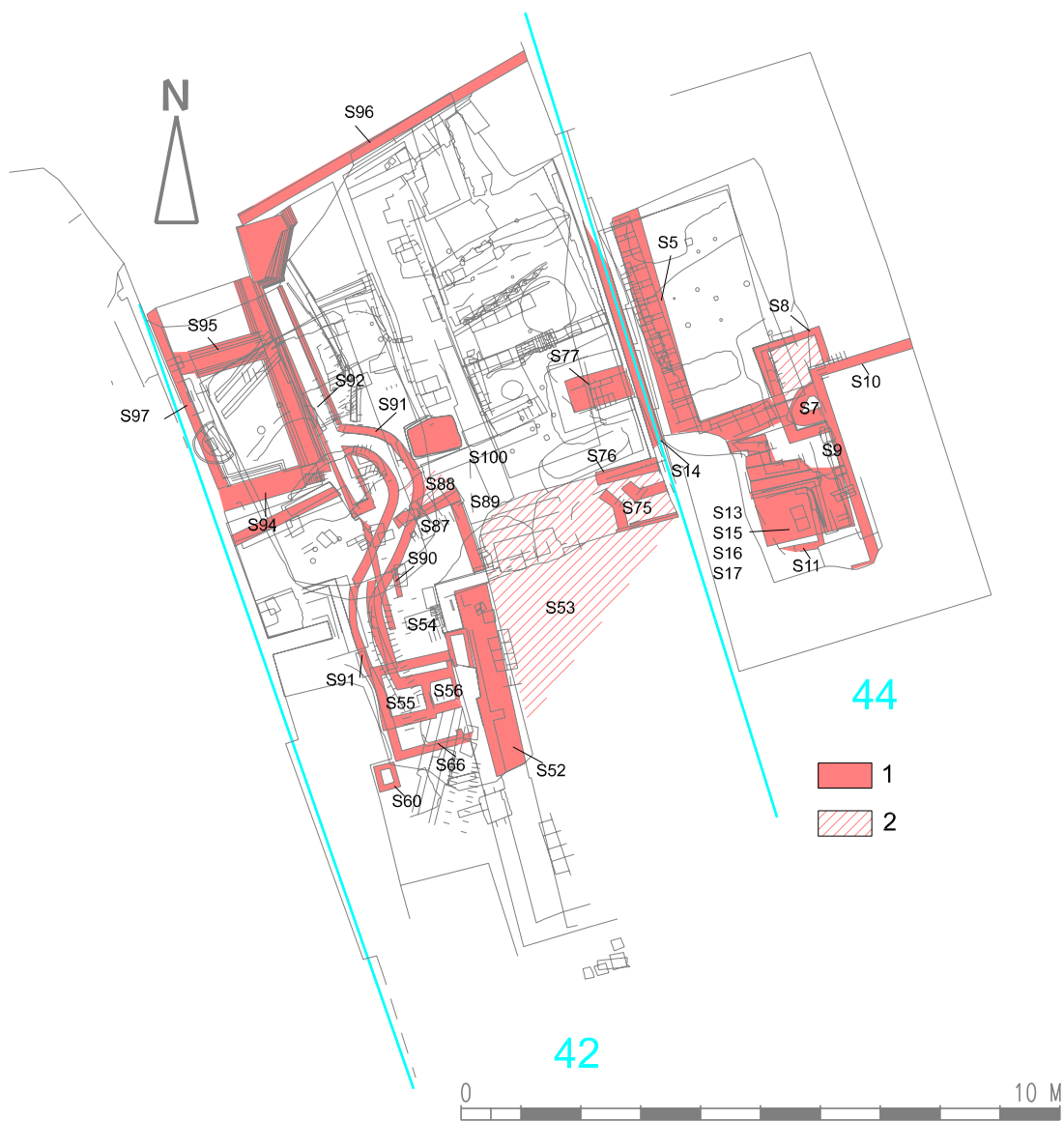
Afb. 10c. Fase 3, periode 1500 – 1600, Achterom 42 en 44. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

Afb. 11a. Fase 4, periode 1750 – 2000, Achterom 34 en 36. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

Afb. 11b. Fase 4, periode 1750 – 2000, Achterom 38 en 40. Kleurcode, 1 = muren, 2 = vloeren.

Afb. 11c. Fase 4, periode 1750 – 2000, Achterom 42 en 44. Kleurcode: 1 = muren, 2 = vloeren.

3.3 Vondstmateriaal

Tijdens het onderzoek is in verhouding tot de omvang van het onderzoek slechts een beperkte hoeveelheid vondstmateriaal aangetroffen. Dit vanwege het feit dat het overgrote deel van de aangetroffen sporen funderingsresten van de oorspronkelijk op de locatie aanwezige panden betreft. Sporen die wel over het algemeen een grote hoeveelheid vondsten bevatten, zoals (afval)kuilen en beerputten zijn nauwelijks aangetroffen. Uitzondering hierop betreft de vulling van de voormalige Beek aan de noordzijde van de locatie. Dit gegraven stroompje werd vanaf het begin door de bewoners erlangs als dumpplaats voor afval gebruikt. Een groot deel van het verzamelde vondstmateriaal is dan ook afkomstig uit de opvulling van de Beek.

Het vondstmateriaal bestaat uit pijpenaarde, metaal, natuursteen, glas, bot, leer, textiel, hout en bouwmetaal. Opgemerkt kan worden dat het merendeel van het materiaal fragmentarisch van aard is, dat wil zeggen dat voorwerpen alleen vertegenwoordigd zijn door één of meerdere kleinere fragmenten. Slechts in een beperkt aantal sporen, waaronder een afvalkuil, een beerput, enkele ophogingslagen en de opvulling van de Beek zijn min of meer complete vormen aangetroffen.

In het navolgende worden de vondsten van duidelijk begrensde contexten nader besproken, evenals de vondsten die met de oudste ophogingen op de locatie geassocieerd kunnen worden en de vondsten in de opvulling van de Beek.

Ophogingen en aanplempingen tot circa 1450

Tijdens het onderzoek zijn op diverse percelen (delen van) ophogingspakketten en aanplempingspakketten aangesneden, die op basis van het er in aangetroffen vondstmateriaal uit de periode van omstreeks het midden van de 14de tot en met het midden van de 15de eeuw dateren. In het onderstaande worden deze, voor zover mogelijk, per afzonderlijk pakket besproken.

Ophogingslaag, spoor 4, vondstnr. 4 (KET03o)

Het materiaal van de aan Achterom 42/44 aangetroffen ophogingslaag bestaat uit fragmenten grijsbakkend aardewerk, ongeglazuurd en geglazuurd steengoed en roodbakkend aardewerk.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
grijsbakkend	indet.	g-	1
steengoed ongeglazuurd	drinkschaal	s-dri-2	1
	kan	s1-kan-1	1
		s1-kan-	1
	indet	s1-	2
steengoed geglazuurd	kan	s2-kan-	3
roodbakkend	bakpan	r-bak-	2
	bord	r-bor-	2
	grape	r-gra-	1
	indet.	r-	11
Totaal			25

Overige vondsten betreffen fragmenten van een dakpan, sintels (4), ijzeren nagels (7) en leisteen (2). Een bijzondere vondst betreft verder een fragment van een raamboog. Opvallend is dat de boog niet van natuursteen vervaardigd is, maar van roodbakkend aardewerk. Waarschijnlijk gaat het hier dus om een 'goedkope' imitatie (afb. 12).

Afb. 12. Fragment raamboog van baksteen, vondstnr. 4.1.

Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het voorkomen van ongedecoreerd en gevlamd steengoed uit Siegburg (bijlage 1, afb. 3) is een datering in de eerste helft van de 15de eeuw waarschijnlijk. Gezien de afwijkende datering zijn twee fragmenten bijna-steengoed, tweede helft 13de- begin 14de eeuw niet meegeteld. Deze worden als opspit beschouwd.

Ophogingslaag, spoor 21, vondstnr. 21 (KET03o)

Het materiaal van deze ophogingslaag, aangetroffen op perceel 42/44 omvat ongeglazuurd en geglazuurd steengoed en grijs- en roodbakkend aardewerk.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
grijsbakkend	indet.	g-	2
steengoed ongeglazuurd	drinkschaal	s-dri-2	1
	kan	s1-kan-9	1
		s1-kan-	3
steengoed geglazuurd	kan	s2-kan-	1
roodbakkend	bakpan	r-bak-	2
	bord	r-bor-	1
	grape	r-gra-	2
	kom	r-kom-	1
	pot	r-pot-	1
	indet.	r-	4
Totaal			19

Op basis van de aanwezigheid van een s1-kan-9 (bijlage 1, afb. 8) in samenhang met het gevlamde karakter van het steengoed is een datering in het eerste kwart van de 15de eeuw het meest waarschijnlijk. Niet opgenomen in bovenstaande tabel zijn drie fragmenten proto-steengoed, zes fragmenten bijna-steengoed, een fragment witbakkend aardewerk en een fragment van een pijp. Vanwege hun afwijkende datering worden deze als een verontreiniging van de context beschouwd. Evenmin opgenomen zijn fragmenten ijzerslakken (3), nagels (2), leisteen (3), leer (2) en houtskool (2).

Ophogingslaag, vondstnr. 44, 50, 62, 68, 118, 145, 151 (KET00o)

De vondsten zijn afkomstig uit een venige ophogingslaag, die op de percelen Achterom 34 t/m 40 is aangetroffen. Het merendeel ervan bestaat uit ongeglazuurd steengoed, totaal 113 fragmenten, en roodbakkend aardewerk, totaal 231 fragmenten, dat niet tot complete vormen herleid kan worden. Voor zover vastgesteld kon worden bestaat het ongeglazuurde steengoed, naast een enkel drinkschaaltje s1-dri-2, geheel uit kannen. Overige aangetroffen baksels betreffen veertien fragmenten grijsbakkend aardewerk en vier fragmenten bijna-steengoed. Op basis van de uitvoering van het steengoed en de aanwezigheid van een s1-dri-2, lijkt een datering voor het complex aan het begin van de 15de eeuw aannemelijk. De fragmenten bijna-steengoed moeten in dat geval als opspit geïnterpreteerd worden.

Overige vondsten betreffen naast diverse fragmenten bouw materiaal, zoals tegel- en dakpanfragmenten, ook een houten nap.

Ophogingslaag, vondstnr. 121 (KET00o)

De vondsten zijn afkomstig uit een venige ophogingslaag, die op de percelen Achterom 34 t/m 40 is aangetroffen. Naast een relatief groot aantal roodbakkende tegels, totaal 27 fragmenten, bestaat het materiaal uit een fragment grijsbakkend aardewerk, 37 fragmenten ongeglazuurd steengoed en 48 fragmenten roodbakkend aardewerk, dat voor het merendeel niet tot complete vormen herleid kan worden. Voor zover vastgesteld kon worden bestaat het ongeglazuurde steengoed geheel uit kanvormen, waaronder een s1-kan-8. Op basis van de aanwezigheid van een s1-kan-8 lijkt een datering voor het complex in de tweede helft van de 14de eeuw aannemelijk. Vermeldenswaard is verder de aanwezigheid van een griffel. De exacte ouderdom ervan is niet bekend.

Ophogingslaag, vondstnr. 139 (KET03o)

Het materiaal aangetroffen op Achterom 42/44 omvat ongeglazuurd en geglazuurd steengoed en roodbakkend aardewerk. Tevens zijn fragmenten dakpan (1), een haardsteen (1), sintel (1), ijzeren nagel (1), leisteen (1), steenkool (1) en leer (1) gevonden. Verder zijn twee borden van elzenhout aangetroffen (afb. 13). Beide hebben een diameter van 14 tot 17 cm. De omvang kan evenwel vanwege vervorming van de voorwerpen niet exact vastgesteld worden. Eén van de borden lijkt aan de onderzijde, op de bodem, voorzien te zijn van een ingekrast kruis (afb. 13). De betekenis hiervan is niet duidelijk. Het feit dat het om een kruis gaat hoeft niet per definitie te wijzen op een religieuze betekenis.

Op basis van de aanwezigheid van gevlamd steengoed (bijlage 1, afb. 2) is een datering in het eerste kwart van de 15de eeuw waarschijnlijk. Enkele fragmenten geglazuurd steengoed, die op basis van hun uitvoering uit de 16de-17de eeuw dateren, zijn niet meegeteld en opgenomen in de onderstaande tabel.

Afb. 13. Links bord (vondstnr. 139.1), rechts onderzijde bord met ingekrast kruis (vondstnr. 139.2).

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed ongeglazuurd	kan	s1-kan-1	1
		s1-kan-	5
steengoed geglazuurd	kan	s2-kan-	1
roodbakkend	bakpan	r-bak-	1
	grape	r-gra-	2
	kom	r-kom-	1
	vuurstolp	r-vst-	1
Totaal			12

Ophogingslaag, vondstnr. 244, 245 en 247 (KET02o)

Op het perceel Achterom 38 is een ophogingspakket aangetroffen, dat op basis van stratigrafische gegevens voorafgaat of gelijktijdig is met de oudste bebouwing op het perceel. Naast fragmenten sintels (25), zijn in het pakket helaas alleen enkele fragmenten niet nader te determineren roodbakkend aardewerk (4), een fragment proto-steengoed en een fragment ongeglazuurd steengoed aangetroffen. Hoewel de aard van de vondsten in overeenstemming is met het idee dat het pakket van voor 1450 dateert is het verfijnen van de datering op basis van deze vondsten niet mogelijk.

Ophogingslaag, vondstnr. 232 (KET03o)

Het onder dit nummer verzamelde materiaal omvat een met ijzerengobe overtrokken steengoed beker, s2-bek-13 (bijlage 1, afb. 10), een steengoed kan, s1-kan-15 (bijlage 1, afb. 9), een speelschijf van leisteen en een niet nader te determineren messing voorwerp. Zowel de steengoedbeker als de kan behoren tot de oudste aangetroffen voorwerpen en kunnen zelfs nog uit de eerste helft van de 14de eeuw dateren. Vooralsnog wordt er echter vanuit gegaan dat de oudste ophogingen op de locatie niet van voor 1350 dateren en dat de context in zijn geheel in de periode 1350-1400 geplaatst moet worden.

De Beek

Tijdens het onderzoek op de percelen Achterom 38 t/m 44 zijn verschillende fasen van de Beek aangesneden. In het onderstaande worden de daarin aangetroffen vondsten besproken.

Slotvulling, Achterom 38/40, spoor 119, vondstnr. 119, 143 (KET00o)

Het vondstmateriaal is afkomstig uit de oudste vulling van de Beek ter hoogte van Achterom 38 en 40 en bestaat, naast een fragment van een maalsteen van tefriet, een roodbakkende tegel en een fragment leisteen, geheel uit ongeglazuurd steengoed en roodbakkend aardewerk. Op basis van de samenstelling van het complex en de aanwezige vormen is een datering van de tweede helft van de 14de tot in de tweede helft van de 15de eeuw mogelijk. De roodbakkende deksel, r-dek-32 (bijlage 1, afb. 15), moet op basis van zijn uitvoering zelfs in de periode 1450-1550 gedateerd worden.

Vermeldenswaard zijn verder een steel of tuit in de vorm van een dierensnuit (afb. 14) en een potvormige kacheltegel (vondstnr. 143.5, afb. 15). De snuit (vondstnr. 143.1) is uitgevoerd in roodbakkend aardewerk en de accenten, zoals de ogen en mond, zijn geaccentueerd met gele slib. Waarschijnlijk gaat het om een varken.

Afb. 14. Handvat of tuit in de vorm van een varkenssnuit.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed ongeglazuurd	beker	s1-bek-	1
	kan	s1-kan-1	3
		s1-kan-3	1
		s1-kan-23	1
roodbakkend	bakpan	r-bak-	1
	deksel	r-dek-5	1
		r-dek-18	1
		r-dek-32	1
	kom	r-kom-47	1
		r-kom-	2
	vuurstolp	r-vst-4	1
		r-vst-	4
indet.	r-	2	
Totaal			19

Afb. 15. Kacheltegel van roodbakkend aardewerk, binnen- en buitenzijde.

Slotvulling, Achterom 42/44, vondstnr. 143 (KET03o)

Het materiaal omvat, afgezien van een bord, drie kommen en een kam, alle van hout, voornamelijk ongeglazuurd en geglazuurd steengoed en roodbakkend aardewerk. Tevens zijn fragmenten van ijzeren nagels (7), een aardewerken plavuis (1), een leistenen dakpan en leer (37) aangetroffen.

Op basis van de uitvoering van het materiaal (zie bijlage 1, afb. 1) is een datering in de eerste helft van de 15de eeuw waarschijnlijk.

Een fragment grijsbakkend aardewerk en drie fragmenten bijna-steengoed worden vanwege hun afwijkende datering als opspit beschouwd en zijn niet in onderstaande tabel meegeteld.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed ongeglazuurd	kan	s1-kan-1	1
		s1-kan-	8
steengoed geglazuurd	kan	s2-kan-	1
roodbakkend	bakpan	r-bak-	5
	vuurstolp	r-vst-	1
	indet.	r-	7
Totaal			24

Slotvulling, spoor 69, vondstnr. 69 en 117 (KET00o)

Het vondstmateriaal is afkomstig uit de vulling van de Beek ter hoogte van Achterom 36 t/m 40 en bestaat voornamelijk uit roodbakkend aardewerk, totaal 294 fragmenten, ongeglazuurd steengoed, totaal 40 fragmenten en drie fragmenten van een bord van witbakkend aardewerk. Overige vondsten bestaan uit diverse fragmenten leer, waaronder een schoen, enkele roodbakkende tegelfragmenten. Op basis van de samenstelling van het complex, waaronder een s1-kan-3 en het bord van witbakkend aardewerk, is een datering in de 15de eeuw waarschijnlijk.

Pakket tegen beschoeiing, spoor 155, vondstnr. 155 en 157 (KET03o)

Het vondstmateriaal bestaat uit fragmenten geglazuurd steengoed, majolica, faience, rood- en witbakkend aardewerk, evenals enkele glazen voorwerpen.

Verder zijn fragmenten faience wandtegel (3), plavuis (1), dakpan (1), vensterglas (20), een loodstripje (1) alsook niet nader te identificeren fragmenten bouw materiaal (7), natuursteen (1) en ijzer (2) aangetroffen. Een aparte vermelding verdient verder een fragment van een, vermoedelijk, 15de-eeuws medaillon van roodbakkend aardewerk. De datering van het complex ligt evenwel gezien de samenstelling ervan in de 17de en het begin van de 18de eeuw. Vanwege deze datering is een enkel fragment ongeglazuurd steengoed niet opgenomen in onderstaande tabel. Dit dateert van eerder en moet als opspit beschouwd worden.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	indet	s2-	2
roodbakkend	grape	r-gra-	7
	indet.	r-	9
witbakkend	indet.	w-	3
majolica	bord	m-bor-	4
faience	bord	f-bor-	11
glas	beker	gl-bek-	1
	fles	gl-fle-	1
	kelkglas	gl-kel-	1
Totaal			39

Slotvulling, vondstnr. 144 (KET03o)

Het materiaal bestaat, naast enkele fragmenten niet nader te determineren leer en een fragment van een bronzen kandelaar, slechts uit één deksel van roodbakkend aardewerk, r-dek-32 (bijlage 1, afb. 14). Op basis van de uitvoering kan deze in de 16de eeuw gedateerd worden.

Slotvulling, vondstnr. 166 (KET03o)

Het materiaal bestaat uit fragmenten van een bord van roodbakkend aardewerk, een deksel van witbakkend aardewerk (bijlage 1, afb. 27), een faience bord en een glazen fles. Op basis van de samenstelling van het complex en de uitvoering van het materiaal is een datering in de periode 1600-1750 aannemelijk. Een eveneens aanwezig fragment industrieel witbakkend aardewerk moet vanwege de afwijkende datering, eind 18de eeuw en later, als een verontreiniging beschouwd worden. Overige vondsten betreffen enkele fragmenten baksteen en tegel, evenals een pijp.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
roodbakkend	bord	r-bor-	1
witbakkend	deksel	w-dek-2	1
faience	bord	f-bor-	1
glas	fles	gl-fle-	1
Totaal			4

Pakket tussen beschoeiing en overkluizing, vondstnr. 167 (KET03o)

Het materiaal bestaat slechts uit enkele voorwerpen (zie bijlage 1, afb. 31). Op basis van de samenstelling van het complex en de uitvoering van het materiaal is een datering in de periode 1600-1750 aannemelijk. Niet vermeld in onderstaande tabel zijn enkele fragmenten leer en een pijpensteel.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	indet	s2-	1
roodbakkend	olielamp	r-oli-	1
	indet.	r-	3
witbakkend	indet.	w-	1
majolica	bord	m-bor-3	1
faience	bord	f-bor-	1
glas	fles	gl-fle-	1
Totaal			9

Bovenste zandlaag overkluizing, vondstnr. 168 (KET03o)

Het materiaal omvat slechts enkele voorwerpen, waaronder een schoteltje van industrieel wit aardewerk (bijlage 1, afb. 49), een faience zalfpot (bijlage 1, afb. 43) en een zalfpotje van Europees porselein (bijlage 1, afb. 48). De interpretatie van laatstgenoemde als zalfpotje is niet zeker en voornamelijk gebaseerd op het formaat. Eventueel zou ook gedacht kunnen worden aan een verfpotje of aan een dop. Op basis van de aanwezigheid van industrieel wit aardewerk en het zalfpotje van Europees porselein ligt de datering van het complex in de periode 1700-1850. Niet vermeld in onderstaande tabel zijn een fragment dakpan, tegel, steenkool en een pijp. Vermeldenswaard is verder een leistenen griffel.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	fles	s2-fle-	1
roodbakkend	bloempot	r-blo-	2
faience	zalfpot	f-zal-1	1
porselein	indet.	p-	1
industrieel wit	bord	iw-bor-1	1
	indet.	iw-	5
Europees porselein	zalfpot	ep-zal-1	1
glas	zoutvat	gl-zou-	1
	indet	gl-	1
Totaal			14

Vulling overkluizing / aanleg vlak, vondstnr. 169 (KET03o)

Het materiaal omvat een relatief groot aantal voorwerpen. Onderstaande tabel geeft hiervan een opsomming (bijlage 1, afb. 17, 19, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 42, 45 en 46).

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	indet	s2-	1
industrieel steengoed	indet	s3-	1
roodbakkend	bloempot	r-blo-	1
	bord	r-bor-	3
	grape	r-gra-59	1
		r-gra-64	1
	kandelaar	r-kdl-	1
	kom	r-kom-22	1
	kop	r-kop-2	
	lekschaal	r-lek-	1
	test	r-tes-	5
	vogeldrinkbak	r-vog-4	1
indet	r-	22	
witbakkend	lekschaal	w-lek-	1
	miniatuur	w-min-	2
	indet.	w-	4
majolica	bord	m-bor-3	1
		m-bor-	7
	kom	m-kom-10	1
	zalfpot	m-zal-1	1
faience	bord	f-bor-2	2
		f-bor-	11
	kop	f-kop-1	1
	pispot	f-pis-	1
	ploischotel	f-plo-	1
	schaal	f-scha-	1
	zalfpot	f-zal-1	2
		f-zal-3	1
indet	f-	1	
porselein	bord	p-bor-	3
	kop	p-kop-3	1
	voetkop	p-voe-	1
industrieel wit	indet	iw-	1
glas	kelkglas	gl-kel-	4
	indet	gl-	1
Totaal			88

Bijzonder is de m-kom-10 (bijlage 1, afb. 32) aangezien deze enerzijds aan binnen- en buitenzijde voorzien is van tinglazuur, maar tegelijkertijd gebakken is met gebruikmaking van proenen.

Laatstgenoemden hebben aan de binnenzijde grote en lelijke beschadigingen achtergelaten, die vervolgens door de maker of gebruiker getracht zijn te repareren. Als zodanig vormt de kom een overgang van majolica, slechts aan een zijde voorzien van tinglazuur en gebakken op proenen, naar het faience dat geheel overtrokken is met tinglazuur en gebakken wordt op pennen.

Aan de binnenzijde van de kom is een scheepje afgebeeld met op de wanden een versiering, die opgebouwd lijkt te zijn uit twee aan elkaar gekoppelde ossekop-achtige decoraties.

Vermeldenswaard zijn ook twee porseleinen koppen. In het ene geval gaat het om een kleine, dunwandige kop, die waarschijnlijk gebruikt werd voor het drinken van sterke drank (bijlage 1, afb. 45). De kop is identiek aan exemplaren die in Alkmaar zijn aangetroffen en behoort tot het zogenoemde kraak-porselein. Op basis van zijn uitvoering kan de kop in de periode 1602-1620 gedateerd worden.¹¹ Het andere exemplaar betreft een zogenoemde voetkop (bijlage 1, afb. 46). De kop, waar de voet helaas van is afgebroken, is aan de buitenzijde voorzien van een gestileerd blad/bloemmotief. Dergelijke koppen op hoge voet werden vermoedelijk in China speciaal op bestelling vervaardigd. In Den Haag is aan het Lange Voorhout en vergelijkbaar exemplaar aangetroffen. Ook zijn vondsten bekend uit Haarlem en Amsterdam.¹² Zowel het exemplaar uit Den Haag als Haarlem worden in het tweede kwart van de 17de eeuw gedateerd. Niet opgenomen in bovenstaande tabel zijn fragmenten van faience bouwtegels (9), plavuis (2), twee ijzeren messen, een koperen knoop, een messing vingerhoed, een rekenpenning, twee loden kolfslof, een speelschijf van leisteel, twee aardewerken en elf glazen knickers en niet nader te identificeren fragmenten ijzer (6) en loodstripjes. Evenmin opgenomen zijn fragmenten van 12 pijpen. Slechts drie daarvan zijn in het bezit van een identificeerbaar hielmerk. Het gaat daarbij om het merk 'SH ongekroond (met sterren)' en het merk 'TP gekroond'. Eerstgenoemd merk kan uit de periode 1630/1634-1667/1685 dateren. Het laatstgenoemde merk verwijst naar Matthijs (Thijs) Pietersz. Slingerland en dateert uit de periode 1706 -1730/1735.¹³ Gezien de aanwezigheid van de p-kop-3 ligt de aanvangsdatum van het complex nog in het eerste kwart van de 17de eeuw. De aanwezigheid van twee pijpenkoppen, die tot in het tweede kwart van de 18de eeuw gedateerd kunnen worden geeft aan dat een sluitdatum omstreeks 1750 aannemelijk is. Niet meegerekend is een fragment ongeglazuurd steengoed, dat ouder is en op basis daarvan als opspit geïnterpreteerd wordt.

Demping sloot, vondstnr. 156 (KET03o)

Het materiaal omvat slechts een niet nader op type te dateren majolica bord, een zalfpot van industrieel wit aardewerk (bijlage 1, afb. 50), een glazen fles en een niet nader te determineren glazen voorwerp. Op basis van de zalfpot van industrieel wit aardewerk ligt de datering van de context in de periode 1750-1900. Het majolica bord dateert evenwel uit de 17de eeuw en moet als opspit beschouwd worden.

---

¹¹ Bitter 1995, p. 152.

¹² Jacobs en Van Veen 1996a, p. 34; Jacobs en Van Veen 1996b, p. 95; Jacobs 1996, p. 55.

¹³ Duco 2003, p. 164.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
Majolica	bord	m-bor-	1
industrieel wit	zalfpot	iw-zal-1	1
glas	fles	gl-fle-	1
	indet.	gl-	1
Totaal			4

Overige sporen

Kuil, spoor 251/252, vondstnr. 251, 252 (KET02o)

Het in de kuil aangetroffen materiaal bestaat uit een groot aantal uit het Duitse Rijnland afkomstige steengoed kannen en diverse voorwerpen van roodbakkend aardewerk (bijlage 1, afb. 4 t/m 7, 11, 21 t/m 23).

Tot laatstgenoemde categorie behoren twee grappen, die in plaats van de gebruikelijke pootjes voorzien zijn van standvinnen (bijlage 1, afb. 21 en 22). Het lichaam vertoont echter grote overeenkomst met de r-gra-3. In het verleden werden dergelijke voorwerpen wel aangeduid als kookkannen. Binnen het classificatiesysteem voor laat- en postmiddeleeuws aardewerk behoren zij echter tot de grappen (r-gra-128). Op basis van de uitvoering van de s1-kan-8, evenals de s2-kan-31 ligt de datering van het complex vermoedelijk in de periode 1350-1400.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed ongeglazuurd	kan	s1-kan-8	4
		s1-kan-	29
	indet	s1-	1
steengoed geglazuurd	kan	s2-kan-31	1
		s2-kan-	7
roodbakkend	bakpan	r-bak-	3
	grape	r-gra-128	2
		r-gra-	2
	kan	r-kan-55	1
		r-kan-	1
	pispot	r-pis-	1
	pot	r-pot-1	1
		r-pot-	1
vuurstolp	r-vst-	4	
indet	r-	28	
Totaal			86

Niet meegeteld zijn enkele fragmenten proto-steengoed (4) en bijna-steengoed (18). Gezien de oudere datering van dit materiaal, evenals de fragmentatiegraad, wordt dit als opspit geïnterpreteerd.

Overige vondsten betreffen verder fragmenten van ijzeren nagels (2), plavuizen (2), sintels (2) en gips (1). Een van de plavuizen is aan de bovenzijde voorzien van een decoratie in de vorm van een ingekraste ster.

Afvalkuil, spoornr. 117, vondstnr. 117, 120 (KET03o)

De kuil is gelegen aan de achterzijde van Achterom 42 en gaat vooraf aan de eerste stenen bebouwing op het perceel. Naast een relatief grote hoeveelheid botmateriaal bevatte de kuil fragmenten geglazuurd steengoed (2) en roodbakkend aardewerk (17). Op basis van de uitvoering van het roodbakkend aardewerk en het steengoed is een datering in de tweede helft van de 15de eeuw het meest waarschijnlijk.

Afvalkuil, spoornr. 119, vondstnr. 119 (KET03o)

Naast bovengenoemde kuil S117 is op Achterom 42 nog een tweede kuil aangetroffen, die op basis van stratigrafische gegevens vooraf lijkt te gaan aan de eerste stenen bebouwing op het perceel. De beperkte hoeveelheid in het spoor aangetroffen vondstmateriaal bestaat, naast een fragment van een natuurstenen vijzel, voor het overgrote deel uit materiaal dat in de 14de/15de eeuw gedateerd kan worden. Het gaat daarbij dan om enkele fragmenten ongeglazuurd steengoed uit Siegburg, een enkel geglazuurd steengoedfragment uit Langerwehe en roodbakkend aardewerk, onder andere van een vuurstolp en een grape. Verder is echter ook een fragment van een witbakkende kachelpan aangetroffen, alsook enkele fragmenten glas, die alle in de 18de eeuw of later gedateerd kunnen worden.

Ook zijn de kuil acht stukken textiel gevonden.¹⁴ Het zijn vijf fragmenten van dik vilt, twee fragmenten dun vilt en een stuk grof wollen weefsel (afb. 16). Een aantal stukken dik vilt is waarschijnlijk onderdeel geweest van een muts of hoed van imitatiebont. Door het 5 tot 8 mm dikke vilt zijn wollen draden gehaald in een lusvorm, de lussen zijn vervolgens doorgeknipt om het harige uiterlijk van een dierenvacht te imiteren. Aan de onderzijde van twee stukken is een naairandje te zien, dit is de rand van de muts of de hoed. Dergelijke hoeden en mutsen zijn bekend uit 16de-eeuwse contexten. Het lijkt erop dat de muts is versneden en dat er delen zijn hergebruikt. Enkele stukken vertonen namelijk gaatjes aan een versneden kant.

Het dunne vilt is vermoedelijk gebruikt als inlegzool voor een schoen.

Het wollen weefsel bestaat uit dikke getwijnde draden die tot een grof weefsel zijn verwerkt. Dergelijke weefsels werden vanaf de late 13de eeuw hoogstwaarschijnlijk als verpakkingsmateriaal gebruikt.

Gezien de verschillen in datering van de diverse afzonderlijke vondsten is bij het leeghalen van de context niet opgemerkt dat deze deels verstoord was door een latere ingraving. Gezien het feit dat het overgrote deel van de vondsten, waaronder het steengoed en het roodbakkend aardewerk, van voor 1450 dateert, wordt er vooralsnog van uitgegaan dat de kuil tot fase 0, de periode voor 1450 gerekend kan worden.

Afb. 16. Fragment grof wollen weefsel (vondstnr. 119.2)

---

¹⁴ Met dank aan mevr. drs. S.Y. Comis (archeologisch textielonderzoek Voorschoten) voor de determinaties van het textiel en het commentaar op deze tekst.

Haard, spoor 3, vondstnr. 1, 3 (KET00o)

De haard lag aan de voorzijde van Achterom 40 en wordt op basis van de bijbehorende vondsten en stratigrafische gegevens tot fase 3, de periode 1600-1750 gerekend.

Bij de haard bevond zich een secundair als aspot gebruikte ingegraven voorraadpot. Verder zijn bij de haard ook enkele fragmenten van zogenoemde haardstenen aangetroffen, die de achterwand van de haard sierden. Het gaat daarbij om bakstenen, die aan de voorzijde voorzien zijn van een reliëfversiering. De slechte conditie van de aangetroffen haardstenen maakt het onmogelijk de op deze exemplaren aangebrachte versiering te achterhalen.

Haard, spoor 83, vondstnr. 83 (KET00o)

In het voorhuis van Achterom 36 bevond zich in fase 3, de periode 1600-1750, een schouw met haardplaats (S83). Bij de haardplaats bevond zich een ingegraven voorraadpot, die secundair als aspot was gebruikt (V83). Helaas kan de pot niet nauwkeurig gedateerd worden.

Haard/oven, spoor 107, vondstnr. 107 (KET03o)

De haard of oven is gelegen aan de achterzijde van Achterom 42 en behoort tot fase 3; periode 1600-1750. Het merendeel van het met het spoor geassocieerde materiaal is sterk gefragmenteerd en moet vanwege de datering, die ouder dan 1600 is, als opspit beschouwd worden. De enige uitzondering betreft een vrijwel complete bloempot, r-blo-14, die op basis van de uitvoering en elders aangetroffen exemplaren vermoedelijk in de periode 1675-1725 gedateerd moet worden (bijlage 1, afb. 13). Een eerdere of iets latere datering voor het object behoort echter tot de mogelijkheden.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
roodbakend	bloempot	r-blo-14	1
	indet.	r-	6
glas	beker	gl-bek-	2
Totaal			9

Niet opgenomen in de tabel zijn enkele fragmenten bouw materiaal (3), het lemmet van twee ijzeren messen, steenkool (1), leisteen (5) en twee niet nader te bepalen fragmenten ijzer. Tijdens het veldwerk zijn in het spoor verder veel (metaal)slakken aangetroffen. Op basis hiervan is geopperd dat het om een oven gaat.

Haard, spoor 207 en 209, vondstnr. 207, 209 (KET02o)

In het voorhuis van Achterom 38 zijn twee aspoten aangetroffen. Deze geven aan dat hier in fase 2, de periode 1500-1600, waarschijnlijk sprake was van een haardplaats.

S207 betreft gezien de aanwezigheid van drie pootjes waarschijnlijk oorspronkelijk een spaarzaam geglazuurde roodbakende grape. Op basis van de uitvoering is een 15de-eeuwse of begin 16de-eeuwse datering waarschijnlijk. Naast de aspot behoren ook enkele niet nader te determineren fragmenten roodbakend aardewerk tot dit spoor.

S209 betreft een secundair als aspot gebruikte voorraadpot. De pot, die voorzien is van lobvoeten en spaarzaam geglazuurd is kan op basis van de uitvoering in de 15de eeuw gedateerd worden. Behalve de

pot behoren ook enkele niet nader te determineren fragmenten roodbakkend aardewerk, bouwmetaal en een ijzeren nagel tot dit spoor.

Haard, spoor 108, vondstnr. 28 (KET00o)

In fase 3, de periode 1600-1750, was aan de oostzijde van Achterom 38 sprake van een haardplaats. Bij de haardplaats is een secundair als aspot gebruikte roodbakkende voorraadpot aangetroffen. De pot, met een hoogte van 28,5 cm en een diameter van 30 cm, is spaarzaam voorzien van loodglazuur (afb. 17). De haardplaats kan op basis van stratigrafische gegevens in de eerste helft van de 18de eeuw gedateerd worden.

Afb. 17. Voorraadpot (r-pot-3), secundair als aspot gebruikt.

Waterput, spoor 122, vondstnr. 122, 123, 124 (KET00o)

De put, die uit twee op elkaar gestapelde tonnen met een stenen opbouw bestond, was gelegen aan de achterzijde van Achterom 36. Het in de vulling aangetroffen vondstmateriaal bestaat voor het overgrote deel uit fragmenten van rood- en grijsbakkende tegels, diverse spijkers en enkele glasfragmenten, alsook twee pijpen en een faience tegel. Op basis van zowel het in de opbouw gebruikte baksteenformaat als de in de vulling aangetroffen vondsten kan deze in fase 3, de periode 1600-1750 gedateerd worden.

Beerput, spoor 112, vondstnr. 112 en 113 (KET03o)

De beerput was gelegen aan de achterzijde van Achterom 42 en behoort tot fase 3; periode 1600-1750. Vondstnr. 112 betreft slechts een fragment van een faience wandtegel en een fragment roodbakkend bouwmetaal. Vondstnummer 113 omvat echter een groot aantal meer of minder complete voorwerpen. Onderstaande tabel geeft hiervan een overzicht (bijlage 1, afb. 20, afb. 36 t/m 38, 40, 41, 51 t/m 57).

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	indet	s2-	1
roodbakkend	bord	r-bor-	5
	deksel	r-dek-	4
	grape	r-gra-91	1
	indet.	r-	2
witbakkend	deksel	w-dek-8	1
	grape	w-gra-	1
	lekschaal	w-lek-	3
	indet	w-	1
majolica	bord	m-bor-	1
faience	bord	f-bor-2	1
		f-bor-10	2
		f-bor-11	1
		f-bor-	6
	kom	f-kom-10	1
	kop	f-kop-1	1
		f-kop-	2
pispot	f-pis-2	1	
porselein	indet.	p-	1
glas	beker	gl-bek-5b	1
		gl-bek-9b	1
		gl-bek-12a	1
		gl-bek-14	1
		gl-bek-15	7
		gl-bek-29	1
		gl-bek-37b	2
		gl-bek-	1
	fles	gl-fle-	4
	kelkglas	gl-ke-13	2
		gl-ke-14	2
roemer	gl-roe-2	1	
Totaal			60

Het merendeel van het aardewerk bestaat, naast een kleine hoeveelheid roodbakkend aardewerk, uit een relatief groot percentage faience, voornamelijk borden in divers formaat. Gezien de datering van het complex, 1650-1725, niet vreemd aangezien in die periode faience een grote groei doormaakte en zowel voorwerpen van majolica als roodbakkend aardewerk ging vervangen.

Verder is in vergelijking met de overige contexten een relatief groot aantal glazen drinkbekers in verschillende uitvoeringen en formaat aangetroffen. De aanwezigheid hiervan hangt samen met de aard van de context, een beerput. Helaas zijn aan het Achterom niet meer beerputten aangetroffen. Dit vanwege het feit dat de bewoners zowel hun ontlasting als afval direct op de Beek loosden.

Op basis van de uitvoering van r-bor-, r-dek- en het voorkomen van een m-bor-, dat tot in het laatste kwart van de 17de eeuw gedateerd kan worden, is een startdatum in de tweede helft van de 17de eeuw waarschijnlijk. Drie pijpen die tot in het tweede kwart van de 18de eeuw gedateerd kunnen worden, geven aan dat de sluitdatum tussen 1725 en 1750 gelegen moet zijn. Niet opgenomen in bovenstaande tabel zijn twee fragmenten industrieel wit, die vanwege hun jongere datering, tweede helft 18de eeuw of later, als een verontreiniging van de context beschouwd moeten worden.

Overige vondsten betreffen fragmenten van faience wandtegels (3), één benen kam, fragmenten (4) van twee ijzeren messen, twee sleutels, ijzeren nagels (10), een loodstripje, mogelijk van een glas in lood raam, mortel (8) leisteen (1), houtskool (1), fragmenten vensterglas (77), bouw materiaal (1), koper/brons (24). Deze zijn niet in de tabel opgenomen.

Riolvulling, spoor 151, vondstnr. 151, 164 (KET03o)

Het riool is gelegen is aan de achterzijde van Achterom 40 en mondt uit in de overkluisde Beek.

Op basis van de in de vulling aanwezige pijpenkoppen, die gedateerd kunnen worden in de tweede helft van de 17de en het begin van 18de eeuw is een datering in de periode 1650-1725 waarschijnlijk. Enkele fragmenten majolica, die van omstreeks 1600 dateren, moeten vanwege de afwijkende datering als opspit beschouwd worden. Dit geldt ook voor enkele fragmenten van een glazen berkemeier, die uit de 16de eeuw dateert. Vanwege hun afwijkende datering zijn deze niet opgenomen in onderstaande tabel (zie ook bijlage 1, afb. 16, 35, 44).

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	indet	s2-	1
roodbakkend	bord	r-bor-7	1
		r-bor-	1
	grape	r-gra-12	1
	indet.	r-	9
witbakkend	pispot	w-pis-	1
	vergiet	w-ver-	1
	indet.	w-	3
faience	bord	f-bor-5	1
		f-bor-8	1
		f-bor-	16
	ploischotel	f-plo-	1
	indet.	f-	7
porselein	indet.	p-	6
glas	beker	gl-bek-	1
	fles	gl-fle-	1
	kelkglas	gl-kel-	1
	indet.	gl-	8
Totaal			61

Overige vondsten betreffen enkele fragmenten faience-tegels, vensterglas, ijzeren nagels, een ijzeren haak (5), een loodstripje, natuursteen (1), een koperen gesp en een benen kam.

Bezinkput, spoor 145 (KET03o)

De bezinkput is gelegen aan de achterzijde van Achterom 42 en behoort op basis van stratigrafische gegevens tot fase 3, de periode 1600-1750. In de vulling van de put is slechts een gering aantal vondsten aangetroffen. Het gaat daarbij om twee fragmenten van roodbakkende plavuizen, enkele fragmenten van een glazen beker, gl-bek-19, en een fragment vensterglas.

Slooplaag, vondstnr. 67 (KET03o)

Bij de aanleg van het eerste vlak bij het in 2003 uitgevoerde onderzoek zijn uit een slooplaag diverse fragmenten aardewerk en glas verzameld. Het merendeel hiervan bestaat uit fragmenten van roodbakkende bloempotten en glazen flessen, waaronder gl-fle-14. Tevens is een geglazuurde steengoed fles aangetroffen (bijlage 1, afb. 12). De vorm hiervan is vergelijkbaar met een s2-fle-1. In afwijking van een elders aangetroffen exemplaar is de hier besproken fles echter voorzien van een schenkgleuf.¹⁵ In dit geval gaat het waarschijnlijk om een soja-flesje. De datering van het complex ligt zowel gezien het steengoed flesje als de overige vondsten in de 19de en 20ste eeuw. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de aardewerken en glazen vondsten.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
steengoed geglazuurd	fles	s2-fle-1	1
		s2-fle-	1
roodbakkend	bloempot	r-blo-	8
	indet.	r-	1
witbakkend	mand	w-man-	1
	indet.	w-	1
Aziatisch porselein	indet.	p-	1
Europees porselein	indet.	ep-	1
glas	fles	gl-fle-14	3
		gl-fle-	8
	indet.	gl-	1
Totaal			27

Niet opgenomen is een fragment van een ongeglazuurd steengoedkan, afkomstig uit het Duitse Siegburg. Deze wordt vanwege zijn datering, 1375-1450, als opspit beschouwd.

Slooplaag, vondstnr.149 (KET03o)

Bij het wegbreken van een aantal kelders zijn op Achterom 42/44 diverse fragmenten aardewerk en glas verzameld. Het merendeel hiervan bestaat uit fragmenten van voorwerpen, die niet tot een specifiek type te herleiden vallen. Enige vermeldenswaardige vondst betreft een miniatuur theepot van Aziatisch porselein (bijlage 1, afb. 47). Op basis van de uitvoering kan deze in de periode 1650-1750 gedateerd worden. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de aardewerken en glazen vondsten.

---

¹⁵ Clevis Smit 1990, p. 171.

Materiaal	Voorwerp	Type	Aantal
roodbakkend	bakpan	r-bak-	1
	lekschaal	r-lek-	1
	pot	r-pot-	1
	indet.	r-	4
witbakkend	indet	w-	2
majolica	bord	m-bor-	1
faience	bord	f-bor-	3
Aziatisch porselein	miniatuur theepot	p-min-	1
Totaal			14

Overige vondsten betreffen fragmenten van diverse faience-tegels, enkele pijpfragmenten en verschillende fragmenten vensterglas. Niet opgenomen in de tabel zijn een fragment industrieel witbakkend aardewerk en een fragment van een ongeglazuurde steengoedkan, afkomstig uit het Duitse Siegburg. Deze worden gezien hun datering als een verontreiniging van de context beschouwd.

3.4 Archeozoologisch onderzoek door D.C. Nieweg

3.4.1 Inleiding

Achter de voormalige 15de-eeuwse huizen aan het Achterom lagen aanplempingen langs de Beek met daarin kuilen. Deze aanplempingen bevatten 14de- en 15de-eeuws afval of schelp- en botpakketten. De kuilen en vooral aanplempingen zijn het onderwerp van deze paragraaf. In de beschoeide en later overkluisde Beek is ook nog zoölogisch materiaal gevonden daterend uit de periode 1625-1720. Van het verzamelde botmateriaal is een selectie gemaakt voor nader onderzoek. In het onderstaande worden de archeozoologische gegevens van het onderzochte deel en de interpretatie daarvan gepresenteerd.

3.4.2 Vraagstellingen

Het archeozoologisch onderzoek heeft als doel een duidelijk beeld te geven over de aangetroffen faunaresten en hun verhoudingen. Voorafgaand en na afloop van het archeozoologisch onderzoek is een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die op basis van het opgegraven botmateriaal wellicht beantwoord kunnen worden:

- Welke dieren waren er aanwezig in de archeologische resten?
- Zijn er aanwijzingen die iets vertellen over de consumptie van gedomesticeerde en wilde dieren?
- Wat kan er gezegd worden over eventuele leeftijden, slachtmethoden, sekse en pathologie van de aangetroffen dieren?
- Wat kunnen we afleiden van het vismateriaal in eventuele combinatie met de pakketten met schelpresten?
- Wat kan de reden zijn van de 'dump' van een compleet paardenskelet?

3.4.3 Materiaal en methoden

Het materiaal is onderzocht met behulp van de referentiecollectie van het Archeozoologisch Laboratorium van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam, en de referentiecollectie van de afdeling Archeologie, dienst Stadsbeheer, gemeente Den Haag. Verder is bij de determinatie en metrische analyse van het botmateriaal gebruik gemaakt van verschillende publicaties.¹⁶ Leeftijden zijn geanalyseerd met behulp van de data van Silver, Grant, Cirelli, May en Kiesewalter.¹⁷ De schofthoogte is bepaald met de gegevens van Vitt (paard), Harcourt (hond), Teichert (schaap) en Matolcsi (rund).¹⁸ De codering van de gegevens gebeurde aan de hand van het 'Laboratorium protocol archeozoölogie' van de ROB (RACM).¹⁹

De onderzochte monsters zijn gezeefd over een 0,5 mm zeef.

Een selectie is gemaakt na een quickscan van het materiaal waarbij gekozen is voor botmateriaal uit een gesloten context zoals een kuil, aanplemping of waterput. Dit om een beter beeld te krijgen van het materiaal en de periodisering maar ook om verstoring uit te sluiten.

---

¹⁶ Barone 1999; Boessneck 1969; Von den Driesch en Boessneck 1974; Von den Driesch 1976; Schmid 1972.

¹⁷ Silver 1969; Grant 1982; Cirelli z.j.; May 1985; Kiesewalter 1888.

¹⁸ Vitt 1952; Harcourt 1974; Teichert 1975; Matolcsi 1970.

¹⁹ Lauwerier 1997.

3.4.4 Resultaten

Binnen het geanalyseerde zoölogisch materiaal kunnen op basis van de elders in dit rapport beschreven fasering drie fasen onderscheiden worden, namelijk de fasen 0 (1350-1450), fase 1 (1450-1500) en fase 3 (1600-1750). Fase 3 omvat zoologisch materiaal afkomstig uit een riool dat gedateerd is in de periode 1625-1720. De totale geselecteerde aantallen bot, opgegraven tijdens de campagnes in 2000, 2002 en 2003 bedroeg N=2203 met een gewicht van 22617 gram en een MAI (Minimum Aantal Individuen) van N=396

Tabel 1. Context zoölogisch materiaal per spoor- en vondstnummer.

Project_ID	Spoornummer	Vondstnummer	Context	Periode
KET03o	117	117, 121	Afvalkuil	14de eeuw
KET03o	125	125	Ophogingslaag	14de eeuw
KET02o	250	250	Beekhelling	14de eeuw
KET00o	44	62, 68	Venige laag	14de/15de eeuw
KET00o	117	117, 119, 120	Slootvulling	14de/15de eeuw
KET03o	118	118	Vlak	14de/15de eeuw
KET03o	162	162	Aanplemping	14de/15de eeuw
KET02o	232	232	Ophogingslaag	14de/15de eeuw
KET02o	254	254	Laag	14de/15de eeuw
KET03o	151	151	Rioolvulling	1625-1720
KET03o	169	169	Rioolvulling	1620-1750

3.4.4.1 Fase 0, 1350-1450

Tabel 2. Verschillende diersoorten met bijbehorende data uit fase 0.

Soort	Latijnse naam	Aantal	%	MAI	%	Gewicht (g.)
Zoogdieren						
Rund	<i>Bos taurus</i>	1	0,1	1	0,6	18
Paard	<i>Equus caballus</i>	1	0,1	1	0,6	6415
Schaap/ Geit	<i>Ovis / Capra</i>	1	0,1	1	0,6	1
Vogels						
Wilde/ tamme eend	<i>Anas platyrhynchos/ domesticus</i>	1	0,1	1	0,6	1
Vissen						
Kabeljauw	<i>Gadus morhua</i>	1000	76,8	14	8,9	1516
Vis onbekend	<i>Pisces indet.</i>	6	0,5	1	0,6	1
Schelpdieren						
Kokkel	<i>Cerastoderma edule</i>	47	3,6	7	4,4	18
Alikruik	<i>Littorina littorea</i>	15	1,2	11	6,9	10
Nonnetje	<i>Macoma balthica</i>	1	0,1	1	0,6	1
Gewone mossel	<i>Mytilus edulis</i>	224	17,1	117	73,7	210
Ovale strandschelp	<i>Spisula elliptica</i>	4	0,3	4	2,5	2
Totaal		1301	100	159	100	8193

Het totale aantal zoölogisch materiaal uit deze periode komt uit op N=1301, met een MAI van N=159 en een totaal gewicht van 8193 gram.

Deze vroege periode bevat veel vis en ook opvallend in deze periode is onder andere het skelet van een paard (*Equus caballus*). Het paard (vondstnr. 250) lag gearticuleerd op de helling langs de voormalige beek en behoorde waarschijnlijk tot perceel 38/40 en was gelokaliseerd op een in die periode waarschijnlijk braakliggend terrein (afb. 18). Ongeveer 75 procent van het skelet was nog aanwezig maar zeer slecht geconserveerd. Het vrouwelijk dier is ongeveer 15 jaar oud geworden, wat is bepaald door de slijtagekenmerken van de tanden en kiezen. De schofthoogte van het paard kwam uit op 133 cm volgens de constanten van Kiesewalter en 128,8 cm volgens de constanten van May. Slachtsporen of sporen van het verwijderen van de huid is vertegenwoordigd in één onduidelijk 'snijspoor' op een vingerkoot rechtsachter (phalange I). Het dier had geen pathologieën. Op de foto (afb. 18) zijn de voorbenen niet te zien omdat deze op een hoger niveau lagen en zijn verwijderd.

Het perceel 42/44 bevatte op het terrein een ophoging met een kuil met veel botmateriaal (KET03o, spoor en vondstnummer 117) waaruit ook een monster is genomen (M121). Dit monster bevatte hoofdzakelijk resten van het kopskelet van kabeljauw (*Gadus morhua*) van zeven individuen. Vondstnummer 117 zelf bevatte ook zeven individuen van de kabeljauw. Andere visresten waren in dit spoor 117 niet aanwezig. Verder waren er in het spoor resten van het rund (*Bos taurus*) en de wilde/tamme eend (*Anas platyrhynchos/domesticus*) aanwezig. Dit perceel bevatte ook een ophogingslaag (spoor en vondstnummer 125) met voornamelijk resten van schelpdieren en vis. De meeste schelpdierresten waren afkomstig van de kokkel (*Cerastoderma edule*), alikruik (*Littorina littorea*) en de gewone mossel (*Mytilus edulis*) met maar liefst 117 individuen.

Afb. 18. Paardenskelet in situ, vondstnummer 250.

3.4.4.2 Fase 1, 1450-1500

Tabel 3. Verschillende diersoorten met bijbehorende data uit fase 1.

Soort	Latijnse naam	Aantal	%	MAI	%	Gewicht (g.)
Zoogdieren						
Rund	<i>Bos taurus</i>	21	2,9	8	3,9	3137
Hond	<i>Canis familiaris</i>	6	0,8	3	1,5	513
Paard	<i>Equus caballus</i>	131	18,1	4	2	5489
Groot zoogdier	<i>Large mammal</i>	41	5,6	4	2	1221
Middelgroot zoogdier	<i>Medium mammal</i>	8	1,1	4	2	127
Konijn	<i>Oryctolagus cuniculus</i>	2	0,3	2	1	4
Schaap/ Geit	<i>Ovis / Capra</i>	23	3,2	8	3,9	431
Schaap	<i>Ovis aries</i>	3	0,4	2	1	78
Varken	<i>Sus scrofa domesticus</i>	2	0,3	2	1	145
Vogels						
Wilde/ tamme eend	<i>Anas platyrhynchos/ domesticus</i>	4	0,6	3	1,5	5
Gansachtige	<i>Anserinae</i>	1	0,1	1	0,5	3
Vogel onbekend	<i>Aves indet.</i>	2	0,3	1	0,5	1
Grauwe gans	<i>Anser anser/ domesticus</i>	1	0,1	1	0,5	2
Gewone vink	<i>Fringilla cf. coelebs</i>	2	0,3	1	0,5	2
Vissen						
Kabeljauw	<i>Gadus morhua</i>	4	0,6	2	1	5
Heilbot	<i>Hippoglossus hippoglossus</i>	1	0,1	1	0,5	2
Vis onbekend	<i>Pisces indet.</i>	3	0,4	1	0,5	3
Bot	<i>Platichthys flesus</i>	6	0,8	2	1	4
Platvisachtige	<i>Pleuronectidae</i>	24	3,3	3	1,5	12
Stekelrog	<i>Raja clavata</i>	3	0,4	1	0,5	1
Schelpdieren						
Wulk	<i>Buccinum undatum</i>	1	0,1	1	0,5	12
Kokkel	<i>Cerastoderma edule</i>	90	12,4	40	19,6	73
Alikruik	<i>Littorina littorea</i>	27	3,7	27	13,2	25
Schelp onbekend	<i>Mollusca indet.</i>	100	13,7	1	0,5	219
Gewone mossel	<i>Mytilus edulis</i>	197	27,4	62	30,4	144
Oester	<i>Ostrea edulis</i>	16	2,2	12	6	542
Platte slijkgaper	<i>Scrobicularia plana</i>	1	0,1	1	0,5	1
Ovale strandschelp	<i>Spisula elliptica</i>	4	0,6	4	2	3
Overige gewervelden						
Gewone pad	<i>Bufo bufo</i>	1	0,1	1	0,5	1
Totaal		725	100	203	100	12205

Tijdens deze fase komt het totale aantal uit op N=725, een MAI van N=203 en een gewicht van 12205 gram. Over het algemeen is het beeld dat in deze fase naar voren komt die van een redelijk standaard faunacomplex.

Eén skelet van een paard is aanwezig in spoor 44 (vondstnummer 62). Van dit skelet zijn weinig resten overgebleven op de schedel, achterpoten en een stuk wervel na. Het dier is ongeveer 10 jaar oud geworden, had een schofthoogte van 118,9 cm en was vrouwelijk. Op de botelementen zijn geen pathologieën aangetroffen. Ook dit skelet was slecht geconserveerd. Er werden geen slachtsporen aangetroffen op de botelementen. Ook sporen 162 en 232 bevatten resten van het paard. Het dier in spoor 162 had een slachtleeftijd van 13-18 maanden terwijl de resten afkomstig uit spoor 232 een leeftijd prijsgaf van ongeveer 15 jaar. De botelementen van het paard uit spoor 162 vertoonden haksporen. Deze slachtsporen werden op de rechter processus articularis van de mandibula (gewrichtskop onderkaak) en linker humerus (opperarmbeen) aangetroffen. De resten uit spoor 232 vertoonden geen sporen van slacht hoewel dit wel hoofdzakelijk vleesarme delen van het dier waren (metatarsalia; middenvoetsbeenderen en dergelijke) en dus niet altijd slachtsporen vertonen in tegenstelling tot bijvoorbeeld wervels en ribben.

Het meest interessante vondstnummer in deze fase is 120 (KET00o, spoor 117) omdat het een zeer divers faunacomplex bevat waaronder enkele 'wilde' vogels. Dit vondstcomplex bevatte ondermeer resten van de gewone vink (*Fringilla cf. coelebs*), wilde (gedomesticeerde?) eend, gewone pad (*Bufo bufo*), konijn (*Oryctolagus cuniculus*), diverse vissen zoals kabeljauw, bot (*Platichthys flesus*), platvis (*Pleuronectidae*) en stekelrog (afb. 19), maar ook veel soorten schelpdieren zoals de platte slijkgaper (*Scrobicularia plana*), kokkel, alikruik, gewone mossel en gewone oester (*Ostrea edulis*).

Afb. 19. Stekelrog (*Raja clavata*).

In twee vondstnummers komt het varken voor, namelijk 118 en 119. Een slachtleefijd is moeilijk te bepalen omdat het hier maar enkele fragmenten betreft. Snijsporen zijn op de botelementen duidelijk aanwezig. Het schaap en of geit komt ook in deze vondstnummers voor maar ook in vondstnummer 117. De gemiddelde slachtleefijd van het schaap/ geit (*Ovis/ Capra*) komt neer op 1,5 tot 2 jaar, hoewel er ook resten zijn van juveniele dieren in de leeftijd van 21-24 weken. Snijsporen komen op bijna al het schaap/geit materiaal voor en ook haksporen die duiden op het in de lengteas klieven van het karkas. (afb. 20) De resten die met zekerheid aan het schaap (*Ovis aries*) toebehoren bestonden in deze fase alleen uit cornae (hoorns) en zijn daarmee van het mannelijke geslacht.

De runderen aanwezig in het vondstcomplex hadden een gemiddelde slachtleefijd van 1,5 tot 3 jaar. De schofthoogte van de runderen kon niet bepaald worden omdat er geen complete pijpbeenderen gevonden zijn. Dit betekent een hoge fragmentatie van het materiaal door de gebruikte slachtmethoden. Op bijna alle botelementen van het rund zijn slachtsporen aangetroffen. In sporen 117, 118 en 232 zijn resten van de hond (*Canis familiaris*) gevonden waarbij het dier uit spoor 117 een schofthoogte had van 71,8 cm. De leeftijd van de aangetroffen honden kwam uit op ouder dan 1,5 jaar. Wilde vogels kwamen over het algemeen weinig voor in het vondstcomplex. Behalve de al genoemde gewone vink werd er in spoor 232 nog een ravebeksbeen (coracoid) van een grauwe (gedomesticeerde?) gans (*Anser anser*) aangetroffen.

Afb. 20. Borst- en lendewervels van schaap/geit met haksporen.

3.4.4.3 Fase 3, periode 1600 tot 1750

Tabel 4. Verschillende diersoorten met bijbehorende data uit fase 3.

Soort	Latijnse naam	Aantal	%	MAI	%	Gewicht (g.)
Zoogdieren						
Rund	<i>Bos taurus</i>	22	12,4	3	8,9	603
Hond	<i>Canis familiaris</i>	2	1,1	2	5,9	84
Groot zoogdier	<i>Large mammal</i>	10	5,6	2	5,9	209
Haas	<i>Lepus europaeus</i>	1	0,6	1	2,9	8
Middelgroot zoogdier	<i>Medium mammal</i>	25	14,1	1	2,9	198
Konijn	<i>Oryctolagus cuniculus</i>	24	13,6	3	8,9	28
Schaap/ Geit	<i>Ovis / Capra</i>	21	11,9	3	8,9	324
Schaap	<i>Ovis aries</i>	20	11,3	3	8,9	447
Varken	<i>Sus scrofa domesticus</i>	17	9,6	1	2,9	111
Vogels						
Wilde/ tamme eend	<i>Anas platyrhynchos/ domesticus</i>	4	2,3	1	2,9	10
Vogel onbekend	<i>Aves indet.</i>	1	0,6	1	2,9	1
Knobbelzwaan	<i>Cygnus olor/ cygnus</i>	1	0,6	1	2,9	9
Kip	<i>Gallus gallus domesticus</i>	2	1,1	2	5,9	5
Vissen						
Kabeljauw	<i>Gadus morhua</i>	9	5,1	1	2,9	31
Schelvis	<i>Melanogrammus aeglefinus</i>	3	1,7	1	2,9	13
Schelpdieren						
Gewone mossel	<i>Mytilus edulis</i>	7	3,9	2	5,9	7
Oester	<i>Ostrea edulis</i>	7	3,9	5	14,7	129
Totaal		177	100	34	100	2219

Tijdens deze fase komt het totale aantal uit op N=177, een MAI van N=34 en een gewicht van 2219 gram. Voor deze fase zijn twee sporen van belang, namelijk spoor 151 en 169. Het materiaal is aangetroffen in een voormalig riool dat achter de huizen lag (perceel 38 en 40).

In de rioolvulling, spoor 169, zijn de resten van een aantal wilde vogels aangetroffen namelijk een kuitbeen (fibula) van een blauwe reiger (*Ardea cinerea*) en carpometacarpus (middenhandsbeentje) van een knobbelzwaan (*Cygnus olor/ cygnus*).²⁰ Opvallend in deze fase is dat de kip (*Gallus gallus domesticus*) wel voorkomt maar niet in de andere behandelde fasen. Een ander dier dat alleen in deze fase voorkomt is de haas (*Lepus europaeus*). Maar ook de schelvis (*Melanogrammus aeglefinus*) komt alleen

²⁰ Het element van de reiger is niet in de database opgenomen omdat na determinatie door Archeoplan Eco te Delft het betreffende botfragment niet meer is gelokaliseerd.

in deze periode voor. Gezien de grootte van de resten van de schelvis moeten deze dieren aardig aan de maat zijn geweest.

Het konijn is in deze periode het meeste vertegenwoordigd met 24 fragmenten (MAI=3), maar ook het varken (*Sus scrofa domesticus*) met 17 fragmenten (MAI=1) en het schaap (N=20, MAI=3) zijn veel aanwezig. Slachtleeftijden van het schaap in deze periode komt uit op 9 maanden tot 2,5-3 jaar. Slachtleeftijd van het varken kon worden vastgesteld op ouder dan 2-2,5 jaar. Van het rund is behalve dieren van tussen de 1,5-3 jaar, ook een juveniel exemplaar aanwezig van ongeveer 5-6 weken. Slachtsproten zijn op de meeste botelementen van het rund, schaap/ geit en varken aanwezig. De botelementen van vogels, konijn en haas vertonen geen sporen van slacht. De vissenwervels vertonen zo nu en dan snijsporen die erop wijzen dat de dieren soms in de lengterichting maar meestal in de breedte (achter de kop) werden doorgesneden. Paardenresten komen in deze periode niet voor. Resten van honden zijn in beide sporen aangetroffen.

3.4.5 Conclusie

Paarden

De begraving van het paard met vondstnummer 250 valt op omdat het bijna compleet is en op de beekhelling lag. Het dier is waarschijnlijk van de huid ontdaan voordat het als karkas is begraven. De reden van begraving kan zijn dat het dier in de omgeving van het Achterom gehouden is als werkpaard en na overlijden ter plekke is begraven. De verwachting is dat grote dieren niet in de directe omgeving van huizen begraven worden omdat dit ziekten en stankoverlast veroorzaakt. De conclusie eerder in het rapport dat het terrein braak moet hebben gelegen in fase 0 zou hierop aansluiten. De schofthoogte van 129-133 cm ligt redelijk in de buurt van de gemiddelde schofthoogte in de 14de eeuw (= 135 cm).²¹ Dit paard is 15 jaar geworden. Het dier vertoonde sporen van het verwijderen van de huid op een vingerkoot (phalange). Soms werden delen van het paard wel gebruikt terwijl het dier niet werd gegeten. Als het dier van ouderdom was gestorven was het natuurlijk zonde om niet de huid te gebruiken.

In de 14de/15de eeuw (fase 1) zijn ook resten van paarden aangetroffen. De schofthoogte van het paard met vondstnummer 62 was maar 118,9 cm wat redelijk klein is voor de periode. Ook dit dier had een oudere leeftijd van 10 jaar. Opvallend was de conservatie van de bovenstaande paarden die erg slecht was. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de venige ondergrond die erg zuur is.

Ook sporen 162 en 232 bevatten resten van het paard. Het dier in spoor 162 had een slachtleeftijd van 13-18 maanden terwijl de resten afkomstig uit spoor 232 een leeftijd had van ongeveer 15 jaar.

Geconcludeerd kan worden dat de dieren een redelijk hoge leeftijd hadden op het paard in spoor 162 na. Dit kan betekenen dat de meeste dieren inderdaad als trek-, en of werkpaard zijn gebruikt en in eerste instantie niet voor de slacht zijn bedoeld. De paardenbotelementen uit spoor 162 vertoonden slachtsproten in de vorm van haksporen op de rechter gewrichtskop van de onderkaak en linker opperarmbeen. De leeftijd van het dier geeft aan dat het of speciaal voor de slacht bedoeld was of bijvoorbeeld kreupel geraakt is en daarom geslacht. Men neemt aan dat door het pauselijk decreet in 732 tegen het eten van paardenvlees, deze gewoonte waarschijnlijk in onbruik geraakt is. Aangezien er toch regelmatig resten van paarden gevonden worden met slachtsproten, mag men dit waarschijnlijk niet zo zwart-wit stellen.

---

²¹ De Rijk 1988, p. 102.

Een andere mogelijkheid is dat de paarden niet voor menselijke consumptie bedoeld waren maar voor dierlijke consumptie.

Runderen, schapen/ geiten en varkens

Het schaap en of de geit komen in fase 1 en 3 voor. De gemiddelde slachtleeftijd van het schaap/geit (*Ovis/Capra*) komt neer op 1,5 tot 2 jaar. Snij- en haksporen komen op bijna al het schaap/geit materiaal voor in alle genoemde fasen. De runderen aanwezig in het vondstcomplex in fase 0, 1 en 3, hadden een gemiddelde slachtleeftijd van 1,5 tot 3 jaar. Schofthoogte van de runderen kon niet bepaald worden omdat er geen complete pijpbeenderen gevonden zijn. Dit betekent een hoge fragmentatie van het materiaal door de gebruikte slachtmethoden (onder andere het verwijderen van merg uit de pijpbeenderen en het verwijderen van de hersenen). Op bijna alle botelementen van het rund zijn slachtsporen aangetroffen waaronder meestal haksporen die duiden op het opdelen van het karkas. Over het algemeen zijn het rund en het schaap en of geit (waarschijnlijk schaap) de meest voorkomende en dus meest gegeten dieren van het faunacomplex. Dit wijkt niet af van andere sites in de regio Den Haag. Het varken komt ook voor maar in kleine hoeveelheden. Het maakte dus deel uit van het voedselcomplex maar speelde geen hoofdrol.

Vogels

Van de vogels was de gewone kip alleen in fase 3 aanwezig. Voor die tijd duidde de vondst van de kip op een hoger sociaal milieu. Het eten van kip werd pas in de 16de eeuw populair.²² Vanaf de 17de eeuw werd de kip meer gegeten ook door de lagere bevolkingsgroepen. De eend was in alle fasen aanwezig en dus regelmatig gegeten. Eend was de meest gegeten vogel bij de lagere sociale klassen.²³ Onduidelijk is of het hier om de wilde eend gaat of dat het de gedomesticeerde eend betreft. Dit geldt ook voor de (knobbel-) zwaan en de gans die zowel tam als wild konden zijn. De resten van zwanen geeft aan dat de adel waarschijnlijk bij de herkomst betrokken is, hetzij door een gift, hetzij door het verlenen van een vergunning voor de jacht, hoewel stroperij ook tot de mogelijkheden behoort. Het houden en jagen van zwanen was in de middeleeuwen een "heerlijk recht" voorbehouden aan de adel.²⁴ Ook is er een aantal resten aangetroffen van de gewone vink. Dit kan een huisdier zijn geweest maar eventueel ook gejaagd zijn door middel van valken of jacht met klapnet en of vinkentouw.²⁵ Onduidelijk is welke status de consumptie van vinken had en of deze is toe te schrijven aan een hogere sociale klasse.

Overige gewervelden

Het konijn wordt al in de 11de en 12de eeuw geïntroduceerd in Valkenburg door monniken of de adel.²⁶ De grootschaliger introductie van het konijn vindt in de dertiende eeuw plaats. De vondst van het konijn in fase 1 geeft aan dat het konijn vanaf ongeveer 1400 al een begrip is in de regio van Die Haghe. Snijsporen zijn niet aangetroffen op de resten van het konijn, ook niet op de resten uit fase 3. We gaan er daarom vanuit dat de konijnen gewoon gegeten zijn en in zijn geheel zijn klaargemaakt en niet zijn opgedeeld. Duidelijk is dat in fase 3 veel meer resten van het konijn aanwezig zijn en dat het dier in deze

---

²² Bult 1992, p. 139.

²³ Ibidem.

²⁴ Swaen 1948.

²⁵ Swaen 1948, p. 70.

²⁶ Lauwerier en Zeiler 2000, p. 134.

fase makkelijker te verkrijgen is. Konijnen werden gefokt in zogenaamde waranden, niet omheinde gebieden met alleenrecht tot de jacht.²⁷ Deze waranderechten werden door de hogere sociale klasse vaak verhuurd aan derden, enerzijds omdat de adel meer geïnteresseerd was in de jacht op groot wild, anderzijds voor economische redenen.²⁸ Waranden waren ook in de regio (duinstrook) van Die Haghe aanwezig. In spoor 151 is een heupfragment (pelvis) van een haas (*Lepus europaeus*) aangetroffen. Aangezien ook de jacht op hazen voornamelijk aan de adel en of vergunninghouders was voorbehouden, was dit dier afkomstig uit het afval van een hoogstaande familie of afkomstig van stroperij. Resten van de hond zijn in fase 1 en fase 3 aangetroffen. De aangetroffen resten behoren tot individuen die niet ouder zijn geworden dan 13 tot 16 maanden of ouder zijn geworden dan 1,5 jaar. Aangezien alleen op de vergroeiing van de groeischijven met de diafyse ofwel 'dragende bot' een leeftijd bepaald kon worden blijven deze leeftijden globaal. De schofthoogte (71, 8 cm) van een scheenbeen (tibia) van een hond uit spoor 117 (KET00o) zou kunnen duiden op een grote dog-achtige hond. Deze hond zou als waakhond gediend kunnen hebben. Er zijn geen complete skeletten van honden aangetroffen en deze resten zijn waarschijnlijk verslept in de context terecht gekomen. Verder is er in fase 1 een rechter dijbeen (femur) aangetroffen van een gewone pad. Deze pad is algemeen en prefereert een vochtige omgeving met voldoende schuilmogelijkheden. Dit was waarschijnlijk geen probleem in de omgeving van het Achterom.

Schelpdieren en vissen

Een aantal monsters zijn genomen uit lagen die voornamelijk alleen schelp en vis bevatten. Deze lagen zijn afvallagen die duiden op waarschijnlijk een gelijktijdige depositie. Het betreft resten van schelpdieren die algemeen gegeten werden zoals oesters, kokkels en mosselen. Ook zat er een aantal schelpen tussen die niet gegeten werden maar werden aangevoerd met de rest van de eetbare schelpdieren, zoals de strandschelpen en platte slijkgaper. In bijna alle fasen en sporen zijn wel resten van mosselen en oesters aangetroffen wat duidt op een algemeen gebruik. De vissen bestonden voornamelijk uit platvissen en kabeljauw. De kabeljauwresten bestonden voornamelijk uit delen van het kopskelet. Dit betekent dat de kop van de romp werd verwijderd voordat de vis werd klaargemaakt. Mogelijk werd de vissenkop wel gebruikt voor vissoep en zijn dit de restanten. In spoor 151 uit fase 3 zaten ook resten van schelvis. In spoor 232 (fase 1) zijn resten aangetroffen van de heilbot en de bot. Duidelijk is dat de platvis en kabeljauw de meest gebruikte vissen waren die in context zijn teruggevonden.

---

²⁷ Lauwerier en Zeiler 2000, p. 134; De Rijk 1988, p. 102.

²⁸ De Rijk 1988, p. 102.

4. Conclusies

Bij het onderzoek aan het Achterom zijn sporen en vondsten aangetroffen, die een beeld geven van de laat- en postmiddeleeuwse bewoning op de locatie.

Op basis van de verkregen gegevens kan gesteld worden dat de oudste sporen van omstreeks het midden van de 14de eeuw dateren. Het gaat daarbij om een grote rechthoekige kuil op de locatie van Achterom 38. Tevens zijn resten van de beschoeiing langs de voormalige Beek aangetroffen. De datering van de oudste fase hiervan kon niet met zekerheid vastgesteld worden, maar over het algemeen wordt er vanuit gegaan dat de Beek in de loop van de 14de eeuw is aangelegd.

Al in de 14de eeuw is vervolgens begonnen met het in noordelijke richting verleggen van de Beekoever en het ophogen van het terrein tussen de Beek en het Achterom. De aanwezigheid van enkele kuilen geeft aan dat dan op of nabij de locatie wel sprake is van activiteiten, maar bebouwing lijkt nog niet aanwezig. Pas in de loop van de eerste helft van de 15de eeuw verschijnt op de onderzoekslocatie de eerste bebouwing in de vorm van enkele bakstenen panden. Voor zover vastgesteld kon worden op basis van de enkele muurfragmenten gaat het daarbij om min of meer rechthoekige panden, die geen of nauwelijks een interne onderverdeling kenden. De ligging van de haardplaats in het midden van het pand, zoals vastgesteld bij Achterom 38, geeft ook aan dat de panden geen verdieping kende en mogelijk nog deels in hout waren opgetrokken.

Opvallend is dat de oudste bebouwingssporen alle min of meer gelegen zijn op de begrenzing tussen twee percelen, namelijk tussen Achterom 34 en 36, Achterom 38 en 40 en Achterom 42 en 44. Op basis hiervan lijkt het aannemelijk dat in eerste instantie sprake was van grotere percelen, die pas in een later stadium in tweeën werden gesplitst. Een datering van deze splitsing omstreeks het midden van de 15de tot in de tweede helft van de 15de eeuw lijkt op basis van de aangetroffen sporen het meest aannemelijk.

De ontwikkeling van de bebouwing in de tweede helft van de 15de en de 16de eeuw kan minder goed gevolgd worden. Dit vanwege het feit dat bij latere verbouwingen veel oudere sporen opgeruimd zijn. Gesteld lijkt te kunnen worden dat na opsplitsing in aparte percelen op elk perceel een pand verschijnt dat min of meer de volle breedte van het perceel beslaat en zich tot ongeveer halverwege het perceel uitstrekt. Al in de loop van de 16de eeuw wordt de bebouwing vervolgens verder richting de Beek uitgebreid. Langs laatstgenoemde was men ook al in de tweede helft van de 15de eeuw begonnen met de aanleg van een stenen bekading.

In de loop van de 17de eeuw breidt de bebouwing zich verder naar achteren toe uit. In deze periode wordt tevens de Beek overkluisd en strekken de achtergevels zich tot op de Beek uit.

Aard en samenstelling van het tijdens het onderzoek aangetroffen vondstmateriaal komt goed overeen met het bekende beeld met betrekking tot de ontwikkeling en samenstelling van het dagelijkse gebruiksgoed gedurende de late middeleeuwen en nieuwe tijd.

Zo bestaat het oudste materiaal, daterend uit de tweede helft van de 14de eeuw, voornamelijk uit vermoedelijk lokaal geproduceerd roodbakkend aardewerk en uit het Duitse Rijnland ingevoerd steengoed. Laatstgenoemd aardewerk bestaat daarbij geheel uit drink- en schenkgeri.

De samenstelling van het materiaal dat uit de periode van de 15de tot en met de eerste helft van de 16de eeuw dateert, is vrijwel identiek aan het 14de-eeuwse materiaal. Ook nu bestaat de bulk uit tafel- en kookgerei van roodbakkend aardewerk, aangevuld met drink- en schenkgerei uit het Rijnland.

Het materiaal dat uit de periode vanaf de tweede helft van de 16de tot en met het begin van de 19de eeuw dateert, vertoont een grotere diversiteit. Naast roodbakkend aardewerk en steengoed is nu ook sprake van witbakkend aardewerk en majolica, porselein en faience. Binnen het materiaal dat uit de tweede helft van de 18de eeuw of daarop volgende periode dateert is verder ook sprake van de aanwezigheid van op industriële wijze vervaardigde aardewerksoorten, zoals het Europees porselein, industrieel wit- en zwart aardewerk.

Deze toenemende vormenrijkdom en het verschijnen van nieuwe baksels hangt deels samen met de uitbreiding van de handel en de introductie van nieuwe baksels, bijvoorbeeld het porselein. Tegelijkertijd leidde het verschijnen van deze nieuwe producten ook tot vernieuwingen, bijvoorbeeld de overgang van majolica naar faience, binnen de productie van het lokaal vervaardigde aardewerk.

Vanaf het eind van de 17de werden verder binnen het pottenbakkersambacht de eerste stappen genomen op weg naar de omschakeling van een ambachtelijke naar een industriële werkwijze.

Hoewel op basis van historische gegevens bekend was dat in de 16de en het begin van de 17de eeuw verschillende bewoners langs het Achterom het beroep van leerlooier en/of leerbewerker uitoefenden, zijn afgezien van een looierskuip geen vondsten aangetroffen die met deze beroepen in verband gebracht kunnen worden. Ook de samenstelling van het vondstmateriaal geeft hiervoor geen aanwijzingen.

Het archeozoologisch onderzoek geeft aan dat de resten van paarden afkomstig zijn van oudere dieren. Het is niet duidelijk of de dieren een natuurlijke dood zijn gestorven of zijn geslacht. De slachtsporen op de botten geven aan dat de krenten toch gebruikt zijn, voor bot en huid maar misschien ook voor het vlees. Het rund en het "schaap" zijn de meest voorkomende en ook meest gegeten dieren van het totale faunacomplex. De kip komt pas in fase 3 voor wat erop duidt dat het eten van kip in de periode hiervoor, in tegenstelling tot de eend, nog niet gebruikelijk was. Verder zijn er resten van een vink aangetroffen. De aanwezigheid van het konijn in fase 1 geeft aan dat het konijn in ieder geval vanaf 1400 een begrip was in de Haagse regio. Verder zijn er in het vondstcomplex veel resten gevonden van onder andere oesters, mosselen, kokkels maar ook van vissen zoals kabeljauw en diverse platvissen (heilbot en bot).

Samenvattend kan gesteld worden dat de archeologische waarde van de terreinen aan het Achterom groot is. Het in dit rapport besproken onderzoek heeft uitgewezen dat in de ondergrond sprake is van sporen die samenhangen met het in gebruik nemen van het gebied sinds de late middeleeuwen.

Literatuur

- Bakker, C.B., H. Siemons, en M.M.A. van Veen, 2003, 'Archeologie in Den Haag in 2002' in: *Jaarboek Die Haghe* 2003. Den Haag. p. 200-205.
- Bakker, C.B., E. Bulten, A. Pavlović, H. Siemons, en J.A. Waasdorp, 2004, 'Archeologie in Den Haag in 2003' in: *Jaarboek Die Haghe* 2004. Den Haag. p. 200-205.
- Barone, R., 1999, *Anatomie comparée des mammifères domestiques. Tome 1, Ostéologie*. Paris.
- Bartels, M., 1999, *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250 - 1900)*. Zwolle/Amersfoort.
- Barwasser, M., en M. Smit (red.), 1997, *Acht eeuwen tussen twee stegen. Archeologisch, historisch en bouwhistorisch onderzoek in Kampen*. Kampen.
- Bitter, P., 1995, *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar*. Wageningen.
- Bitter, P., J. Dijkstra, R. Roedema en R.P. van Wilgen, 1997, *Wonen op niveau. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat, Alkmaar*. (Rapporten over de Alkmaarse monumentenzorg en archeologie 5 en 5a). Alkmaar.
- Bitter, P., 2006, *Opzoekschema's classificatiesysteem, deel 1 t/m 7*. Alkmaar.
- Boessneck, J., 1969, 'Osteological differences between sheep (*Ovis aries* Linné) and goats (*Capra hircus* Linné)' in: D. Brothwell en E.S. Higgs (ed.), *Science in Archaeology*. London. p. 331-359.
- Bult, E.J., en H. Robbers, 1992, 'Animal bones' in: E.J. Bult *et al.*, *Archaeological research between Oude Delft and Westvest. IHE / Delft bloeit op een beerput*. Delft. p. 135-149.
- Carmiggelt, A., en M.M.A. van Veen, 1995, *Laat- en postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag*, (Haagse Oudheidkundige Publicaties 2). Den Haag.
- Cirelli, A., z.j., *Equine dentition*. Reno.
- Clevis, H., en J. Kottman, 1989, *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*. Kampen.
- Clevis, H., en M. Smit, 1990, *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*. Kampen.

- Driesch, A von den, en J. Boessneck, 1974, 'Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmaßen vor- und frühgeschichtlicher Tierknochen' in : *Säugetierkundliche Mitteilungen* 22. p. 325-348.
- Driesch, A. von den, 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites.* (Peabody Museum Bulletins 1). Cambridge.
- Duco, D.H., 2003, *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda.* Amsterdam.
- Grant, A., 1982, 'The use as tooth ware as a guide to the age of domestic ungulates' in: *BAR British Series* 109. p. 91-108.
- Harcourt, R.A., 1974, 'The dog in prehistoric and early historic Britain' in: *Journal of Archaeological Science*, vol.1. p. 151-175.
- Henkes, H.E., 1994, *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de lage landen 1300 - 1800.* (Rotterdam Papers 9). Rotterdam.
- Jacobs, E., 1996, 'De Rode Gravin. Archeologisch onderzoek op het terrein tussen Gravinnesteeg en de Gedempte Oude Gracht te Haarlem' in: *Haarlems Bodemonderzoek* 29. p. 3-72.
- Jacobs, E., en M.M.A. van Veen, 1996a, *Tussen koor en controle. Opgravingen op het terrein van de Algemene Rekenkamer aan het Lange Voorhout.* (VOM-reeks 1996-3). Den Haag.
- Jacobs, E., en M.M.A. van Veen, 1996, *Van kerk tot rekenwerk; Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan het Lange Voorhout.* (Haagse Oudheidkundige Publicaties 3). Den Haag.
- Kiesewalter L., 1888, *Skelettmessungen an Pferden.* Leipzig
- Krauwel, M., en F. Snieder (red.), 1994, *Nering en vermaak.* Amersfoort.
- Lauwerier, R.C.G.M., 1997, *Laboratorium protocol archeozoölogie.* Amersfoort.
- Lauwerier, R.C.G.M., en J.T. Zeiler, 2000, 'Wishful thinking en de introductie van het konijn in de lage landen' in: *Westerheem* 49. p. 133-137.
- Matolcsi, J., 1970, 'Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von Ungarischen Knochenmaterial' in: *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie* 87. p. 89-137.
- May, A., 1985, 'Widerristhöhe und Langknochenmasse bei Pferden. Ein immer noch aktuelles Problem' in: *Zeitschrift für Säugetierkunde* 50. p. 368-382.
- Orsel, E.D., 2007, 'Zijn er nog 'veel' middeleeuwse huizen in Leiden?' in: *Bodemschatten en bouwgeheimen* 2.. Leiden. p. 115-135.
- Ostkamp, S., en A. Kaneda, 2006, 'Het aardewerk uit de opgraving' in: Dijkstra, J., S. Ostkamp, en G.

- Williams, *Archeologisch onderzoek op het terrein van de voormalige Berghuiskazerne te Middelburg*. (ADC-rapport 595). Amersfoort. p. 51-92
- Rijk, J.H. de, 1988, 'Geschiedenis van het konijn *Oryctolagus cuniculus* in Nederland' in: *Lutra* vol.31, nr.2.
- Schabbink, M., en S. Ostkamp, 2005, 'Het aardewerk van Huis te Vleuten' in: Dijkstra, J., en P.C. de Boer (red.), 2005, *Huis te Vleuten opgegraven. Archeologisch onderzoek in het kader van het project Spoorverbreding VleuGel Randstadspoor*. (ADC-rapport 403). Amersfoort. p. 57-77.
- Schmid, E., 1972, *Atlas of animal bones / Tierknochenatlas*. Amsterdam
- Silver, I.A., 1969, 'The ageing of domestic animals' in: Brothwell, D., en E.S. Higgs (ed.): *Science in Archaeology*. London. p. 283-302.
- Stal, K., 2000, *Historische gegevens Achterom 40*. Intern rapport Haags Gemeentearchief. Den Haag.
- Swaen, A.E.H., 1948, *Jacht-bedryff. Naar het handschrift in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage*. Leiden.
- Teichert, M., 1975, 'Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen' in: Clason, A.T.(ed.), *Archaeozoological Studies*. p. 51-69.
- Thijssen, J.R.A.M. (red.), 1991, *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen 1375-1850*. Nijmegen.
- Veen, M.M.A. van, en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 5). Den Haag.
- Vitt, V.O., 1952, 'The horses of the Kurgans of Pazyryk' in: *Journal of Soviet Archaeology* 16. p. 163-206.

Bijlage 1: Catalogus van aardewerk en glas

In de catalogus zijn diverse voorwerpen van aardewerk en glas opgenomen. De objecttekeningen zijn schaal 1:4 afgebeeld. Bij de foto's is geen vaste schaal gehanteerd. Bij het samenstellen ervan is gebruik gemaakt van het classificatiesysteem voor laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas (Bitter 2006). Op basis van dit systeem is de opbouw van de legenda van de afbeeldingen als volgt opgebouwd:

- 1a. vondstnummer
- 1b. vondstcontext (complexdatering)
2. code van het type
3. objectdatering
- 4a. maten in centimeters (maximale diameter, hoogte en diameter voet)
- 4b. beschrijving van het type
- 5a. baksel / materiaalsoort
- 5b. kleur / glazuur
- 5c. beschrijving van de decoratie
- 5d. diversen
- 6a. bodem
- 6b. oor / steel
- 6c. compleetheid
7. functie
8. productiecentrum
9. literatuur

Afb. 1

- 1a. KET03o-143/6
- 1b. slootvulling (1400 - 1450)
2. s1-kan-1
3. 1375 - 1425
- 4a. 7,6/26/7,8
- 5a. steengoed
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Thijssen 1991, p. 50, afb. 2 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 66, afb. 3

Afb. 2

- 1a. KET03o-139
- 1b. ophoging (1400 - 1425)
2. s1-kan-1
3. 1375 - 1425
- 4a. 8/-/8
- 5a. steengoed
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
- 6c. rand ontbreekt
7. kan
8. Siegburg
9. Thijssen 1991, p. 50, afb. 2 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 66, afb. 3

Afb. 3

- 1a. KET03o-4/2
- 1b. ophoging (1400 - 1450)
2. s1-kan-1
3. 1375 - 1425
- 4a. 8,2/25,9/8
- 5a. steengoed
- 5b. oranje blos
- 5d. slordig afgewerkt
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Thijssen 1991, p. 50, afb. 2 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 66, afb. 3

Afb. 4

- 1a. KET02o-252/10
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. s1-kan-8
3. 1325 - 1375
- 4a. 9,2/21,7/8,6
- 5a. steengoed
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Krauwer e.a. 1995, p. 83, afb. Hof91-A116 / Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 50, afb. 2

Afb. 5

- 1a. KET02o-252/3
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. s1-kan-8
3. 1325 - 1375
- 4a. 9,2/19,9/7,6
- 5a. steengoed
- 5d. lichaam kan enigszins ovaal
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Krauwer e.a. 1995, p. 83, afb. Hof91-A116 /
Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 50, afb. 2

Afb. 6

- 1a. KET02o-252/9
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. s1-kan-8
3. 1325 - 1375
- 4a. 8,3/18,3/7,8
- 5a. steengoed
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Krauwer e.a. 1995, p. 93, afb. Hof91-A116 /
Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 50, afb. 2

Afb. 7

- 1a. KET02o-252
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. s1-kan-8
3. 1325 - 1375
- 4a. 8/19,5/8,5
- 5a. steengoed
- 6a. standing gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Krauwer e.a. 1995, p. 83, afb. Hof91-A116 /
Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 50, afb. 2

Afb. 8

- 1a. KET03o-21/1
- 1b. ophoging (1400 - 1425)
2. s1-kan-9
3. 1375 - 1425
- 4a. 12,8/-/-
- 5a. steengoed
- 6b. lintoor verticaal
- 6c. bodem ontbreekt
7. kan
8. Siegburg
9. Barwasser & Smit 1997, p. 138

Afb. 9

- 1a. KET03o-232/4
- 1b. ophoging (1350 - 1400)
2. s1-kan-15
3. 1325 - 1375
- 4a. 9,5/23,7/9
- 5a. steengoed
- 5d. scheef
- 6a. standring gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Siegburg
9. Bartels 1999, p. 534, afb. 32

Afb. 10

- 1a. KET03o-232/1
- 1b. ophoging (1350 - 1400)
2. s2-bek-13
3. 1300 - 1350
- 4a. 8,3/7,5/5,4
- 4b. lage beker met bolle buik en korte rechte rand, op standvoet
- 5a. steengoed met oppervlaktebehandeling
- 5b. buitenzijde ijzerengobe
- 6a. standvoet
7. beker
8. Langerwehe
9. Ostkamp 2006, p. 288, cat.nr. 35

Afb. 11

- 1a. KET02o-252/4
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. s2-kan-31
3. 1350 - 1375
- 4a. 13/23/9,5
- 5a. steengoed met zoutglazuur
- 5b. zoutglazuur op voet en onderzijde
- 5d. vrij ruw aan buitenzijde, iets gedeukt lichaam
- 6a. standring gewelfd
- 6b. lintoor verticaal
7. kan
8. Rijnland
9. Krauwer & Snieder 1994, p. 88, afb. Hof91-433-A23

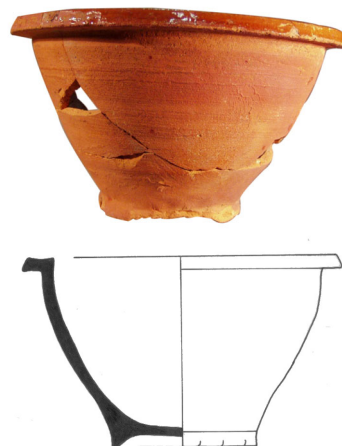
Afb. 12

- 1a. KET03o-67/1
- 1b. aanleg (1800 - 1950)
2. s2-fle-1
3. 1875 - 1925
- 4a. 6,3/17,7/6
- 5a. steengoed met zoutglazuur
- 5b. zoutglazuur geheel, behalve bodem
- 5d. met draad getrokken
- 6a. standvlak
- 6b. schenkgleuf
7. fles
8. Rijnland
9. Clevis & Smit 1990, p. 171, afb. 5

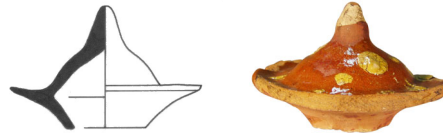
Afb. 13

- 1a. KET03o-107/3
- 1b. haard (1600 - 1750)
2. r-blo-14
3. 1675 - 1725
- 4a. 17/10/7,6
- 5a. roodbakend aardewerk
- 5b. alleen loodglazuur op rand
- 6a. standring
7. bloempot
8. West-Nederland
9. Bartels 1999, p. 639, afb. 400

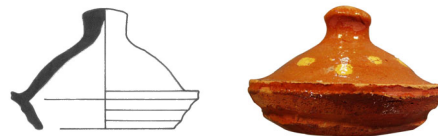
Afb. 14

- 1a. KET03o-144/1
- 1b. slootvulling (1500 - 1600)
- 2. r-dek-32
- 3. 1450 - 1550
- 4a. 10,1/6,4/-
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c. slijbstippen op bovenzijde
- 6b. puntvormige knop
- 7. deksel
- 8. West-Nederland

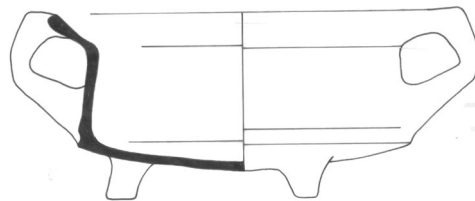
Afb. 15

- 1a. KET00o-143/4
- 1b. slootvulling (1350 - 1500)
- 2. r-dek-32
- 3. 1450 - 1550
- 4a. 9,4/6,3/-
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c. slijbstippen op bovenzijde
- 6b. knop
- 7. deksel
- 8. West-Nederland

Afb. 16

- 1a. KET03o-151/2
- 1b. rioolvulling (1625 - 1725)
- 2. r-gra-12
- 3. 1675 - 1850
- 4a. 22/10/18
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. binnen en buitenzijde, behalve bodem, loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. lintoor verticaal
- 7. grape
- 8. West-Nederland
- 9. Clevis & Kottman 1989, p. 99, afb. 10-45 / Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 58, afb. 41

Afb. 17

- 1a. KET03o-169/11
- 1b. opvulling sloot (1600 - 1750)
2. r-gra-59
3. 1600 - 1700
- 4a. 13,2/9/6
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. binnen- en buitenzijde, behalve bodem, loodglazuur
- 5d. schenklip 90 graden
- 6a. driepoot
- 6b. lintoor verticaal
7. grape
8. West-Nederland
9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 75, afb. 44

Afb. 18

- 1a. KET03o-157/1
- 1b. opvulling sloot (1600 - 1750)
2. r-gra-59
3. 1600 - 1700
- 4a. 12,5/8/8,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. binnen- en buitenzijde, behalve bodem, loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. worstoor verticaal
7. grape
8. West-Nederland
9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 75, afb. 44

Afb. 19

- 1a. KET03o-169/12
- 1b. opvulling sloot (1600 - 1750)
2. r-gra-64
3. 1650 - 1750
- 4a. 12,7/11/7
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. binnen- en buitenzijde, behalve bodem, loodglazuur
- 5d. schenklip 90 graden
- 6a. driepoot
- 6b. worstoor verticaal
7. grape
8. West-Nederland
9. Bartels 1999, p. 666, afb. 494

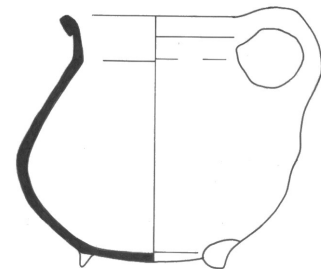
Afb. 20

- 1a. KET03o-113/26
- 1b. beerput (1650 - 1750)
2. r-gra-91
3. 1550 - 1600
- 4a. 16,5/9,2/10
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. binnen- en buitenzijde, behalve bodem, loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. lintoor verticaal (2)
7. grape
8. West-Nederland
9. Bartels 1999, p. 668, afb. 503

Afb. 21

- 1a. KET02o-252/7
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. r-gra-128
3. 1350 - 1400
- 4a. 14,3/13/8
- 4b. als r-gra-3, maar met standvinnen i.p.v. pootjes
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. spaarzaam loodglazuur
- 5d. verweerd aan buitenzijde
- 6a. standvin (3)
- 6b. worstoor verticaal
7. grape
8. West-Nederland

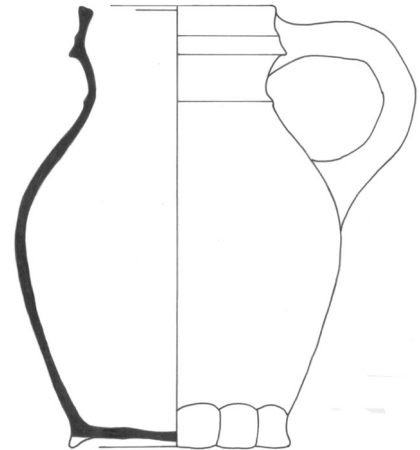
Afb. 22

- 1a. KET02o-252/6
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. r-gra-128
3. 1350 - 1400
- 4a. 15,3/15/9,3
- 4b. als r-gra-3, maar met standvinnen i.p.v. pootjes
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. spaarzaam loodglazuur
- 6a. standvin (3)
- 6b. worstoor verticaal
7. grape
8. West-Nederland

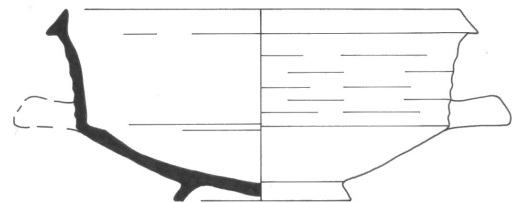
Afb. 23

- 1a. KET02o-252/1
- 1b. kuil (1350 - 1400)
2. r-kan-55
3. 1350 - 1400
- 4a. 18/23/11,8
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. spaarzaam loodglazuur
- 6a. standlobring
- 6b. worstoor verticaal
7. kan
8. West-Nederland
9. Krauwer & Snieder 1994, p. 74, afb. Hof91-433-A112

Afb. 24

- 1a. KET03o-169/18
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. r-kom-22
3. 1600 - 1750
- 4a. 23/10/9,5
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur binnen- en buitenzijde tot halverwege
- 6a. standring
- 6b. worstoor horizontaal
- 6c. 1 oor ontbreekt, half exemplaar
7. kom
8. West-Nederland

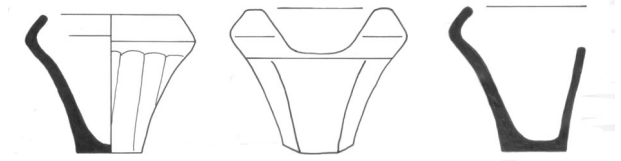
Afb. 25

- 1a. KET03o-169/20
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. r-kop-2
3. 1600 - 1675
- 4a. 13,5/8/7,1
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur op binnen- en buitenzijde
- 6a. standring
- 6b. worstoor verticaal (2)
7. kop
8. West-Nederland
9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 77, afb. 55

Afb. 26

- 1a. KET03o-169/23
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
- 2. r-vog-4
- 3. 1600 - 1700
- 4a. 9/7,6/3,9
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur aan binnen- en buitenzijde
- 5d. aan buitenzijde 7-hoekig bijgesneden met aan de voorzijde 1 halverwege 1 extra vlakje, achterzijde afgeplat
- 6a. standvlak
- 7. vogeldrinkbakje
- 8. West-Nederland

Afb. 27

- 1a. KET03o-166/1
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
- 2. w-dek-2
- 3. 1625 - 1725
- 4a. 11,9/3,3/-
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur geheel
- 5d. voorzien van doorboring
- 6b. knop
- 7. deksel
- 8. West-Nederland
- 9. Clevis & Smit 1990, p. 197, afb. 109

Afb. 28

- 1a. KET03o-169/17
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
- 2. w-min-
- 3. 1625 - 1725
- 4a. 8/5,2/4
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur aan binnen- en buitenzijde, bij oor veeg koperoxide tot op bodem
- 5c. miniatuur w-tes-3
- 6a. driepoot
- 6b. lintoor verticaal
- 7. miniatuurtest
- 8. West-Nederland
- 9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 81, afb. 83.

Afb. 29

- 1a. KET03o-169/18
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. w-min-
3. 1600 - 1700
- 4a. 8,8/5,6/5
- 5a. witbakkend aardewerk
- 5b. binnenzijde loodglazuur, buitenzijde alleen spatten loodglazuur
- 5d. rand voorzien van kerfversiering
- 6a. driepoot
7. miniatuur kom
8. West-Nederland

Afb. 30

- 1a. KET03o-169/14
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. m-bor-3
3. 1600 - 1650
- 4a. 23/4/9,3
- 5a. Nederlandse majolica
- 5b. voorzijde: tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering, achterzijde: loodglazuur
- 5c. op spiegel: walvis met op achtergrond landschap, op vlag: 6 vakken met Chinese motieven
- 6a. standring doorboord
7. bord
9. Clevis & Kottman 1989, p. 114, afb. 11-199 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 83, afb. 90

Afb. 31

- 1a. KET03o-167/1
- 1b. ophoging (1600 - 1750)
2. m-bor-3
3. 1600 - 1650
- 4a. 33,5/5,7/10,5
- 5a. Nederlandse majolica
- 5b. voorzijde: tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering, achterzijde: loodglazuur
- 5c. op spiegel: bloempatroon, op vlag: wapenschild?
- 5d. secundair verbrand of misbaksel?, glazuur 'gebubbeld'
- 6a. standring doorboord
7. bord
9. Clevis & Kottman 1989, p. 114, afb. 11-199 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 83, afb. 90

Afb. 32

- 1a. KET03o-169/13
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. m-kom-10
3. 1625 - 1650
- 4a. 13,3/5,1/5
- 4b. kom met gebogen wand met opgeslagen rand
- 5a. Nederlandse majolica (proto-faience)
- 5b. buitenzijde: vuil tinglazuur, binnenzijde: tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering
- 5c. binnenzijde op bodem zeilschip, op wand vier paren van twee, middels een ruit elkaar verbonden, ossekop-achtige figuren
- 5d. proto-faience, binnenzijde twee provisorisch gerepareerde proen beschadigingen
- 6a. standvlak
7. kom
8. West-Nederland

Afb. 33

- 1a. KET03o-169/6
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. m-zal-1
3. 1575 - 1625
- 4a. 4,7/5,6/4,6
- 5a. majolica
- 5b. tinglazuur
- 5c. onbekend, bruin uitgeslagen
- 6a. standvlak
7. zalfpot
9. Bartels 1999, p. 797, afb. 959

Afb. 34

- 1a. KET03o-169/24
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. f-bor-2
3. 1625 - 1750
- 4a. 21,2/2,5/12
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. wit
- 6a. standvlak
7. bord
8. West-Nederland
9. Clevis & Kottman 1989, p. 117, afb. 10-106 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 85, afb. 103

Afb. 35

- 1a. KET03o-151/4
- 1b. vulling riool (1600 - 1750)
2. f-bor-5
3. 1675 - 1725
- 4a. 22,1/2,2/13,4
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering
- 5c. voorzijde op vlag; geëtaleerd bloempatroon, op spiegel: bloemtak met vogel, achterzijde wit.
- 6a. standvlak
7. bord
8. West-Nederland
9. Clevis & Kottman 1989, p. 123, afb. 10-131 / Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 67, afb. 86

Afb. 36

- 1a. KET03o-113/19
- 1b. beerput (1650 - 1750)
2. f-bor-10
3. 1625 - 1750
- 4a. 12,4/3,5/10
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering
- 5c. op spiegel: waterscene, op vlag: brede panelen met bloemen of personen, afgewisseld met smalle panelen met bloem, op achterzijde vlag: juwelen
- 6a. standring doorboord (niet geheel)
7. bord
8. West-Nederland
9. Clevis & Kottman 1989, p. 125, afb. 11-2-2 / Jacobs & an Veen 1996b, p. 86, afb. 106

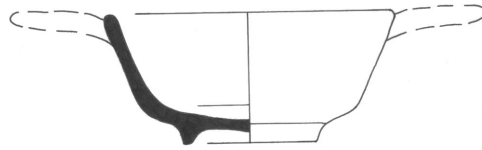
Afb. 37

- 1a. KET03o-113/16
- 1b. beerput (1650 - 1750)
2. f-bor-11
3. 1625 - 1750
- 4a. 21,8/3,8/9,8
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. wit
- 6a. standring doorboord
7. bord
8. West-Nederland
9. Clevis & Smit 1990, p. 205, afb. 140 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 85, afb. 108

Afb. 38

- 1a. KET03o-113/15
- 1b. beerput (1650 - 1750)
2. f-kom-10
3. 1650 - 1700
- 4a. 15,2/6,8/7,2
- 5a. Nederlandse faïence
- 5b. tinglazuur
- 5c. wit
- 6a. standing
- 6b. twee platte, in mal gevormde oren
- 6c. onzeker of oren bij exemplaar behoren
7. (pap)kom
8. West-Nederland
9. Bitter, Dijkstra, Roedema & Van Wilgen 1997, p. 15, afb. 44

Afb. 39

- 1a. KET03o-169/26
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. f-kop-1
3. 1700 - 1750
- 4a. 7,4/4,4/3,5
- 5a. Nederlandse faïence
- 5b. tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering
- 5c. uitwendig: gestileerd blad/bloempatroon, inwendig: driespruit op bodem en net onder rand dunne slordig aangebrachte lijn
- 6a. standing
7. kop (kop en schotel)
8. West-Nederland
9. Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 71, afb. 98

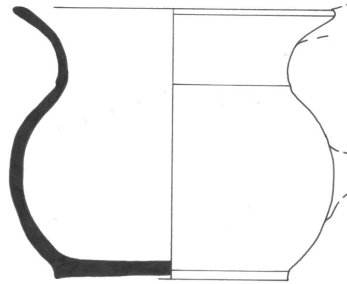
Afb. 40

- 1a. KET03o-113/25
- 1b. beerput (1650 - 1750)
2. f-kop-1
3. 1675 - 1725
- 4a. 7/4,3/3,5
- 5a. Nederlandse faïence
- 5b. tinglazuur met (kobalt)blauwe beschildering
- 5c. uitwendig: draak met gestileerd blad/bloempatroon, inwendig: driespruit binnen cirkel
- 6a. standing
7. kop (kop en schotel)
8. West-Nederland
9. Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 71, afb. 98

Afb. 41

- 1a. KET03o-113/2
- 1b. beerput (1650 - 1750)
2. f-pis-2
3. 1650 - 1750
- 4a. 19/14,5/12,2
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. standvlak
- 6b. worstoor verticaal (ontbreekt)
- 6c. oor ontbreekt
7. pispot
8. West-Nederland
9. Bartels 1999, p. 826, afb. 1072

Afb. 42

- 1a. KET03o-169/6
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. f-zal-1
3. 1650 - 1700
- 4a. 4,2/4,1/4
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. standvlak
7. zalfpot
8. West-Nederland
9. Clevis & Kottman 1989, p. 127, afb. 11-213 / Carmiggelt & Van Veen, p. 73, afb. 110

Afb. 43

- 1a. KET03o-168
- 1b. demping sloot (1700 - 1800)
2. f-zal-1
3. 1650 - 1700
- 4a. 8,6/5,2/7,7
- 5a. Nederlandse faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. standvlak
7. zalfpot
8. West-Nederland
9. Clevis & Kottman 1989, p. 127, afb. 11-213 / Carmiggelt & Van Veen, p. 73, afb. 110

Afb. 44

- 1a. KET03o-151/1
- 1b. vulling riool (1625 - 1725)
2. p-bor-8
3. 1675 - 1725
- 4a. 10/1,7/6,3
- 5a. Chinees porselein
- 5b. blauwe beschildering
- 5c. op spiegel: landschap met zotje en lange lijs, achterzijde spiegel; chinees merkteken binnen cirkel, op vlag: servetwerk met medaillons, achterzijde vlag: linten
- 6a. standvlak
7. bord (kop en schotel)
8. Jingdezhen
9. Bitter 1997 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 92, afb. 141

Afb. 45

- 1a. KET03o-169/16
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. p-kop-3
3. 1602 - 1620
- 4a. 5,1/3,6/2
- 5a. Chinees porselein
- 5b. blauwe beschildering
- 5c. buitenzijde: geometrisch fries
- 5d. kraakporselein
- 6a. standring
7. kop
8. China
9. Bitter 1995, p. 152, afb. 126 t/m 130

Afb. 46

- 1a. KET03o-169/15
- 1b. vulling sloot (1600 - 1750)
2. p-voe-
3. 1680 - 1720
- 4a. 6,5/-/-
- 5a. Chinees porselein
- 5b. blauwe beschildering
- 5c. buitenzijde: gestileerd blad/bloemmotief, binnenzijde spiegel: insect (sprinkhaan?) binnen cirkel
- 6a. standvoet (afgebroken)
7. voetkop
8. China, Jingdezhen
9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 95, afb. 155

Afb. 47

- 1a. KET03o-149/1
- 1b. vlakvondst
2. p-min-
3. 1650 - 1750
- 4a. 6,5x8/6,2/4,5x4,3
- 4b. rechthoekig miniatuur theepotje
- 5a. Chinees porselein
- 5b. blauwe beschildering
- 5c. blad- en strooibloemmotief
- 6a. standing
- 6b. hengsel, tuit, deksel (allen ontbrekend)
- 6c. incompleet
7. miniatuur theepotje
8. China

Afb. 48

- 1a. KET03o-168/1
  - 1b. demping sloot (1700 - 1800)
  2. ep-zal-p1
  3. 1850 - 1950
  - 4a. 3,4/3,5/2,5
  - 5a. Europees porselein
  - 5b. veldspaatglazuur aan buitenzijde
  - 5d. opening slordig (rafelig)
  - 6a. standvlak
  7. zalfpot, crème
- N.B. afbeelding 1:1

Afb. 49

- 1a. KET03o-168
- 1b. demping sloot (1750 - 1900)
2. iw-bor-1
3. 1850 - 1950
- 4a. 13,3/2,5/7,5
- 5a. industrieel wit
- 5b. loodglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. standing
7. bord (kop en schotel)
9. Clevis & Smit 1990, p. 213, afb. 169

Afb. 50

- 1a. KET03o-156/1
- 1b. vulling/demping sloot (1750 - 1900)
2. iw-zal-1
3. 1800 - 1900
- 4a. 7,4/4,4/6,3
- 5a. industrieel wit
- 5b. loodglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. standing
7. zalfpot
9. Clevis & Smit 1990, p. 216, afb. 184 / Jacobs & Van Veen 1996b, p. 95, afb. 159

Afb. 51

- 1a. KET03o-113/23
- 1b. beerput (1650-1750)
2. gl-bek-5b
3. 1600-1700
- 4a. 9,1/8/8,2
- 4b. cilindrisch of licht conische beker, opgestoken bodem met pontilmerk zonder (a) of met (b) noppootjes
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 6a. noppootjes (3), voetring glad, pontilmerk
7. beker
9. Bitter 1997, p. 92, afb. 275

Afb. 52

- 1a. KET03o-113/14
- 1b. beerput (1650-1750)
2. gl-bek-9b
3. 1600-1700
- 4a. 7,8/16,7/7,1
- 4b. cilindrisch of licht conische beker met 'vetro a fili' met uitstaande (a) of rechte (b) lip, opgestoken bodem, pontilmerk, voetring
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c. blauwe pastadraad op rand
- 5d. vetro a fili decoratie links draaiend, flauw zichtbaar
- 6a. opgestoken, voetring geribd, pontilmerk
7. beker
9. Bartels 1999, p. 948, afb. 33 / Carmiggelt & Van Veen 1995, p. 77, afb. 129 / Henkes 1994, p. 149, afb. 34.2

Afb. 53

- 1a. KET03o-113/13
- 1b. beerput (1650-1750)
- 2. gl-bek-12a
- 3. 1600-1700
- 4a. 9/14,8/6,6
- 4b. cilindrisch of licht conische beker met uitstaande (a) of rechte lip (b) met knobbelpatroon in reliëf, opgestoken bodem met pontilmerk, voetring
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5d. zes rijen knobbels
- 6a. voetring geribd
- 7. beker
- 9. Bartels 1999, p. 949, afb. 36

Afb. 54

- 1a. KET03o-113/6
- 1b. beerput (1650-1750)
- 2. gl-bek-37b
- 3. 1600-1700
- 4a. 8/7,7/6,8
- 4b. cilindrisch beker met netwerkpatroon in reliëf zonder (a) of met (b) noppootjes, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c. witte pastadraad op rand
- 5d. netwerkpatroon
- 6a. braamnoppootjes (3)
- 7. beker
- 9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 98, afb. 175

Afb. 55

- 1a. KET03o-113/11
- 1b. beerput (1650-1750)
2. gl-bek-37b
3. 1600-1700
- 4a. 8,2/6,9/7,6
- 4b. cilindrisch beker met netwerkpatroon in relief zonder (a) of met (b) noppootjes, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5d. netwerkpatroon
- 6a. noppootjes (3)
7. beker
9. Jacobs & Van Veen 1996b, p. 98, afb. 175

Afb. 56

- 1a. KET03o-113/10
- 1b. beerput (1650-1750)
2. gl-kel-13
3. 1650-1700
- 4a. 8/11,5/8
- 4b. cilindrisch of trechtvormig kelkglas met of zonder afgeronde bodem met holle nodus of balusterstam met een verticaal ribbelpatroon, met een of meerdere schijven
- 5a.. glas
- 5b. kleurloos
- 6a. voet zonder omgeslagen rand
7. kelkglas
9. Bartels 1999, p. 1002, afb. 215

Afb. 57

- 1a. KET03o-113/9
- 1b. beerput (1650-1750)
2. gl-kel-13
3. 1650-1700
- 4a. 9,5/12/7,8
- 4b. cilindrisch of trechtvormig kelkglas met of zonder afgeronde bodem met holle nodus of balusterstam met een verticaal ribbelpatroon, met een of meerdere schijven
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 6a. voet zonder omgeslagen rand
7. kelkglas
9. Bartels 1999, p. 1002, afb. 215

Bijlage 2: Tabellen behorend bij paragraaf 3.2

Tabel 1. Achterom 36, fase 3: periode 1600-1650

spoor	beschrijving	aard	opmerking
70	15x7x4 cm	muur	ligt op 71, in verlengde van 76, weggebroken voor 76? Zelfde als 77?
71	20x18x2 cm	vloer	ligt op vloer 73, gelijk aan 79
73	19x19x3 cm	vloer	onder vloer 71, oorspronkelijk 1 ruimte, later onderverdeeld.
74	16x8x4 cm	muur	N-Z muur binnen pand, verdeeld vloer 73/79 samen met 75, 70 en 76. Is jonger als 70/76, datering niet duidelijk.
75	20x10x4 cm	muur	zie 74, latere fase van 74.
76	16x9x4 cm	muur	O-W muur binnen voorzijde pand. In verlengde van 70. Verdeeld vloer 73/79 samen met 70, 74, 75
77	16x9x4 cm	muur	oudere fase van 76
78	23x11x5cm (hergebruik?)	tussenmuur	
79	20x19x3 cm	vloer	ligt op vloer 73, gelijk aan 71
80	20x10x4 cm (hergebruik?)	keldermuur	1-steens, samen met 98 en 99
83		haardplaats	toegevoegd aan S88
89	19x9x4 cm	muur	westelijke zijmuur pand 36
98	17x9x4 cm	keldermuur	ligt op 88, samen met 99 en 80.
99	17x8x4 cm	keldermuur	samen met 98 en 80
100	19x9x4 cm	muur	O-W gerichte tussenmuur
122	17x9x6 cm	waterput	2 tonnen met stenen rand
101		muur	ligt op 128
102		muur	formaat onbekend
103		muur	formaat onbekend
128	18x7x4 cm	muur	ligt onder 101
133	18x8x4 cm, 16x6,5x3,5 cm	muur	kelder aan achterzijde

Tabel 2. Achterom 38, fase 3: periode 1600 – 1750

spoor	beschrijving	aard	opmerking
18	22x22x2 cm	Vloer	aan voorkant pand oost achter trap 6
28		Haard	uit haard 59
51	18x9x4 cm	achtergevel	Achtergevel
52	18x8x4 cm	Muur	O-W gericht (achtermuur?) koud tegen zijmuur
58	17x8x4cm	Vloer	vloer van stenen w.s. straatje/binnenplaats
59	22x22x2 cm en 15x15x2 cm	Haard	Tegels, tegen 42/27 aan. Hoort bij vloer 18.
60	18/17x8x4 cm	Muur	O-W muur tussen vloer 18 en vloer 58. Haard 59 hier tegen aan.
105	24x24x3 cm	Vloer	Tegels, hoort bij 104 - tegen muur aan.
107	15x15x2 cm	Vloer	ligt onder vloer 106 en op riool 108 / kuip 90.
141		Muur	is waarschijnlijk 142
142		Muur	van kelder of beerput
218		Muur	deel van L vorm hoek van kelder muur aan voorzijde samen met 219. Mogelijk perceel 40.
219	18,5x-x-cm	Muur	zie 218. Mogelijk perceel 40.
114	19x8,5x4 cm	Muur	westelijk zijgevel pand 38

Tabel 3. Achterom 38, fase 4: periode 1750-2000

spoor	beschrijving	aard	opmerking
54	17x8x4 cm	muur	keldermuur met moderne klampmuur, snijdt 52
55		muur	modern, functie onduidelijk
56	17x8x4 cm	muur	syncr met 57, snijdt 52, doorsneden door 109
57		muur	verhouding met 56 onduidelijk
65	19x9x4 cm	muur	koud tegen 64 aan O-W muur - hoort bij 206/215. Ligt op/is S212
66	17x8x4 cm	muur	N-Z in verlengde van 67, haaks op en snijdt 65. Kelder, zelfde als 212, 213, 214.
67	19x8x4 cm	muur	van waterkelder 221
106	23x23x3 cm	vloer	Plavuizen, ligt op vloer 107, jonger als kuip 90 / riool 108
109		muur	Recente baksteen, 10
110	-	kelder	Betonvloer, recent
140	17,5x8x4cm	muur	L vorm, in verlengde van 51, ligt op 114, begrenzing vloer 106, 107
212	17,5x8,5-9x-cm	muur	O-W muur over 206 heen. Kelder, zelfde als 66
213	18,5x-x-cm	muur	N-Z muur in verlengde van 206. Relatie met 206 niet duidelijk. Hoort bij 214 en waarschijnlijk 212. Kelder, zelfde als 66
214	21,5x21,5 cm	vloer	Plavuzenvloer, tegen 213 aan
221	-	waterkelder	Betegeld met plavuizen, muur 67 lijkt hier bij te horen
234	-	muur	moderne baksteen

Tabel 4. Achterom 40, fase 3: 1600-1750

spoor	beschrijving	aard	opmerking
3		haard	aan oostzijde van 27
6	20x8x5 cm	trapgat	oorspronkelijk trap naar kelder pand 40 - hoort bij 16, 17 en 42, hergebruikt materiaal.
7	25x25x6 cm	vloer	Tegels, grijze natuursteentegels, achter en tegen 23 aan.
9	19x8x4 cm	muur	N-Z muur gebouwd op vloer 12 en op riool 10/11 - functie onduidelijk. Echt muur of afkapping riool?
13		muur	Divers formaat baksteen, kelder muur voorzijde pand - later fase van kelder 16/17
14		trap	hoort bij 13 - later als trap 6 dus.
15	17x9x4 cm	muur	dichtzetten trapgat 6
16	17x9x4 cm	muur	kelder voorzijde pand
17/225	17x9x4 cm	muur	vervolg kelder muur 16
19	19x9x5 cm	muur	mogelijk achtergevel
20	18x10x4 cm	muur	L vorm muur gebouwd tegen achterkant 19 en zijkant 27 aan, vormt waterkelder (32) samen met 19 en 27.
23	18x9x4 cm	muur	O-W muur tussen 27 (ouder) en 22 (jonger)
32	16x7x4 cm	waterkelder	waterkelder begrensd door 20 (speciaal voor ingezet?), 19 en 27
41	18x8x5 cm	muur	zijmuur op S48.
42	17x9x4 cm	muur	vervolg kelder muur 17, gaat over in zijmuur 27/48/41. Relatie met 27 onduidelijk - formaat is zelfde.
226		muur	restant van 6 gezien in 2002

Tabel 5. Achterom 42 en 44, fase 0: periode voor 1540

spoor	beschrijving	aard	opmerking
22	aangepunt	paal	in ophoging
24	aangepunt	paal	in ophoging
25	aangepunt	paal	in ophoging
26	aangepunt	paal	in ophoging
27	aangepunt	paal	in ophoging
28	aangepunt	paal	in ophoging
29	aangepunt	paal	in ophoging
30	aangepunt	paal	in ophoging
31	aangepunt	paal	Vierkant, aangepunt, in ophoging
127	aangepunt	paal	in ophoging
128	aangepunt	paal	in ophoging
130	aangepunt	paal	in ophoging
131	vlechtwerk	hout	beschoeiing, helling naar zuidoosten - ten zuiden van S132, buitenkant beek.
132	planken beschoeiing	hout	helling naar zuidoosten, deel omgeklapt.
133	aangepunt	paal	in ophoging
146	vlechtwerk	hout	beschoeiing - in verlengde van 132
147	planken	hout	beschoeiing - in verlengde van 132

Tabel 6. Achterom 42, fase 3: periode 1600-1750

spoor	beschrijving	aard	opmerking
51	17,5x8x4 cm	muur	N-Z muur kelder aan oostzijde. In verband met 59 - zuidzijde kelder, 1 ½ steens breed
59		muur	O-W muur in verband met 51. Vloer 62 hier aan zuidzijde tegen aan. Aan beide zijden bepleisterd
62	17x17 cm	vloer	plavuizenvloer, tegen muur 59 aan
63		trap	In 51, trap naar kelder
64	IJsselstenen	muur	kelderwand 51
69		muur	0,5 steens muur met aan oostzijde witte tegels 13x13 en oranje groen tegels 13,5x13,5? onder. aan westzijde haard 104N-Z gericht binnenmuur
70	23x23 cm	vloer	hoort bij muur 69, grijze plavuizen
72		muur	zijgevel - onder 14 aan westzijde (pand42). Sync. met 69 en 73
73	11x11cm	muur	achtergevel, tegels
74		vloer	keukenvloer - tussen 73 en 80, rode ongeglazuurde tegels aangevuld met grijze tegels en plaatselijk ijsselstenen
78	16x8x4,5 cm	vloer	begrenzing vloer 74
79		vloer	naast 78, natuurstenen drempel in gang
80		muur	tussen keuken en gang
81	23x23 cm	vloer	gangvloer
85		muur	tegenover haard 102, voorzien van 4 majolicategels.
99		muur	O-W muur, ligt op 116
102		haard	Haardwangen, aan west zijde van 69, ligt op 107
103	plavuizen 23x23 cm	vloer	vloer van haard 102
104		haard	muur van haard 102 - aan westzijde van 69, bepleisterd.
105	8x9,5x4,5 cm	muur	onder vloer 103, in verband met 85, half steens
107	19x9,5x3,5 cm 17,5x8x4cm	haard/oven	onder gang en 102, restant baksteen vloer en rechtopstaande wand van op kant belegde baksteen.
110	19x9x4,5 18x8x4,5 18x9x4 cm	muur	N-Z muur rommelig
111	18,5x8x4 cm	vloer	onder keuken vloer 74, mogelijk gelijk met 112

Tabel 7. Achterom 42, fase 4: periode 1750-2000

spoor	beschrijving	aard	opmerking
52		vloer	grijze plavuizen en Belgisch hardsteen, op zandlaag en puin naast muur 51 over kelder heen, doorbroken door 53
53		muur	Moderne kelder
54	17x8x4 cm	muur	dichtzetten opening in kelder muur 51
55		beerput	goot aflopend richting noorden
56/66	17x8x4 cm	waterkelder	in verbinding met riool 57, op diep niveau doorgang naar ruimte onder de vloer van 55
57		riool	loopt af naar waterkelder 56 via koepel 66, baksteen met grijs plavuis en rode geglazuurde plavuis als afdekking, baksteen bodem daaronder en grijs plavuizen als vloer 52
60		muur	modern
75		riool	sub-recente afvoer put met riool, snijdt 76
76		muur	haaks op 72/14
77		muur	zware poer, vertandingen gefundeerd op stukken hergebruikt grijze hardsteen en drempel, dwars op/koud tegen 72, doorsnijdt 115, in een lijn met 94 en 100
82		riool	Rioolmuur, O-W achterin, snijdt gang 81
83		riool	afvoer, tegen 73 aan in verlengde van 82
84		riool	afvoer, snijdt 74, deels onder 82?
87	19,5x9,5x4,5 cm	muur	1-steens muur, O-W, boven op vloer 88, haaks op 89
88		vloer	natuurstenen vloer binnen pand
89	19x9x4,5 cm, 17x8,5x4 cm	muur	N-Z, haaks op 87
90		riool	natuursteen dak op baksteen en gele plavuizen, in verband met vuil-waterkelder 56
91		riool	Vloer riool, gelijk aan 92
92		riool	gelijk aan 91
93		muur	zijmuur westkant perceel, 2 fase muur, boven paarse stenen daaronder oudere en in verband met 91
94		muur	O-W muur haaks op zuidkant 93 - hier steunbeer - verband niet duidelijk, hergebruikt materiaal
95		muur	O-W muur
96		muur	Modern, achterin pand/werkput
97		muur	zijmuur ten westen van 93
100	poer	muur	in een lijn met 77 en 94

Tabel 8. Achterom 44, fase 4: periode 1750-2000

Spoor	beschrijving	aard	Opmerking
5	16x8x5 cm 30x30cm 22x22cm	riool	N-Z aflopen naar noorden, diverse formaat plavuizen
6		riool	O-W gedeelte van 5
7			moderne poer
8	18x8x5 cm	waterkelder	doorsneden door 6, doorsnijdt 15
9		riool	snijdt 11, doorsneden door 12, loopt richting en mondt uit in S11?
10	16x8x4,5 cm	muur	L-vorm zij/achtermuur
11	22x22 cm	kelder	met plavuizenvloer, doorsneden door 9, doorsnijdt 16, 17 hier tegen aan
12		riool	snijdt 9
13	15x6,5x3,5 cm	muur	hoekige muur, ligt op 15,16,17 en tegen 11 aan
14		muur	Moderne zijmuur tussen pand 42/44, gefundeerd op 72
15	18x8,5x4 cm	muur	O-W muur onder 13, ligt tegen 16 aan, mogelijk zelfde fase als 17
16		muur	O-W muur onder 13, 15 ligt hier tegen aan
17		muur	tegen 11 aan, doorsneden door 13, mogelijk zelfde fase als 15, versteviging kelder muur 11?

Bijlage 3: Afbeeldingenlijst

1. Uitsnede Archeologische-geologische kaart van Den Haag (Van Veen & Waasdorp 2000).
2. Uitsnede schilderij Den Haag omstreeks 1570 door C. Elandts, 1663. *Haags Gemeentearchief*.
3. Uitsnede kaart Den Haag 1665, C. Elandts, herdruk 1681, *Haags Gemeentearchief*.
4. Uitsnede kadasterkaart 1912, *Haags Gemeentearchief*.
5. Alle-sporenkaart, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
6. Oostprofiel Achterom 42, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
7. Sporen fase 0; periode 1350-1450, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
8. Sporen fase 1; periode 1450-1500, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
9. Sporen fase 2; periode 1500-1600, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
- 10a. Sporen fase 3; periode 1600-1750, Achterom 34 en 36, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
- 10b. Sporen fase 3; periode 1600-1750, Achterom 38 en 40, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
- 10c. Sporen fase 3; periode 1600-1750, Achterom 42 en 44, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
- 11a. Sporen fase 4; periode 1750-2000, Achterom 34 en 36, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
- 11b. Sporen fase 4; periode 1750-2000, Achterom 38 en 40, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
- 11c. Sporen fase 4; periode 1750-2000, Achterom 42 en 44, *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
12. Raamboog, vondstnr. 4.1 (KET03o), *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
13. Houten borden, vondstnr. 139.1 en 139.2 (KET03o), *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
14. Handvat of tuit in vorm varkenssnuif, vondstnr. 143.1 (KET00o),
Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie.
15. Kacheltegel, vondstnr. 143.5 (KET00o), *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
16. Fragment grof wollen weefsel, vondstnr. 119.2 (KET03o), *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
17. Voorraadpot, vondstnr. 28.1 (KET00o), *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
18. Paardenskelet, vondstnr. 250 (KET02o), *Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie*.
19. Stekelrog, *Natuurhistorisch Museum Rotterdam*.
20. Bot en lendewervels schaaap/geit met hakporen, vondstnr. 117 (KET00o),
Dienst Stadsbeheer, afdeling Archeologie.